

Ilyés

Gyula,

Csoóri

Sándor,

Fodor András, Kovács István,
Szécsi Margit versei; Kiss Ferenc
tanulmánya Nagy Lászlóról;

Ágh István, Sütő András jegyzete;

összeállítás

a mai

szlovák

irodalom-

ból;

műterem-

látogatás

Samu

Katalinnál

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**
79-1079 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — 6740. Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 10 forint. Előfizetési díj: negyedévre 30, fél évre 60, egy évre 120 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

1979. ÁPRILIS

XXXIII. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

ILLYÉS GYULA versei: Gyűrűk, A szél, a hab, az agy, A lápi tölgyes száradása	3
CSOÓRI SÁNDOR versei: Délutáni kávé, Napi halálom- mal, Szóljon a csörgődob	5
SZÉCSI MARGIT: A Rózsaszínű Dzsip (vers)	7
KISS ANNA: Képek a jóisten falára (vers)	12
MARSALL LÁSZLÓ: Zivataros tekergők nyara (vers) ...	14
KOVÁCS ISTVÁN versei: Történelem, Szalon-színec és -állatok	15
TAKÁTS GYULA: Fodor Andrásról (Mikor 50 éves lett) ..	18
FODOR ANDRÁS versei: Akkor, Szorongásos álom egy könyv írása előtt	20
HORGAS BÉLA versei: Délelőtt (Eltávolodás), Dél (Meg- határozások), Délután (Kitérés és kitöltés)	22
ÁGH ISTVÁN: Befejezte a görény (jegyzet)	25

TANULMÁNY

KISS FERENC: A lehetetlen képviselőjében (Nagy László- ról)	27
ALFÖLDY JENŐ: A kilátótorony meg a környéke (Jegy- zetek Szócs Géza új verseskönyvéről)	46
MÁRKUS BÉLA: A legszebb éneket kerestem (Szócs Kálmán lírájáról)	50

MOST — PUNTE — HÍD

A szlovák irodalomból

K. GY. CS.: Összeállításunk elé	55
VOJTECH KONDRÓT versei: Magamról, Hortobágy, Tél (Kovács István fordításai)	56
STEFAN STRÁZAY versei: Mint rossz álomban, Az idegen, Régi város, Toporc (Baka István fordításai) ..	57

LUBOMÍR FELDEK versei: Klingsor, Falusi reggel, Az asztal körül ketten (Kovács István fordításai)	59
OLGA FELDEKOVÁ: A fodrásznál (elbeszélés, Baukó Dóra fordítása)	61
PETER JAROŠ: Megbékítés (elbeszélés, Körtvélyessy Klára fordítása)	63
JÁN STACHO versei: Nappal, Éj, Az ige (Kovács István fordításai)	66
JOZEF MIHALKOVIČ versei: Mennyi ember, Hová sietek, Olyan (Simai Mihály fordításai)	67
Mit ér az ember, ha szlovák? (Kiss Gy. Csaba összeállítása)	69
KOVÁCS ISTVÁN: A szlávság szerelmese (Lengyel könyv Ludovít Stúrról)	79
ZIMONYI ZOLTÁN: Dal a vérről (Pavol Országh-Hviezdoslav: Véres szonettek)	82
KISS GY. CSABA: Széljegyzetek Vladimír Mináč Összefüggéseihez	86
KOVÁCS ISTVÁN: Találkozásaim Vojtech Kondróttal ...	91
Összeállításunk szlovák szerzői	93

KRITIKA

CSETRI LAJOS: Rousseau: Értekezések és filozófiai levelek	94
VEKERDI LÁSZLÓ: A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni (Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal)	98
OLASZ SÁNDOR: Balogh Edgár: Szárnyas oltár	101

MŰVÉSZET

Képzőművészet

HORVÁTH DEZSŐ: Műteremlátogatás Samu Katalinnál	104
---	-----

Színház

SÜTŐ ANDRÁS: Köszöntő. (A Temesvári Állami Magyar Színház 25. évfordulójára)	109
--	-----

Horváth Mihály: Hont Ferenc (1907—1979)	111
---	-----

Pál Tamás: Vaszy Viktor halálára	111
--	-----

ILLUSZTRÁCIÓ

Nagy László rajzai a 4. és a 45. oldalon
Samu Katalin munkái a 17., 103., 108., 110. és a 112. oldalon, valamint a műmelléklet I—II. oldalán (Égető János reprodukciói)
Samu Katalin arcképe a 104. oldalon (Horváth Dezső felvétele)
Karol Andreička rajzai a 60., 78., 81. és a 90. oldalon

Gyűrűk

Francia barátainknak

*Gyűlölet izzó gyűrűje parázslík
egy nép körül itt; s épp olyan sűrű
dűhtől szikrázó gyűrűben a másik.
S a harmadikon épp ilyen gyűrű.*

*S a negyediken! Jól összeszorítva
megannyi transzmisszív fogaskerék
pörgeti szomszédját reciprok kínra,
hajtja tébolyuk órarendszerét.*

*Kaján aknák, orv örvények, harapni
leső-lapuló csapdák, fű között —*

*forgó tűzlapok, színpadok, — megannyi
pokol-üst, mely pörögve füstölög;
nyúlnak ki mindből egymást főbecsapni
egymást egy kéjjel gyötrő bűnösök.*

*... Ez volt a tájkép, m e s c h e r s, ami várt,
hogy híven, parolátokkal kezemben
lépdeltem akkor is jövőnk iránt,
hogy — öklendve — kerengtem!*

A szél, a hab, az agy

A versek napjára

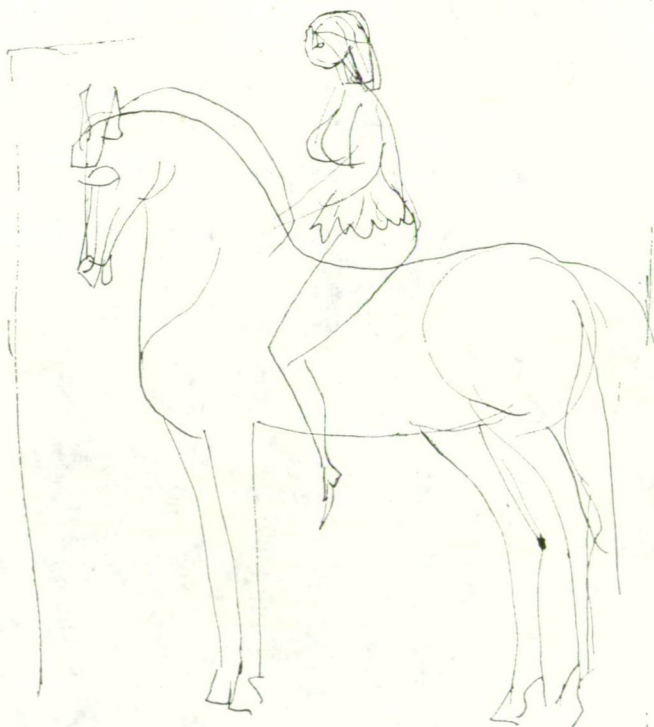
*A szárnyalást, a madarat
a szél, a céltalan eszelte ki.*

*A halakat
a habjai gyötörte tenger.*

*A táncot, a verset, a dalt
az észnélküli
végtelenség-dobálta ember.*

A lápi tölgyes száradása

Fújta az erdőt a szél,
fújt végül hét fát a szél,
fújt aztán hat fát a szél,
öt fát a szél,
négy fát a szél,
aztán csak hármat,
két fát a szél
erdőnek elég erővel,
aztán csak egy fát,
aztán csak örült egymagát
űzve a szél.

NAGY LÁSZLÓ RAJZA

Délutáni kávé

*Megiszom a délutáni kávé
s maradék óráimat megszámolom;
a bronzvörös, nyugati háztetők fölé
a galambok utoljára még kisuhognak,
mintha az elszaporodott műzsák
divatbemutatója most kezdődne.*

*Pedig csak a megúnt szárnyalások órája közeledik,
a fecske hazaröpül,
a varjú hazaröpül,
a ragadozó sóhajok hazaröpülnek
s tehozzád én, hogy a levegőég magas útja
ma se maradjon bejáratlan.*

*Most indulnak haza
a munkátlan, hűvös próféták is,
most éri el őket a menetrendszerinti mélabú,
kémények, lombok és esti hírek
hiába tömörülnek,
megjósolhatatlan az éj, megjósolhatatlan a másnap.*

*Lehet, hogy öldöklésről álmodom ma is újra
és viszem haza a halált,
mint aki játékot visz a gyerekének,
pedig milyen nehéz kieszelni egyetlen tompa golyót is,
gazdátlan kézfejet a sárban,
vérrel befröcskölt kamrafalat.*

Napi halálommal

*Innék, babonából is innék érted, hogy meg ne halj,
csömörödésig vodkát, bort,
paprika-mérgű szeszeket.
Vinné a Duna éjszakáimat, napjaimat,
árnyékomat, mint gyűrött zsákdarabot vinné a Duna,
elrongyolódott ingujjam ott lebegne
a parti bokrokon
s én epe-sárga rózsákkal koccintgatva
napi halálommal váltanálak meg, egyetlenem,
beborult sejtjeidnek
gyógyító istent keresnék térdencsúszva.*

Szóljon a csörgődob

*Elálmosodom a vers fölött,
magam fölött,
mintha vasárnap délután volna már hetek óta
s az ég kifordult szemefehérjét
nézném csak egyfolytában.*

*Készül esni a hó, megszólalni a telefonom,
az imbolygó tetőantennáról lezuhanni
az elgémberegett galamb,
de a világűr fáradt képzeletében
most ez a zuhanás is félbemarad.*

*Bekapcsolom a rádiót, a múltat,
az emlékek mennyezetlámpáit: hadd zúduljon
felém egy zöld rét
félrebillenő lepkékkel a Vértess alól
s Havanna vörös felhői mögül egy hosszú füttyszó.*

*Életet, zajt, sírást akarok egyszerre több időből,
a tökéletlenség szörnyű lármáját vagy bármit,
amitől a dobhártya megszégyenül;
házasságtörő testeket s országokat,
hogy amit újra megszeretek, csak a világgal múlthasson el.*

*Nincs szakállam, hatalmam, öngyilkosjelölt se vagyok,
a régi haláltánc-muzsikát mégis elhívom vendégségbe,
szóljon a csörgődob, a csiklandós csontváz-zene,
remegni, borzongani szeretnék,
mint a meghajszolt lovak.*

A Rózsaszínű Dzsip

*Föl, föl, lefelé, lefelé,
vonszolja súlyosan magát
a pusztulós masina,
nehéz görgőin: virág.*

*Görgőin: szironyok, szirmok,
ráragadt Krisztus-kehely,
tollacska, bordácska — minden, amit
nem én gázoltam el.*

*Stemplihegyek szorzatában,
megbélyegezve tökig,
salakhegyek sárlatában
megy a Rózsaszínű Dzsip.*

*Át a szemét-szaharákon,
Szenegáltól Szegedig,
át a kölletlen világon
megy a Rózsaszínű Dzsip.*

*Feszes csillag-közi húrok
vérét árammá szedik.
Szép az éj. A Vénuszokhoz
párhozó Marsokat kerít.*

*Céljaink arany szemérme
impulzustól megtelik.
S kölkeitől iszonyodva
megy a Rózsaszínű Dzsip.*

*Eljött a felemás jólét,
akár a gutaütés.
Megemelni a földet
a kerék sok vagy kevés.*

*Éjjél-nyuvasztó vágyaink
hiába csillagosak.
A cél szaturnusz-gyűrűjét
átvágja a bicsak.*

*Világméretű hóhér
ontja a rózsát reánk.*

*Az ünnep dagonyáiban
valahogy elkárhozánk.*

*Heves hajunk, hagyatékunk
méltatlan hadakra száll.
S a kuplungot berúgja
Illés, utas-királ.*

*Éden ragyog a felvégen,
és ugyanott: a halál.
Aki felfut: letörténik,
aki cammog: letalál.*

*Mi úgy törtünk a magasba:
tündér karosszériánk
párállt festékszag-pirosban,
s alul: kilátszott a láb.*

*S íme, Illésként robogni
bízattak írott jogok,
fogunk között mert a hegyre
vittünk halálos okot.*

*Rák jegyében halad a Föld
sehonnanból sehova.
Meg nem váltja a tenyészet
semmi kerekese lova.*

*Íratlan a bitang törvény,
írott álmaidra: bot.
S A KOPONYA A KÖVEKEN
LASSAN ALÁKOPOGOTT.*

*Ki alázná magát kerékké?
Mégis: mennyi kerék.
Fogatlan illeszkedőktől
nyúvetik sárrá az ég.*

*Róma teliholdja
sokszorozódva vonul.
Lódulva a török félhold
egésszé azonosul.*

*Húsvétől Ramadánig
működő ravatalok.
Mennyi kerék! S alatta:
mennyi halott.*

*Éden ragyog a Felvégen,
és ugyanott: a halál.*

Megreformál a reformer
és befagyaszt a kufár.

Meglovasít senhor Cortez
és ugyanő megabál.
Kerékbetör a középkor,
elfogyaszt a kannibál.

Falóban jő a görög-fi,
elefánton Hannibál.
Pénzt vagy életet, kiáltod,
más meg bankópénzt csinál.

Hordozzon bár Jaguár vagy
puputeve — egyremegy.
Száz keréken vagy galoppban:
mindig hiányzik az egy.

Dikhec, világ! rikkant Richárd,
sose kajáltam olyat,
hogy országot se ígértem,
s adják alám a lovat!

hogy a rima ingyen kurel,
apját kosztol a fattyú,
ingyen mozog a segg világ,
ingyen jár a dugattyú!

Hatékony a bot az észre,
mégoly hatásos a sokk —
S A KOPONYA A KÖVEKEN
LASSAN ALÁKOPOGOTT.

Kimetélni a gyógyítót
hóhérol a nikkal sebészet,
s nem találják a Géniuszt
a kések.

Mivelik eL Zét az ágyon
pokoli villám-verések,
verik a fehér betonhoz,
hé — nyekk!

Porlasztó gomolyban füstöl
arc, harc meg hadisarc.
Kudarc a szerelmes város
s a falvak: minden kudarc.

Gyárkémények bukása,
hőmbölyödő úszása,

*mímel szerelmi halált
elforgó bánat.*

*Tarackja eljött a füveknek,
végzete a fáknak,
bocsánata a bűnnek,
büntetése minden csodának,*

*szájak és precíziók
fehérre hűlnek.*

*Ki négy mennyet megnyilazva
új tüzekkel megtelik:
áll a kocsi, rajta Illés,
s lassan megemelkedik.*

*Jőjj próféta, játszd el újra:
három vagy öt egyremegy.
Ránkmutat a végzet ujja,
éj van, s előttünk a hegy.*

*Egy lábon forg a mesevár,
két lábon jár a gyalog.
Kurta eb fut három lábon,
a négy láb meg: analóg.*

*Egy keréken ring a zsonglőr,
a srác kettőn bazsalyog,
hárommal mén a triciklis,
az öt kerék: analóg.*

*Négy vót Fordnak, négy Zsigának,
mégis öttel kanyarog,
így lesz hátra az előre —
én állva is haladok.*

*Ötje van az Apokának,
Albán öt PLUSZT követel.
Ezer-négy volt Maónak —
Illésnek: amennyi kell.*

*Képzeltések nem szoroznak,
s törik a tört, nem növel.
Ezer eggye van a proccnak —
Illésnek: amennyi kell.*

*Jőjj próféta, játszd el újra:
három vagy öt egyremegy.
Ránkmutat a végzet ujja,
éj van, s előttünk a hegy.*

Pálmás ingünk zsoldos nyűvi,
Saulusból leve: Pál.
Lelopták a Nap sörényét —
és lőn másé a szakáll.

Íratlan a bitang törvény,
írott álmaidra: bot.
S A KOPONYA A KÖVEKEN
LASSAN ALÁKOPOGOTT.

Föl, föl, lefelé, lefelé,
alól, elé, elől!
S egy megölhetetlen roncs
mászik fel napnyugat felől.

Veres alkony felől jövünk,
eldagadoz Babylon,
munkálnak kerekék, bankok,
lúktet a birodalom.

Szívem a meg-nem-adásé.
Szépséges hadi-titok:
rózsából, koponyából
családot alapítok.

S viszem — visszük a hegyre
a tekintetek iránt.
S a koponyában: virág lesz,
s a szemgödrökben: virág.

Becsvágyam, mért is tagadjam:
súgni, ha enyém a szó:
Élet van a halálban,
s az élet gyógyítható.

Ki a kereket hírül adta,
elporladt már a herold.
Éj van, s a nyomorúságon
oroszlán alszik: a Hold.

Kifestett motorházunkon
sül a hús, pattog a fánk.
Fölfér a tudomány mellénk,
s a gyalupaddal: apánk,

elképzelt szerelmünk, vemhünk,
és tündér familiánk.

Képek a jóisten falára

Pofára lecsapott könyv,
ferde nyakú üveg,
zavarbaejtő bőség,
ami a molypilléket illeti.
Az ördög nem leli
a gólyalábakat,
kioldalog a képből,
a lepkés szent
fügét mutat.

Fakardot csókol ez a száj,
és a fán ottragad
a fösték.
Éva tükrörben áll,
Ádám gyújtogat,
rongybabák zuhannak alá,
a megváltás szöveg.
A kép alatt.

Szegény ördög,
ahány a mák virága,
hoppon annyiszor marad,
nem könnyű olyan kertben
virágba kéredzkedni,
ahol minden virágban
valaki ül.

Lapos mell,
kókadtt liliom,
kancsal ibolyaszemek,
a szűz gombos cipője orrát
már kikezdték az egerek.
Az ördög hátrál ki
a képből,
helyén hiány, hátán aranyfüst,
balsarokban idill:
párzó legyek.

A hadfi.
Felpödört bajúsz,
mézeskalács kitüntetések,
átlótt szívből
vér buzog.

Kétfelől két szomorú angyal,
miként a régi magyar címert,
támogatja
a hazaérkezőt.

A kísértetnek hitt
számár.
Aki máig nem érti,
hogyan szédült
az éj leple alól
mennyei füvecskék közé?
Mit tárgyalnak,
ugratva egymást
a hant alatt
a dédapák?

Papucs-pillangó,
flanell alsók,
angóramacskák társasága,
vígán csattogó
cigánykártyák,
hogy tolvaj áll
a házhoz.
Csak jöjjön a bitang!
Nem tudja még
mi vár rá!

Gaz csábító
s az érett hajadon.
Úgy kattog a szeme,
mint az alvóbabáké,
és ami csak tud,
kidagad.
A dundi ujj
a lump agglégényt
hívja,
aki úgy látszik, képtelen
elszakadni
a hirdetőoszloptól.

A kedvesmama szíve
kőből,
kútba ugrik

az a bolond lány,
s véle a kalapos segéd!
Mivel már régtől
száraz az a kút,
nagyobb bajuk
nem eshet.
Semmiképp.

Az ördög tudja,
mi a módi,
Ibronka keblei közé
égeti a
titkos jegyet.
Csakhogy a feledés fűvét
háromszor is
hiába tépi le,
olyan szerelmes,
mint ez a toronyház.

Gügyeségükben is
megejtő
olajnyomatok védelme alatt
tintásfülű iskolamester.
Kérem, szekunda
nincs több mára!
Üljön le,
maga egy számár!
Isten szeme vigyáz
a léniára.

A Bak Mozi
bejárata előtt
úgy figyelik
a jegyüzéreteket,
hogy az újság közepén
ki van likasztva.
Miközben a felöltők
bal zsebéből
kilátszanak az ósdi
pisztolyok.

Orca orcához igazítva,
gyöngybeli gyöngy pár,
ama szép napokban.
A falióra úgy ketyeg,
mint aki
fel se robban.
Hullnak alá
az időzített
rózsák.

Az ördög anglyalt tesz
a nagyító alá,
és nem hisz a szemének,
hogy önnön puderozott képe
néz vissza rá.
Ó, mondja, ó,
ez volna hát
a relytély?
Hess, a fenébe!

Zivataros tekergők nyara

Kormos Pista emlékére

Kóricálunk a Balaton északi partján,
 bakkantanak ránk összedobált hegyek,
 Stop! — intenek lekacsolt venyigék —
 Tízóraizzatok itt! Vagy sitty!
 cseszelődjete a tó fenekén!
 Illő bemutatnom a triót is, aki elzeng:
 Csalánca, Gázolaj, valamint Én.
 Négy kerekünk azért nincs, mivel eggyel több van,
 tengelyünk meg végtelen sok van — a világgömbbe
 bárhonnán akárhány kard beledöfhető —,
 karosszériánk az egész tér, ahol árva
 darázs a bődönben, úgy lötyögünk,
 avagy bent is odakint jár a levegő.
 Süttetett kelttészta- s cipó-pocakok,
 mint bélbeli vakondtúrások dudorodnak,
 itt-ott család-telicsámcsoigi pokróc-rónán,
 sok nyárfalevél védte orrmány és fehér homlokon germán
 fényszűrő konkáv szemüveg és gyönyörű fraj
 szóla l w a s w o l l e n s i e h i e r ? ! Peter! Thomas! —
 s menten felhő mögé búvik a Nap...
 Most Csalánca bókolva s maga forogva
 föl-alá oldalog s végigcsipkítja a népet,
 hogy szűnyogra vadász Xénia—Peter—Thomas
 és olyik Balázs: „beborult! itt a szűnyog!
 a schrecklich darázs! hah! a lebarulás mind odalett!
 vakarózzunk! bőrre a rovarirtó spray-ke!”,
 s: „Parles vous francaises?” — így a venyige-lábú Minette.
 Mária lenne is maga a spray, nyomja a gombot,
 kibúvik azonban a bújj-bújj felhő,
 felhőcske-takarócska mögül a Nap,
 pörköl ám cefetül, hogy Csalánca begubózik
 s aligha műveli tovább a nyárdéli bőrdíszművességet.
 Gázolaj haverunk gopakoz és füstként
 — Pukk! Puch! Puck! — permetezi szerte magát,
 azaz essenciáját vidoran fröcsköli szét:
 kiki síkosodik, tüstént retkesre lebarbul,
 kláriszal szemüveggel mindenik szép.
 S most, végefelé a hacacaré ügynek —
 röhögők jókorát, hogy röppen rakéta veres, vészjelző,
 s tó torlad, hogy a strandbeli népek
 tarajok láttán prüszkölnek, csikkes gyepre igyekeznek

rángatván le feredő-eszcájgot, frottír
 köpeny alatt huzigálnak vizes tomporra hasra bugyit,
 gatyát, s száraz melltartó didit óv s tataroz,
 „Zivatar! hahh!” — ijedelem sokakat hazafuvaroz.
 Csak Titánia-rendű Boriska marad ott pucéran,
 szél s eső ellen fara, sámfácska válla kitartva
 teste sátra vigyázza a hangyabolyt, hogy hazaérjen —,
 igaz is! Fékompress bugyogómat — ez valami testre
 való anyagocska — rádobom, de szűnik tarajolás meg eső,
 hogy az ernyedezve szoborrá cementesedő tavon
 jelenik naphíd s valaki húszéves Oberon,
 s holmi szem- s szemüveg közt hajként szivárványlik az alkony;
 s míg eltrotyogóban kis motorett, már otthon a kádban
 párjával tisztul a sok Mária Xénia Péter,
 cidrizik erkélyen fiújával venyigelábú Minette —,
 s triónk — mivel eggyel több van — úgy old kereket,
 maradjon két fölösünk forogva kuszálni-kaszálni
 szőlő- hal- ember-sorsokat, és tovakóricálni
 a Balaton északi partján vagy a tó fenekén,
 efféle Puck-tréfát elpukkantani gyorsan s menni tovább
 az ősbúsba: Csalánca, Gázolaj, valamint Én.

KOVÁCS ISTVÁN

Történelem

Tizen vagyunk: ez a gyülekezet,
 a tizenegyedik maga a pap,
 de énekelünk mi százak helyett,
 hogy reng belé a por s a vakolat,
 (Jékely Zoltán: A marosszentimrei templomban)

A dombon — örvénylő ég sodrában
 még állnak tetők és falak,
 Noé templom-bárcájaként
 még őrzik a halottakat.
 De fenn a hajnalló toronyra
 rozsdás pecsétet üt a nap,
 s a bedeszkázott ablakokra
 veresen izzó nyársakat.
 A halált nyeldeo torokban
 öntvény lett Isten éneke,
 megégethet a forrósága
 mindegy, hogy ezrediknek-e.

*Elsőnek-ezrediknek itt ma
az egykor tízen voltakért,
kik százak helyett énekeltek,
s az árván prédikált papért.
Pelikán-éhes tél jöhet még.
És cserben is hagyhat az Úr . . .
Csak énekeljenek mibennünk,
„kiket kiirtott az idő gazul”.*

Szalon-színek és -állatok

*A Lilára ütött órák
vadvirága a vázán.*

*Íme, ezen a képen
hímzett az első mozdony,
hímzett ezüst a kürtje,
s hím ez a masiniszta.*

*Fagyöngy-babona-sárga
a sör, tea, s a pezsgő.*

*E szék oroszlánmancsa
merész, s lecsap a puncsra:
a sóvár lámpafényben
a rózsás lepkeszárnyak
szállnak,
a mennybe érnek,
s a mennyezetre ülnek.*

*A lovagos zöld csempe
haragos, mert már csorba.*

*„És meglebben a függöny!
Képzeld el csak, egy szúnyog
repült az ágyékára,
s csempült szegényke nyomban . . .”*

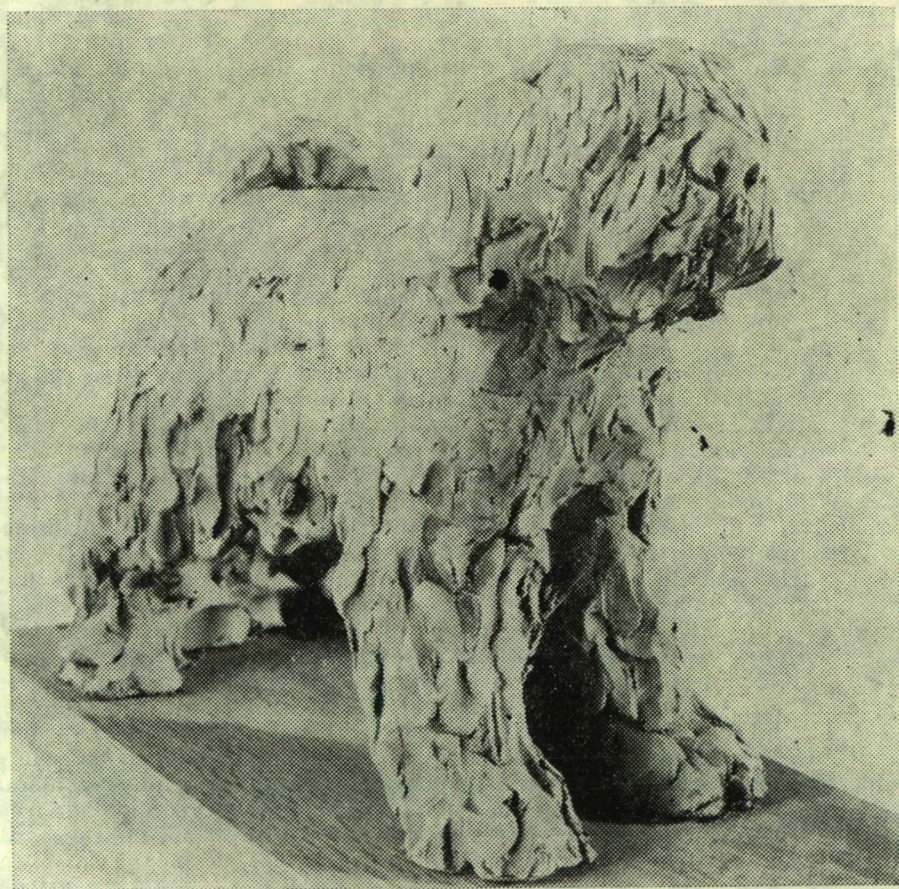
*Ürül az üvegágyú,
hevül az Árnyéksászár.
Joker és piros kettes:
(sóher a házigazda).*

„Térjen már a tárgyra!”

A zongora?
felhangolva?

Csapjon csak rá a csontra,
az elefántsírokra.

Tülkölve jön a csorda.

SAMU KATALIN: PULI

Fodor Andrásról

(MIKOR 50 ÉVES LETT)

Nem esszét rögzíték, csak köszöntő szavakat mondok. És épp ezért, ha röviden is, de a lényegest keresem egy 50 éves évfordulón, melyből több mint 30 év munkája igen sokoldalú és gazdag termést hozott és országosan is hasznos, teremtő indulatot sugárzott. Ez utóbbi, azt hiszem költői műve mellett olyan szép és emberi vonása, amely egyéniségét kortársai közül kiemeli. Szokatlan és szép jelenséggé teszi egy szorító és egyre elidegenedőbb lelkű korban és világban.

Nem felejttem el diákkori átizzott tanárköszöntőit. Az együtténeklés fényét az ifjú arcon. A barátságkereső és -tartó öröm tisztaságát, lettlégyen az osztálytársa, vagy Fülep Lajos, vagy csak egy költő süvölvény felé sugárzó. Ide kell sorolnom országos levelezéseinek segítő szenvedélyét is. Ide szervezőkészségét az írószövetség költői szakosztályában a lírai zsengek istápolásától az elsőkötetes költők nem mindig hálás szerepű bemutatásáig. Mert bizony ez a már-már Kazinczy-szenvedélyű literátori szervezés és közösségi szenvedély mindig a saját mű építéséből tépett ki nagy időt.

De íme itt és most látjuk, hogy megérte mindez, mert az érzelmi gazdagság meg is gyorsítja, ki is szélesíti a lelket és a művet, és ezt bizonyítandó válogathatunk mi, és válogathat irodalmi kritikánk lelkiismerete is, hogy nemcsak helyére, de megillető helyére tegyem az 50 éves forduló alkalmából Fodor András eddigi életművét.

Igen, a közvetlen a felszabadulás után induló, tragikusan megritkult népi tehetségek nemzedékével indult. És ha akadályokkal küzdve is, de mégis szerencsésen líránk és lírája javára. Ugyanis, amit teremtett, az nem a már Erdélyi—Sinka—Gulyás Pál—Illyés-műben felmutatott világot és történelmi hangot színezte és bővítette ki és tovább, de egy József Attila-i kerülővel, egy mai európai töltésű, személyiségteremtő és épp e folyamat által fejlesztett gondolati lírát teremtett. És ráadásul szinte a látványostól tartózkodót... Már-már a divat ellen... Ugyanakkor mégis minden ízében épp egyszerűségében mélyet és közösségit és tág horizontút. Kiművelt, edzett, szellemi-lelki tornában kipróbált és fölépített költészetet vallhat magáénak.

Költői kíváncsiságát utazásai és műfordításai bizonyítják. És szellemiségének rajzában külön ki kell emelni az eszmei és emberi kapcsolataiban is a hűséget és a lelkiismeretességet, amelyek minden mű teremtésének és az emberfaragásnak is leglényegei.

— És vajon aki így készült és készül és ilyen körülményekkel és szívvel alkot, arról mint esszéíróról, kritikusról és szerkesztőről is megfeledezhetünk-e? — Külön értékelő dolgozatot kívánó fejezet lenne, de maradjunk csak költészeténél... Ahogy említettem, már a kezdésnél is olyan stílus- és tartalmi jegyekkel indult, amelyek megkülönböztették a Juhász—Nagy László—Simon István- és Kormos István-nemzedék hangjától. Itt mindjárt szögezzük is le — ha divatos is az ellenkezőjét vallani —, hogy végül is minden művészi alkotás leglényege az ilyen egyéni hang. Hiszen napjainkban az egyik oldalon líránk mesterséges elszűkítésének kísérlete sem más, mint groteszkül, éppen e szűkeséggel az új, a szín és az egyéniségnek nem is kiáltása, de harsogása.

És Fodor Andrásnak mindez természetesen, minden erőltettség nélkül sikerült. Együttal úgy is, hogy a másik vonalon meg divatossá lett szín és hang-

erősítő versenyben az ő költészete az egyszerűnek és egyszerűségnek, a mindennapinak mégse szürkített, se díszített, de világos versépítésű elmondója lett. — És lehet-e ennél nehezebb lírai és társadalmilag pedig emberibb feladat... Mert végül is egyszerű-e a mindennap és benne a hétköznapi embere és lelki-világa?... A szerelem és szeretet?... A hűség, anyaság, család?... És a barátság, napjaink egymást messzetasztó kor- és körtünetében?... — Hogy néha nagyon is a magánélet hangján szólna? — Egy válogatás kis szorításával éles és tiszta sorok ragyognak tovább e témáiból is. A Parainesis új erkölcsi és Berzsenyi mába fénylő elvei ezek, de mai versfogalmazással... — És folytat-sam-e Fodor András lírájának vonásait: a fegyelmet, a pontosságot, a minden-napi és épp ezért emberi közvetlenséget. És a kép és értelem szép arányaival mélyülő világosságát? Találóa írja magáról: „Emberi arcát hordod az éber pillanatnak”... És így folytatja:

*„Nem bújhatsz el a dolgok árnya közt.
Valahol ott belül örökké ég a lámpa”...*

Nagy divat a közösségről beszélni, de tisztasággal és lelkiismerettel ébresz-tőn megírva ritka az ilyen vers. És mert ő e stílusnak és embertípusnak meg-szólaltatója, talán épp ma ezért nem olyan divatos költő?... Ő, akinek „az élők gondja ismerős”, és aki azt is tudja, hogy „körükben meg nem fogyhatom soha”... — Vagy csak rimbe szedett moralizálás lenne ez? — Nem!... Fesz-es vonalú gondolati líra ez. És látásgazdag is! Csak annyira környezetünk-ből és civilizációnkból vett a képanyaga is, hogy szinte belebotlunk élmény- és tárgyi világába. Egyben napjaink személyiségalkotó hatását és közérzetét fogó líra is az övé... Ugyanakkor egy igen nyílt költői én belső alakulásának őszinte rajza is. És ebben is új és különböző nemzedéktől. De e stílusában is mégis milyen magyar költői hagyományt idéző mondattal világítja meg ezt az éber lelkiállapotot:

*„Látás, egyetlen tengelye a létnek,
te vagy aki a titkok káoszát is
pályákra fordítod”.*

Tömören szép verseit olvashatjuk ennek a megkülönböztető hangnak a „Józan reggel” kötet versei óta. De miért nem szavalják akkor ezeket a verseket, és szépségeire miért nem világít rá kritikánk? Ha nem divat ezt a stílust és a gondolati versnek ezt a típusát tudatosítani, idézek akkor én néhány sort, hogy bizonyítsam, miről is beszélek. Csak sorokat, bár a „Keserves” című ver-set, mint klasszikus példát, az egészet közölni kellene:

*„A mondhatatlan veszteség
mellembe vágja forró szigonyát,
esett szárnyakkal hull körém
százezer elrontott világ.*

*Száraz karokkal zörög a sötétség,
szélmarta fákon nyikorog a csönd.
Ez hát a részem, hogy a pusztításkor
arcomba vágja roncsait a föld?
Ne várj csodára epedő reménység,
áltat a sors és hazudik az ég.
Azért vagyok, mert el tudom viselni
nyomorúságom csömörét.”*

A mában gyökerezik ez a líra. Korunk szorongásában és a lelkek távolodásának útvesztőiben az emberségnek és költészetnek is a célját és értelmét kereső líra. Utat, itthon és idegenben is a magyar költő köré sűrülő „száz-színű világban”, „a kirekedtek kalodamagányából”. A „süket pokol és menny-

nek írt zene" szárnya viszi utazásain. Lelki kalandok és tanulságok és emberi kapcsolatok szélesítése ragadja. „A szellem bűvölő hatalma... az igazi szabadság... a lebegő szépség, a tiszta áhitat” kísért e verseiből.

A mesterségesen üresre söpört filozófiájú, vagy a nagyon is spanyol-barokkos „sokat mondó” versek divatjában Fodor András mindig a természetesen gazdag világ és emberi viszonylatok természetes hangra kényszerítésével mond sokat. Az életmegértés és „a fölriadt őszinteség” hangja az övé. És megint épp ezeknek idézésével ott tartok, hogy velük, a jelentőset alkotott nemzedékében, költészetének e jegyeivel nemcsak bizonyítsam nemzedékének horizontját, hanem hogy benne külön az ő helyét is megjelöljem, mert jelentős ez — a „fekete túskekoszorú árnyán szorongó”, emberi „hazatalálást” kutató, az „ellopott jövőt kereső” és remélő lira.

Ezek után kérdezzem, hogy közösségi-e? Íme csak két sor — világos felelete a nagy és divatos kérdésre:

„Elhordom én a köznapok igáját.

Veletek élek: testvér sokaság...

.....
Osztozkodom a gyengék örömeiben

alázat nélkül, fájdalomtalanul.”

József Attila tisztaságú, ám más stílusú és a divat előírása nélkül szabott egyéni válasz ez. Egy etikai tartásából ki nem zökkenett életstílusé. És túl mindezen, elmondhatom, hogy századunk lírája amiben gazdag, azt ismeri. Tiszta egyszerűségét, bátran mondhatom, hogy hangszerelhetné színesebbre és hangosabbra is. Hiszen zenei érzéke már oly korán Bartókon és Sztravinszkijen nevelődött...

Jelleme és közösségi hite és tehetsége biztosíték az egyetemesre. Mindezt itt a régi iskola árnyékában mondom, mert tudom, hogy megmaradt ő tovább is a Babits-típusú, örökké lelkiizgalommal tanuló diáknak. Olyannak, aki még a hálát sem szegyenli, azt, amely barátaihoz, költőtársaihoz és tanítóihoz, egy szóval a magyar irodalomhoz fűzi. Azért szoltam épp ma ezekről is így, mert Fodor András élete és költészete e napon jelentős fordulóhoz ért. Ebből az alkalomból köszöntöm és kívánom, hogy a szülőföld adjon erőt továbbra is neki, hogy amit eddig időtálló alapokra épített, méltóképpen be is fejezhesse azt.

FODOR ANDRÁS

Akkor

*Színésznők arcán nézni
hogy öregszünk,
nem ez a fájdalom.
Ki ügyelhetne folyton
a néma kattanársra,
amíg forog velünk
a pusztító malom.*

*Képeket húzni
évek rekeszéből:
mindegyiken a váltás*

esendő pillanat-jele,
de közös szegyenünk, a múlás
okmányait
szégyelljük, szánjuk-e?

Nem az a vereség, mikor
a haj, a bőr
jelvénye megfakul,
az a bukás, ha benső,
a szerzett tartomány kezd
kallódni
meddő-gazdátalanul.

Mikor elhiszitek, hogy
költözni kell belőle,
a szikkadt föld nem hajt ki már,
mikor belenyugosztok
a vesztett kincs legendájába,
akkor
kezdődik a halál.

Szorongásos álom egy könyv írása előtt

... Te meg fiam majd zongorázni fogsz
a záróünnepélyen.

Válaszd kedved szerint a számot,
játssz, amit legjobban szeretsz.

Bólogatok: igen! Micsoda megtiszteltetés!
Nem merem elárulni, hogy
sohase tudtam zongorázni.

De persze, azt a számot
kívülről ismerem,
az egész dallam
itt van a fejemben.

Fog menni.
Egyet
kell eltalálni csak:
melyik billentyűkön
kezdődik.

Dugig tele a tornaterem,
ezer szem, fül figyel.

*Bordásfalon kapaszkodók is
a kezemet lesik.*

*Koncentráljunk, gyerünk,
bele a csontfogakba!
Itt balfelől a fekete, fehér...*

*S nem pattan át a zene kalapácsa.
Nincs húr...
A hangszer néma.*

H O R G A S B É L A

Délelőtt (Eltávolodás)

*Tenyerek, talpak: párahomályban zöld parázs.
Lábujj-lubickolás fekete sárban, lágy alkatrészek.
Gyereksivítással indul be a napi fecskefészek.
Kagylódélelőtt.*

*Eső után a giliszták
fecskék öröme araszolnak elő a földből,
villog a madárkabát alatt a fehér selyemmellény,
a fecske boldog,
megtörténnek vele is a dolgok,
ölébe veszi a kukac-délelőtt.*

*Sziklaárnyat, lávafényű felhőt tart elem
képzelt tengertükör.*

Eltávolodás.

*A városból fölgomolygó
motorzaj lombjaiban galambkiáltás fészkel,
rigófütty mintái a vizes zöldből.
Maradjunk észrevétlen szempár és fülkagyló-öböl,
nyers-engedelmes bőrfelület — el innen, el.*

*(Azonosulni ott: könnyebb lecke lesz.
A remény kipróbált receptkönyve ez.
Helyváltoztatás és szerepcsere.
Animális mélyben az én, a te.
Kinyílnak a kagylók: szerelem ékszerai,
ár-apály-lüktetések.)*

Dél (Meghatározások)

*Milyen a dél? Almos. Sugárban macskatej.
Csigalépcső nyikorog a ház függőlegesében,
kotorászás kilincs és kulcslyuk körül, pihék.
Kerengő tyűkhangok a meszesedő múltból,
kútkáva-hűvösség izzadó tenyérre, békák.
Vak mutató bolyong óralap-sivatagban: vak, vak, vak.*

*

*Alsó testét fordítja most felénk, hó az is,
fekete héjból mind kidönti, fuldokolj tőle,
vakulj és hasadj. A dél most nőnemű, de hideg
és ádáz. Vagy elomló? Hüllő-huppanással dől el,
a kicsi fejet mázsás törzs rezgeti bikanyakon.*

*

*Némaság-e a dél: szájösszeszorítás, mesteri.
Talán optika. Fény-lény! Árnyéka robajlás.
Egy dáma fésülködő tükrében felbukkanó
sikoltás — Látlak, Lucifer! —: előtt és után
tühegyei között.*

Délután (Kitérés és kitöltés)

*Most erkélyemen, a kagylóforma,
kedves fonott székben,
most hozzám hajol a vízipálma,
fecskék fészkeről acélszárnyak csaponganak,
vihar utáni hűvösség borzol —
Délután, tó tükre, beléd csobbanok
és csak vagyok,
félig a vízben, félig a lombok felhőjében:
nappali Hold lukacsos karéja,
valaminek a héja
vagy hía, része vagy egésze.*

*Percpercegés és boltpillantás.
Föld mint dob lassan lüktet.*

*

*Esős fényben a táj ferde fésűt utánoz,
fák föl az égre túlkölnék ezüstöt,
ég ledob felhőt erdei tónak,
fürdőzések fakó fényképei: hatvannyolc nyara —
artista-vesztő, strand-vacogtató,*

csupa „f”, csupa „t”, húsba
kampók, szögek: beverve.

Kerek halszem alvad vérbe,
azt mondjuk, szeles naplemente,
pedig pokoli pecsétviasz, sőt: okmány.
*

Harmadjára beborul erősen,
domb közepén fekete tű a torony.
Rigótorok hurkol fokába cérnafehéret,
föld alól lompos vadkutya csahol,
és a fecskeszárnyak fáradhatatlanul.

Hold a Hold? Ott se volt.
Se a dob-Föld, a ledobott tó.

Most a ponyva-menny alá lóháton
beimbolyognak cirkuszi képzelgések.
Levesben párolog a kedves fecskefészek.
Sírnak a fiókák a fák fésűjében,
megfeszül a dombhát,
kilövi íjjként az éjbe sok meztelen porontyát,
csácsogó kis fű-lakókat.
Megtelnek a nincs-Hold likacsai tejjel,
száj-szélt nyalint egy macska-ember,
örül a rímnek, viszi haza, mutatja: olcsó!
Várja a párja, tátva a szája,
mereng a kincsen: egér nincs?

Kitérések. Talán multságok. Kitöltések.
Nem az okmányé, másé.
Kagylóforma, párás délutáné, ha belecsobbantál.

Befejezte a görény

Ha prózáíró lennék, így írnám meg anyám utolsó paraszti évét.

*

Az Öregasszony egy kis házban él, gyerekei nélkül. Ősszel majd a városba költözik. Addigra be kell takarítani, ami eddigi életéből ittmaradt még. Nemcsak a termést, a szenvedést is.

Tavasszal traktorért kunyerál, földjét kellene fölszántani a kukorica alá. A földet fölszántják, bevetik, gazirtóval megtisztítják.

Vesz tizenhat naposcsibét. Öt tyúkjá tojik a tavalyiakból. Vörösek, ő sem ismeri fajtájukat. A csibéket meleg konyhájában neveli drótos ketrecben. Tiszta szobája jégverem májusig, míg az ablak melegében méhek játszadoznak, a földes szobában árad a tél a földből, dunyhákból, bútorokból. Kis hűtőszekrénye fölösleges annak a kiló húsnak, amit kisebbik lánya minden hétvégén meghoz, a húst lerakja a kamrába, de sokszor elfelejti becsukni az ajtót.

— Te rohadt macska! — mondogatja, aztán elszégyelli magát, mert egyetlen társa, aztán megint szidja a macskát. Beszélgetnek. Későn gyújt villanyt. Nem tudni, spórol-e, vagy hogy jobban elgondolkodhasson. Mindig a sötétben találják. Jár a földjére, a boltba, az orvoshoz, a templomba, a temetőbe. Lábai rosszak, már a jobbik is hozzá romlik a balhoz, ahhoz a szegény balhoz, amivel mindenbe beleütődik, azzal esik és attól jajgat. Megjön a tavasz, a nyár. Folytak a dolgok. A magányos öregek munkáját mindenki ismeri. Ismételnem fölösleges lenne, milyen reménytelenül lassú egyedül.

Ha már novellába kezdtem, meg kell fordítanom a beszély irányát, egy történet köré kell csavarnom, melynek címe A görény.

1978 májusában megjelentek a görények. A szomszéd faluból jöttek észak felől. Senki sem tudja, hogyan vonult át a határon földszintes seregük és hány köbméter büzt nyomtak ki hátsó felükből, míg a szélső házig értek. Az üres szélső ház megdöbbsenhetette őket, baromfit nem találtak. De ez a fajta sose fordul vissza, hát mentek tovább az első baromfiólig. Görények, nyestek, menyétek, rókák és minden ragadozók rejtőzködők valójában. Csak prédájuk csonkja, tolla marad a véres porban. Ezért nem mondják őket többes számban.

— Itt vannak a görények! — sose lehet hallani.

A falu széléről megindult a hír, itt is, ott is mennyi szárnyast fojtott meg a görény. Itt csak a felét, amott az egész baromfinépet. Valaki meglátta szobája plafonján átütő húgyuk nyomát — kénnel kifüstölte őket, de nem látott belőlük egyetlen egyet sem. Aztán három házzal beljebb minden csirkevért kiszívtak. Valaki szellemjárását hallott a padlásán, ha tudta volna, mi a boszorkánynok éjszakája, biztosan arra gondolt volna. Kutyaít fölfogdmegezte a padlásra, az egyik visszafutott, a másik elkezdett kotorni. Átharapta a görénykölykök nyakát, azt mondják tíz maradt ott. A szülők elmenekültek az Öregasszonyig, aki már kitette naposcsirkéit az ölba.

Július 20-án ezt írta kisebbik fiának:

„A Pista bácsi elég jól néz ki, szegényeknek elloptak 5000 forintot és nem is lesz meg. Engem is nagy kár ért, 15 drb vágócsirkét és két tyúkot megölt a görény egy éjjel, most már csak 3 tyúkom van, minden este behozom a kamrába, kiszívta a vérét és a fejét és a nyakát is lerágta, cseresznye sok volt, szedtek is le.”

Itt kellene az írónak a csavaron még egyet fordítani. Az író is szereti a sült csirkevért reggelire. Zsírban dinsztelt vöröshagyma és zöldpaprika szeletekre rákeverni, míg feketére nem sül, s reggelire egy kupica pálinka után friss kenyérrel megenni. S azok a déli harangszóba keveredett rántotthús-illatok! S az uborkasaláta kesernyéje! De az író visszaengedi a csavart addig a sirásig, jajveszékelésig, ami azon a reggelen történt. Minden halott hosszan tartó siratásába egy akkord az az óra.

— Magának megmaradtak? — kérdezte szomszédját az Öregasszony, mikor három vörös tyúkját hóna alá rakta, hogy együtt háljon velük. A szomszéd éppen az ólba hívogatta fehér csirkéit: Hiba pitye, hiba! A tyúkól beton volt.

Az Öregasszony egyik tyúkját levágta haldokló húgának, a másikat kisebbik fiának, a harmadikat a Mária napi búcsúra látogató két lányának. Bár lehet, hogy valamelyiket halottai emlékére ette meg. Ette míg el nem fogyott. Talán még ma is abból él.

Akkor tudta meg, hogy el kell menni innen, mert a görény bemehet a konyhába, és akkor már talán nem is látja meg a görényt.

Nehéz kegyelmet kapott az ősztől. Ingre vetkőztető melegben tizenegy napig szedte a kukoricát. Harmatban kezdte, harmatban fejezte be. Elesett a torzson, mikor keménypapírral fenekezett rossz kosárban hordta halomba a csöveket. Nem vitt a mezőre vizet, nehogy szomjasabb legyen a mezőn, csak otthon ivott három bögrével.

Aztán eladta a kukoricát, tojása nem maradt, elmehetett.

*

Befejezhetném. Lehetne pontos leírása a pakolásnak.

Azt mondja:

— Öreg tölgyet nem lehet átültetni.

Megkérdezem:

— Mi lesz a macskával? A macska a házhoz tartozik.

— Vannak még egerek — mondja.

— De a görény hova megy? — kérdem.

— A gerínek?

Kiskoromban veszekedtem egy jutasi vasutassal.

— Tudod-e mi a gerin?

— Az nem gerin! Az görény!

KISS FERENC

A lehetetlen képviselőjében

Epp egy éve, hogy meghalt Nagy László. Úgy temettük, mintha a napot vettük volna el. Valakit, akit egyszerre hihettünk királyfinak és testvérünknek. Egy nemzet, melynek ama legelső László óta nem volt szíve szerint való hercege, álmai-
nak evilági inkarnációját szerethette benne, legjobb-maga kontinuitásának bizonyos-
ságát. Hosszú évek óta talán ez a gyász volt az egyetlen közös érzület, melyben
találkozhattak, akik bíznak még egy vitán felüli példa lehetőségében. A mű itt ma-
radt, s azóta is kegyelet övezi. Kijár neki, de nincs ráutalva, problematikáját maga
fedte fel, tanulmányom címe erre utal. Kritikusai végül már csak attól féltették,
hogy rákövül az erkölcsi szigor, emigrációra kényszeríti a szegénylegénydac. A költő
végzetesebbnek érezte a bajt: „Verssorok, verssoraim / ti lehetetlenbe kapaszkodók /
ti is akár a katonák”. A *Hószakadás a szívre* című költemény pusztulásvíziói kez-
dőnek ezzel a hasonlattal, s ezzel is zárulnak. A hasonló című film katonáira kell
gondolnunk, az iszonyú küzdelemre, mely a kontinens arányú vörös meddőhányó
omlatag lejtőjén zajlott.

Hogy a Nagy László-i vers, s az általa képviselt magatartás léte vált nehezebbé,
zorddá, mely kír a közegből, utolsó kötetéből lépten-nyomon kiütközik: „Susognék,
mint a hóesés — írja az *Elvarázsolt kastélyban* —, de nem, az új szívek célzatosan
megítélnének. Ordít a költő, gúnyolódik a költő a fekete luk szemszögéből.” A gon-
dolat, hogy a vers magas szerepe vált kérdésessé, s a szórakoztató ipar vonzásába:
ebek harmincadjára került, alapgondja: „lehet, hogy a verstől búcsúzom el, tán
jobb / ha a fekete tölgyből gombokat esztergálok, / leszel térdtől torokig ékes”.
(*Számadás egy pillanatról.*) De túl a Nagy László-i vers helyzetén, ebben a kötetben
minden érték, s első helyen maga az élet is a *veszendőség* előterében, a pusztulás
pillanatában válik versüggé. A hó, a tél, a fagy régi építőelemei Nagy László szim-
bolikájának. Értelmüket most a mész, a meszesedés képzetei terelik határozottabb
irányba. A versek hősei szinte valamennyien — Balassitól Latinovitsig — egy mélt-
atlan világ áldozatai. Fényüket üszök, füst, hamu és csend közegében érzékeli a
költő. A „fejfaállító” költemények egész ciklust alkotnak, de a személyes halál köz-
sége is folyton kiüt a versek alkatán. Uralkodó élménye tehát Nagy László utolsó
kötetének, sajnos, most már így is fogalmazható: költészete utolsó periódusának.
Ennek természetét, *versbeli szerepét* kell hát mindenekelőtt áttekintenünk, hogy más
kérdésekről, így a Nagy László-i magatartás és a vers helyzetéről, s költészete egé-
széről érvényes képet alkothassunk.

A legelső, ami azonnal szembeötlik, s ami egyszersmind a legfontosabb is, hogy
a versekben felrémelő halál s a hozzá való viszony Nagy Lászlónál is, akár Adynál,
igen összetett, másfajta élményekkel és érzésekkel összeforrtan jelenik meg. Van,
amikor a megcsúfolt virtus végső fizetsége (*A jó vitéz vesztesége*); van, amikor az
áldozat méltóságát s a hőhár kontárságát példázza (*Kérés, nem teljesítve*). Balassi
Bálint lázbeszédében a szemét ellenfelekkel benépesített szintér feladásának alkalma.
Világvégi orom, egy halálra gyalázott végvári Szent György exodus előtti vissza-

nézésének magaslata, a fenség és a megvetés pódiuma. A *Vallvadirban* a védtelenség, az őszinteség, az esendőség szomszédságában (*Így írlak versbe*) a varázsló tehetőség veszedelme. A *Zöld sátor elégiája* a szerelem megváltó hatalma felől perel a személyes, a kozmikus meszesedéssel ráköszöntő mulandósággal. Az *erdéli asszony keze* című versben a kacér szerelem társeleme a halál, a *Bagolyasszonykában* egy rejtelmes orgia végső maradványa. — Ezután új ciklus jön (*Műtét Anyánk szemén*), s benne új összeszővődésekkel a pusztulás képei. A *Ház a Zöld Angyal* új változata rikító játékkal, a végtelenbe fölzálló önbizalom helyén a kifosztottság és lehullás fájdalmas, keserű mozdulataival. A Korniss-kép ihlette *pásztorRablók* betonba rögzítve, tehát menekvésre képtelenül játszanak vigasságos halált. A *Császármetszés* a perzsabunda gyilkos eredetének aktusát avatja a jövő elherdálásának metaforájává, s közben egy régi sértést is — „bak-szagú gárda” — fölpanaszol. A *Szólítlak, hattýú* halalos sebzettsége a népköltészettel való kapcsolat megvallásához terem olyan társos pillanatot, amilyenben egyszer József Attilához fohászkodott. Akkor a reményért, most az életért. Csont és üszökképzetek uralják a Berzsenyihez, Aranyhoz beszélő versek zárószakaszait is, de egyikben a mába idézett előd csak férgekkel hadakozhat, tehát a méltatlan küzdelem keserűségét példázza (*Berzsenyi szólítása*), Arany János csöndes, szemérmes és konszolidált alakjával szemben pedig egy dionüoszai természet önérzete tüntet, s beszéli ki a maga halállal sem szelídíthető vad eposzát.

A többféle tartalom társulása mindig a viszonyt is érinti. A Korniss-ihlette vers térdig betonba öntött vigadozásában, a látvány-interpretálás színjátékában a kifejezés öröme s a pokol esélyének komor tudata is megtestesül. Az Aranyhoz intézett versben pedig tisztelet, elkülönülő irónia, s az egész viszonyt, versürügyet devalváló halálsejtelem zavarba ejtő elegyüléssel avatja szivárványossá a vers érzelmi szövevényét. A fekete akkordokat a képzelet mindig felbontja, ahogy a folyton változó versbeli viszonylatok kívánják.

A *Fejfák* című ciklus szempontunkból, tehát a halálélmény társulóképessége, „mobilitása” szempontjából különösen tanulságos, mert ennek, tágabb értelemben, valamennyi darabja sírbeszéd. S mégis mindenik a költőiség új és új minőségeivel lep meg. Nem csak azáltal, hogy a halott emberségének, sorsának sajátos arculatát is felidéz, de a viszony is annyiféle, ahány embert a költő temet. S ez meghatározza a hangvételt, a versbeszéd természetét, néhol még a vers tipográfiai alakját is, s ami a legfontosabb: a gyász áramába vonható ügyek, emlékek, események körét is. Az *Árvácska sírverse* s a *Nunuka sírverse* például egyaránt a halottat beszélteti, régi falusi temetői sírfeliratainak modorában, s mégis teljesen eredeti módon. Akár a szaploncai vidám temető fejfaképei (látta s csodálta őket Nagy László is), csak itt a beszédből kirajzolódó sors líraisága karakterizál. Az *Árvácska sírversében* a vers külső képe is az álmodó árvaságot hangsúlyozza; „ítéletes játék” — írta róla Naplójában. A *Nunuka sírversében* is itéletes metaforákat forog ki minden periódus, s hozzá a foglalkozás ártatlan szavaiból állnak össze ezek a sorsra utaló képek, gondolati meglepetésekkel feszítve a monoton ritmust, egyfajta játékossággal is ellenpontoszva tehát a gyászt, de ezt a rendkívül finom műveletet mégis inkább a részvét hangolja egységbe s ez intézi a legendásítás csöndes varázslatát is.

S ha e rövidke verseket vizsgálva az árnyalatokban érzékeljük a haláltudat árnyékába került lélek *szabadágát* (ami ebben az összefüggésben elsősorban a zárt-ság, merevség, gépiesség, rutin, fásultság, hisztéria ellentéteinek gyűjtőfogalma), a Simont és Latinovitsot elsirató költemények *arányaikban* is a teremtés képességeit demonstrálják. Halottsiratóban a teremtés képességeit! Szándékosan ismétlem ezt a „képtelenséget”, mert valójában nagyon is törvényszerű fejlemény. Aki jó ügyekért él, tartalmas és gazdag kapcsolatokban, azt a halál sem foszthatja ki.

A Simon-búcsúztatót többen is méltatták már, máshol még én is visszatérek rá, mert azt hiszem, az utóbbi évek legnagyobb verse. Ebben az összefüggésben, a haláltudat, a halálélmény Nagy László-i lehetőségei felől nézve is döntő jelentőségű. Elsőrendű példa arra, hogy a halál személyes közelsége, miközben lesújtja, megdermeszti a költőt, s benne önmaga törekénységének baljós előérzetét felerősíti, ugyan-

akkor milyen titáni küzdelemre képesítheti. Ha csak anyaga felől nézzük is: jelen van benne a gyász testi-lelki, még névtelen, s nem enyhülő gyötrelme, egy jóvátehetetlen mulasztás bűntudata (1. rész). Aztán a külön-gyász létjogának érvei, s köztük a legsúlyosabb: azonosság a legnagyobb értékek vonatkozásában: „mert mind megölnödünk, s lehervadva elhal az idea is”. Aztán az orvosolhatatlanság keserű gondolata, majd a halott barát világa: a gyermeké, a politikusé, a költőé, a férfié. Képekben villan fel a versírás napjainak néhány tárgyi mozzanata, az áradó Duna, az aratás, s ezután újra a gyász állapotának képei jönnek, a halott barát megrajzolásával kiküzdött sovány vigasz, hogy ezt is elfedje a kézfogás elmulasztását bűnné örökítő halál tényének az eddigieknél is szigorúbb rögzítése (2. rész). A 3. rész minden periódusa a temetés egy-egy mozzanatát idézi olyan rendben, hogy az első sor konkrét tényszerű látványára a második tágasabb, sorsjelölő érvénnyel próbál vigaszt találni.

Szándékos ez a leltározó eljárás, mert a *teremtés* mozdulatai innen, a „nyers-anyag” felől talán jobban tettenérhetőek. Hogy mi mindent végez el, old meg már az első rész is, oldalakon át lehetne elemezni. A litániaszerű ismétlés önmagában is végtelenné és szűnettelenné avatja a virrasztást, a kérések a halállal perlekedik, de a beszélés személyes értelméért is: csak hallhatná még a halott! Az alázat, a bűntudat mikor megtorlásra buzdítja, kéri a halottat, — „a torkomnak te essél (...) pacsirtás kézzel fojts meg engem, testvér!” — azt is kifejezi, hogy a halál eltörölte a volt civódásokra érvényes jogrendet, más síkra emelte a viszonyt, s azt is, hogy a harag úgy intéztessék, ahogy családon belül (parasztok közt) szokás, ahogy a *Pacsirtaszó* költőjével kellett volna. Ily módon a litániaszerű folyamat látszólagos monotonája mögött küzdelem, poétikai értelemben győzelem zajlik le: a „hütlén Drágálátos” attilás szemrehányásától úgy ér el a „testvér”-ig, hogy semmit sem magyaráz, csak virraszt, s a „testvér” mégis megrendítően bensőséges hitelfű. — Önmagában is megállna ez a rész, de az egészben is fontos a szerepe: alap a második tételben kibontakozó vallomáshoz. A „külön-búcsú”-hoz, melyben épp az a varázslatos, hogy nincs benne semmi nekrológszerű méltatás, siratás. Nagyon is ridegen indul: a sír és koporsókészítéshez szükséges méregetés képzeiteiből szövi a megmértésnek kitett védtelenség képeit, ezekhez a maga mérlegét, a maga nagyobb gyászát. S mikor ennek közösségi okát is megnevezi („s hagyd, hogy dühöngjek a gyászban kétféle kórság miatt, / kétféle rágó ráksúlyt leszorítsak átok alá, / mert mind megörlődünk, s hervadva elhal az idea is, / ha túlteng a méreg, ha e létben megromol a Máj”), s szorosan a Simont elpusztító betegség fogalomkörében maradva, — olyan magaslati pontra ér, ahol megmaradni s ahonnan továbbjutni nagy költőnek is csak kivételes ihlet jóvoltából, „kegyelméből” sikerülhet.

A hangváltást, melyhez a költői ösztön itt folyamodik, tanítani kellene. Legszembeötlőbb, hogy a nagy lélegzet reflexének, a lét-távlat ösztönzésének: a retorika vonzásának nem enged. Az átokra emelt kéz lehorgad, a tehetetlenségtudat józan-sága és keserűsége visszatalál a végtelen gyászt intonáló alapmotívumra. „Most mit tehetünk visszafele? Hüppögve a rosszból a jó / felfűzhető gyöngynek a gyászban, három nap, három éj — / szakad lágyan az ég, szereti a hazát az eső, / nyúlful-puha ütése alól elfordult a költő örökre”. S ehhez kapcsolódva, e grammatika medrében jönnek a költő élettájjait, színtereit idéző képek, amelyekből szintén „elfordult”. Újabb költészetünk talán legértékesebb képei. Valóságos tájak, egy mozgalmas élet jellegzetes színhelyei, de beléjük oltva öröm, bánat, remény, szerelem, narkózis, esendőség, s mindez Simonra vallva, sőt simoni arányokban — de egy percre se merevedve portrévá, hanem az „elfordult” állítmány határozójaként, tehát az élet-, jellem-, személyiségrajz egyetlen lüktető mondatban, a *meghalás* tartalmaként bontakozik ki. S ha azt hinnők, a szerencsés grammatika jóvoltából, akkor azonnal és ismét szembeötlő a gépiességtől való irtózás, vagyis a „lédzög élelenség”-et szolgáló arányérzék csatlakoztatásának biztonsága. Felsorolásaiban minden új elem meglepetés: kontraszt vagy váratlan távlatnyitás, triviális és magasztos, tündökletes és tárgyyszerű részek hullámverése — mégis mikor új tetőpontra ér („elfordult verseitől, / emlékeitől, jövőtől, a stressztől, a boldog pohártól, / el a mosolyától, a hazától —”), akkor

itt, a sor közepén megszakítja a sorolást, s visszavált a régi, e szakaszhoz átvetető fordulatra: „szakad lágyan az ég...” S néhány sorral lejjebb, mikor riadtan veszi észre, hogy maga a halál is sír, ezt az önmagában talán teátrális képzelgést a köznapiság és természetesség ilyen bensőségesen gyermeki egyszerűségével ellensúlyozza: „Meghalt kalapod is, Pista, mert meghalt szemedben a kék”. (Az olvasó nem tudhatja, hogy Simon és a kalapja mennyire összetartoztak, Nagy László Simonról való legelső emlékeiben is, hogy Nagy László sosem hordott kalapot, s így köztük a kalap-nak személyes jelentése lehetett, de az idézett verssor bensősége ilyesmit is sejtet, s többet is ennél.)

E második rész zárósorai egy régebben rajzolt Simon-portré javítgatásának mozzanatait idézik (ez jelent meg az ÉS-ben Simon halálakor), s ebben a tények „felemelése”, átlényegítése ismét egész sor készséget tesz tapinthatóvá. Mindenekelőtt a kapcsolásra hívnám fel a figyelmet: ahogy visszavált a legelső motívumra („Három nap, három éj —”) s ehhez köti a képpel való küszködés mozzanatait. Egyszerre szerezvén így a mozzanatoknak konkrét indokolttságot, az alpmotívum visszatérésének alkalmat. E műveletet aztán a ráutaltság s a megőrizhetés akaratával mélyíti el, s az ily módon felgazdagított munka, s eredménye: a Simonra valló kép, miközben egy tárgyiasabb, mellékesnek tetsző részletet iktat a vers áramába, a gyász viselésének köznapi mechanizmusát is ábrázolja, mozgalmasságában a virrasztás és e verssel való vajúdás állapotát. Egészében új képsorral gazdagítja tehát a verset, de minden ízében az élő organizmus törvényei szerint vissza is üt az előzményekre. Legerőteljesebben éppen a portré elkészültével megfogalmazott „eredmény” elégtelensége révén: „csak nézel, csak nézlek, ennyit elértem”. S ez a csendes szembesülés a maga végtelen szomorúságával a gyász betetőzését involváló végszó is, visszakapcsolhat a vers általa a legelső részt feltöltő büntudathoz, de távolról sem pusztán ismételve az önvádat. A „kötés” szétbomlásáról szólva visszaüt az élet és idea megőrlődését kibeszélő korábbi sorokra, a kézfogás elmulasztását rögzítő képek a megosztottságot okozó sátáni helyzet minősítésével terhelik a vétek orvosolhatatlanságát, a gyász kegyetlenségét, tartalmában a sorsszerű jelentést erősítve fel:

*Csak ennyit, mert két jobbkez férfiügyét, az oldást, kötést
elnapolta sorsunk, áthúzta végleg a halál. A kötést,
amire képes a sértett zsvány is, ha zsandár meg dögvész
paripázza az erdőt. Marad az állókép immár örökre.
Nézel csak, nézlek, míg Pest-Buda meg a Bakony fölött
falvédőjét a Sátán kivarrja, két galamb: levágott kézfej,
nem érhet össze, s röhög a zöld levegő, marad a vétek,
hamu pereg rám és rád is egy zsákból három nap három éj.*

Itt, a befejezés felé közeledve nemcsak súlyosodik a vers, de megsűrűsödnek az életmű egészére utaló vonatkozásai is, sőt a levágott kézfej galambszárnyakat idéző képe a kötetben összefényképezve látható Kondor-rajzok intencióját, sőt a *Boldog-ságtörödek* című Kondor-kötet borítójának emlékét is a vers erőterbe vonja.

Ezzel a külön-gyász drámája lezárult. Az utolsó rész már maga a temetés. Annak mozzanatait tölti fel s tömöríti olyan tömbökké, hogy minden sor egy-egy rög lehul-lásának komorságával hat. S ezzel felesel, vigasszerű fellebbezést hirdet a következő. Mondatnyi gyászbeszéd, méltató sírfeliratok ezek, kitartott hangmenetű hirdetések a semmi akusztikájában. A periódusok is inkább szétartanak, mint össze. Ezt el is tervezte. Gyakorlatával ellentétben, e rész felsejlésekor már megvolt a zenei képlet, amelyhez igazodott: egy trochaikus és egy jambikus jellegű sor sémája, s „Ezek válaszolnak egymásnak, a felső magas, az alsó mély, (ha lehet)”. (Napló, 1975. júl. 28.)

Tehát így:

—U|—U|—U|—U|UU—
U—|U—|U—|U—|U—|U

A megvalósult szöveg metrikája persze nem ilyen gépies, de a két sor széttartását, szárnyaszegett lüktetését az ellentétes lejtés mellett a rímtelenségük is erősíti. S így módon a jobbára konkrét trochaikus sor s a reá felelő, képeit tágasabb ívre feszítő, vigaszt kereső második sor viszonya mellérendeléses, a mondatok is elejtik egymás kezét, a sorok párbeszédében gyász és vigasz úgy elválnak, hogy végül feloldás helyett megszakad a vers.

- Zöld oromra áll a gyász, a ravatal.
- Helye majd zeng, ha ő a mélybe tért is.
- Áll az őrség, néma síp-sor, feketén.
- Torok a sír, a kütnél harsogósabb.
- Sóvirágos hőség ma a sisakunk.
- Harangjai is megizzadnak érte.
- Hő-redősen szüzek melle közelít.
- Majd látogatják hatyúai a télnek.
- Mellek tolnak lábfejéhez koszorút.
- Pályázik ő a végtelen körökre.
- Edes földje, ime, fűrjes, gabonás.
- Kiárad szökecske minden évben.
- Lát a szem körökkel hímes levegőt.
- Madárfiaknak osztja már a télket.
- Zárva láda-éjszakába — iszonyú.
- Kölykök szeméből néz a szemfedőre.
- Vésve, festve végzetének betűi.
- Ha bátor vagy, kapard le körmeiddel.
- Mélyen, mélyen zord vegyészlet muzsikál.
- Emeld kezed a romlás angyalára.
- Napban napfolt, gyász a vérben feketül.
- Három nap, három éj kevés a gyászra.

A beszéd tehát inkább megszakad, mint lezárul. Így is csoda, mivé lett a versben, amit a Napló így rögzít: „Fél kettő körül Bazsiba értünk. Előtte sokáig láttam a Somlót. Őrséget álltunk a koporsónál irtó hőben. Szóltak a trombiták. »Szerettétek a népet és meghaltatok«. A koporsó hátsó végénél áll sírva és összetörve Mészáros István, az orvos, a halott barátja. Szembe velünk a család. A Pista fiacskája (15 éves) szüntelen sírt. Őt sajnálom legjobban. Nagyon szeretheti az apját. De ő nincs. A temetőben hőség. Teljes körben (...) eperfák. A helybeli kölykök onnan figyelték a ceremóniát. A trombiták árnyékban. Verejtékeztem és nyöszörögtem”. (Napló, 1975. júl. 10.) Az utolsó részben elsősorban ebből az anyagból dolgozott. Az előbbieken is betervezte a tájat, az áradó Dunát, az aratást, „Simon ősparlagjait”, címnek is ezt szánta: Tájékpé koporsóval. (Napló, júl. 12.) A befejezést azonban „kegyetlen szikár”-nak tervezte (uo., júl. 13.), s érezte, ehhez „kell a látvány, érzékletesség, kísérlét a vigaszra, mégis feloldhatatlan gyász. Minden sor befejezi önmagát”. (Uo., júl. 28.) A végére pedig egy kemény és szép refrénsort tervezett. (Uo., júl. 26.) Azt hiszem, ez csak részben sikerült, de talán ez is a gyász feloldhatatlansága okán történt így.

Más verseinek tökéletessége fölül is igazolható, milyen tudatosan, a mesterség milyen szigorával és találmányosságával valósította meg, amit eltervezett. E versre vonatkozó feljegyzéseiből azonban dokumentálható is, hogy akár egy nagy zene-művet, tervezte el a „tétélek”-et, azok indulatmenetében szikárság, gyöngédség, keménység egymást váltó rendjét, folyamatát, a megvalósítás tárgyi anyagát, a ritmus zenéjét. Bizonyára a képek erejét is, de erről nem beszél, ahogy nem tervezhette be a spontán és mégis törvényszerű motívumismétléseket, a képek meglepetéseit, a sokfelé utaló vonatkozást, az érzelmi, gondolati szintváltásokat, s az ezeket bekötő kapcsolások természetességét, a dikció egységén belül a változatosságot eredményező tagolás szervességét. Egyszóval: a többletet, amit a rendkívüli ihlet s az általa felzaklatott, mozgósított tehetség kiszámíthatatlanul teremteni képes. S aminek ered-

ményeként megszületett az alkotó szellemet a maga pompás teljességében, rugalmaságában demonstráló költemény.

Továbblapozva az utolsó kötetet, új versek egész sora szolgálhat még tanulsággal arra, hogy Nagy Lászlót mire sarkallja, mire teszi képessé a halál közelsége. Ha Simon halálának élménye egy testvéri pör feloldhatatlanságának dramaturgiája szerint alakult, s zaklatta fel múlt és jelen e pörre kényszerítő tartalmait, a Latinovits-siratónak (*Gyászom a Színészkirálynéért*) a tehetség és bátorság, a rendkívüli jelenség ellehetetlenülése miatt támadt heveny megrendülés a szervező elve. A Simon-búcsúztató személyes rétege gazdagabb, horizontja a múltból fejlődik, mélyebben tagolt, alapügye oda gyökerezik, a jelenben már meg sem oldható. A Latinovitsot gyászoló vers előterében egy jelenkori pör áll, a *veszteséget* egy zajló háború döntő fordulataként éli át a költő, az elárvult szövetséges és barát veszteségeként. Más tehát a kapcsolat is: a halott talányos, vad titánná válik, áldozattá és emberfeletti hatalommá. S a hozzá való viszony az érte, miatta való vád és kétségbeesés jegyében alakul. A vád ítéletté érdesíti a fájdalmat, az árvaság fohászokdássá enyhíti a kétségbeesést.

Mindezzel persze csak a líraiság alapszólamait jelezhattuk, s nem szólhattunk az „információs” rétegről, amely a halott történetét, Latinovits halálának különleges szörnyűségét s a közeg jellegzetességeit tartalmazza, s a folyamatról, amely mindezt a barátról, a baráthoz beszélés megrendült, esdeklő dikciójába illeszti. — Azért nem, mert ezúttal is a *viszony* érkezik bennünket, a képesség, melyet az élmény mozgósít, felver: a szellem alkalmazkodó képessége és asszimiláló hatalma.

Mérni egy *magatartás* korszerűségét elsősorban ezen óhajtjuk itt is és a jövőben is. „Alkalmazkodás”-ról beszélve elsősorban a *valóság* hiteles észlelésére, jelenségeinek átértő rögzítésére gondolok, arra az objektivitásra, amely Nagy László lírai hőseiben mindig biztosítja a modellre is és önmagára is vonatkozó kettős érvényesség dialektikáját, az *asszimiláció* átalakító műveleteiben a sajátos jelleg, a novum létrehozásának feltételeit. Egyszerűbben szólva olyan kreativitás ez, amelyben anyag és szándék összefogva dolgozik a műért. Naplót is ezért írt, nemcsak hogy álmait, versöleteit rögzíthesse, de hogy a kivitelezéshez anyaga is legyen, a szándék természetéhez való anyaga.

A halálközelség sejtelve, lévén uralkodó élmény, még a *Vidám üzenetek* címen összefogott ciklus tréfás, pajtási játékosságának bárányos kedvessége mögül is felfelrémlik. Az *Elvarázsolt kastély* című ciklus prózaverseiben s a kötetnek is címet adó *Jönnék a harangok értem* ciklusban pedig ismét új, messze mutató tartalmakkal társultán ölt formát a pusztulás előérzete.

Legbizonytalanabb funkcióban épp a címadó terjedelmes írásban, mely a Kortárs Iszkárról szerkesztett számába készült (1975. május), s láthatóan a gyerekkori falu megörökítésének szándékával, de ugyanakkor a személyes viszony mai indulatait is kifejező líraiság érvényesítésével. Ez a líraiság azonban már korántsem olyan felmutató, tanúskodó, mint a *Regé...*-ben volt, nem olyan egyirányú, mint a *Zöld Angyalban*, s a megörökítendő anyag is olyan gazdag: rengeteg emlék, esemény, figura, hogy ezeket egyetlen, sodró nagy lendületbe fogni a vers nem tudja, a részek érzékletes, éles rajzát, szabatos tagolását viszont (amitől az *Életem* kivételes remekművé lett) a lírai szándék nem engedélyezi. A részletekben így is sok az új elem, az átütő szépség, s nem kétséges, hogy ezt a *megörökítő* szándékot a végső aktusok megindultsága hatja át. Nem eszményít már s nem teremt példát: mondja, amit látott: a kegyetlen történelmet, melynek eseményei, alakjai önmagukért is megörökítésre érdemesek. Önmagukért, amit megélték, azért, s mert a költő történelmének alaprétege velük egy, s *genezise* csak általuk bontható ki úgy, hogy ha jönnék a harangok, az egésznek szólhassanak. Genezisraiz a halál távlatából. A Jönnék a harangok értem líraiságának paradoxona ebben van. A *tűnődés* nézőpontjából, hangoltsága révén ugyanez jobban sikerült. A halálsejtellem, előérzet, a maga emésztetlen mivoltában, itt még nem engedhette kibontakozni az emlékeket. Az elégiára, sajnos, nem adatott idő. Ha a harangok nem jöttek volna olyan sietve, talán külön tömbökre tagoltan alkotta volna teljesebbre ezt az egészet. Tervezte is, Naplójában is jelezte, hogy faluja jellegzetes, furcsa alakjairól majd verseket ír, de itt, a szóban

forgó műben is ígéri: „Rágalom, irigység, árulás, ha el nem veszejt, építék a többi neveknek is, templomokat körül a hegyen, a vulkán aranyborai fölé”.

A messzebb mutató, az érzések, gondolatok organikusabb társulását példázó verseket keresve elsősorban két prózaversre kell hivatkoznom, az *Elvarázsolt kastélyra*, s az *Éljenek a fák!*-ra. Az előbbi egy szilveszter-éjszaka eseményeit fordítja versre, 1975 szilveszterének szigligeti mulatságát. A „fordítja” szó szerint értendő: visszajára a konkrét élményt, ahogy maga megjegyezte: „Fölforgatom a dolgokat a versben, jobban, mint szél a Dunát. Mégis az igazat írom”. (Napló, 1976. márc. 3.) Másként szólva: ami akkor történhetett, a csömör szemüvegén át, s országos arányúvá tágítva láttatja a vers. Pedig Szigligetet szerette, jól érezte ott magát, s ezt a verset nem a másnaposság múltó depressziójában írta, hanem hónapokon át. Helyzetképe mégis epés és kétségbeesett: a régi urakat ugyan elszippantotta a történelmi huzat, de mi történt mára? „Eljött az évgyűrűk csödjé”. Idült a képmutatás. Ordítana a költő, de ráfognák: „a fekete luk szemszögéből” teszi. A gyermeki, beethoveni ölelkezésre is hajlana, ha már itt az ünnep, de szemberöhögik a tények: az elfuserált eszközök, a kontárság, a műszempilla-gyártásra áttáplott paraszt, a papíron létező sapkagyár: a kastélyossá, korrupttá, halálössá romlott ország. Hozzá kellene illeszkedni — nógatja magát kegyetlen, szarkasztikus fájdalommal, s mert tudja, hogy lehetetlen, mit tehet hát? Álmodik testhez szabott, a „szükséglethez illő” utópiát, amely ehhez a sült malactól, festett bortól horkoló közeghez stilizálódik. Egyetlen menedéknek az „Anyám” fogalmába sűrűsödött bizonyosság látszik. Aki „Nem ül, hanem áll, hogy dologtalan-nak ne lássék. De seprűt se foghat, csak áll és hallgat. Vállatövéig a kezei zúzmarából. Nézzük egymást a játszó tűneményeken át. Ő mondta, ha megfagy az ember, előtte édeset álmodik. Szeretnék állva megfagyni, már tetőtől talpig csönd vagyok”.

Ez a vázlatos ismertetés, bárhogy törekedett is a hitelességre, aligha tükrözheti, hogy a vers a maga félelmetes erejével azt állítja: az élet, a természet rendje zök-kent ki, zavarodott cinikus zülléssé. „a vadludak ék-alakjukat veszítve itt köröznek hangtalanul, szájukból az ünnep serpentin-szalagjai lógnak”.

✓ Az *Éljenek a fák!* élménymagva szintén ismeretes. Egyik erdélyi utunk során, keletről közelítvén a Békás-szoroshoz, tehát Békás felől jöve Gyergyóba, mentünk el egy cementgyár mellett. A völgy egyre szűkült, az út emelkedett, de a szűzi fenyő-erdőkre ráakodott cementpor pusztító zománca alig lazult. E látványt rögzítő jegyzetei fölé már ekkor odaírta: „V”. Vagyis, hogy verstéma. S lett ez a vers.

Persze most sem hagyatkozott, szorítkozott egyetlen élményre. A természet irtása, fertőzése ellen már az *Ég és föld*ben szót emelt. Léte gyökereiben érintette ez a borzalmasnak érzett tendencia. Mert nem úgy féltette a természetet, mint más, nem is úgy szerette. Valójában sohasem lelkendezett a „természetért” így általában. Semmi köze sem volt a kempingezők hétfégi áhítatához, s a természetkultusz neme-sebb képviselőitől is különbözött. Nem hitt az ősalapok romlatlanságában. De megnézte naponta (Szigligeten) a cserszömölcét, melyről tudta, hogy „aranyszínű a fája, csak puhább, mint a vérborbolya”. (Napló, 1975. dec. 23.) Megszámolta, hány denevér repül ki a hatalmas platán odvából. Megfigyelte a cicát ivás közben, „ahogy piros kanálként forog gyorsan a nyelve”. (Uo., 1975. szept. 9.) A hangyát, a rigót, a törpeharkályt. A fülemülét szigligeti éjszakái során nem szűnő áhítattal hallgatta: „hallgatnám reggelig” — jegyezte naplójába. (Uo., 1976. ápr. 17.) Hogy a lovakat mennyire szerette, arról sűrűn esik szó a Nagy László-irodalomban, főleg mitikus szerepükről. Pedig ennek a kapcsolatnak is volt megítéltebb, természetesebb rétege. A veszprémi állatkert széles szűgyű, mokány kis hegyilova mikor megellett, szó volt róla, hogy el kell adni a csikót, s ő megveheti. Többször beszélt e tervéről előttnök is. Mosolyogtunk. Pedig komolyan gondolta: „Elhatároztam — írja *Naplójában* —, hogy megveszem a lovacskát, a veszprémi állatkerttől. Kis szekeret csináltatok, új szánkót. A faluban valamelyik nyugdíjas gondolja majd, talán Horváth Lajos bácsi. Apró munkákat is elvégez majd a kis tarpán. A megmaradt lószerszámokból kicsit csináltatok a devecei szíjgyártóval, piros, kék bőrből sallangot. Árkon-bokron át vágatok majd. Aztán meghalhatok”. (1976. jan. 29.)

Hogy a halál vonatkozásába kerül ez az ábránd is, az nem véletlen ötlet műve,

utolsó éveiben tényleg felfokozódott a természet iránti figyelme, de nem vált reszketeg sóvárgássá. Tűnődő, csöndes gyönyörködéssé mélyült, a hozott világ, a mindenség differenciált átisméltelésének állandósuló s felfedezésekben is bővelkedő mulatságává. „Ő, akár a tőről, akár egy magános sétáról tért vissza — írja róla Örkény István —, mindig hozott valami hírt, számomra újat, szenzációsat. Nem pletykát, újsághírt, futó eseményt; ő mindig a világmindenségből jött haza, s beszámolt az ott látottakról, madarakról, gyomokokról, gyíkokról, virágokról”. („Műveld a csodát, ne magyarázd”. ÉS, 1978. febr. 4.) Merőben új kapcsolat volt ez, egyszersmind nagyon ősi. Ami azt jelenti: eredendő otthonossága idők során tudatos, őrzött és ápolott testvériséggé lett. Sokat olvasott a növényekről, madarakról, de avatottsága nem vált hivalkodóvá, programossá, csak látását tette elmélyültebbé, gyönyörködését értőbbé. Ez a viszony legalább olyan értékes öröksége-vívmánya kultúrájának, mint amennyi az erdők gazdasági és egészségügyi haszna. Példája e tekintetben sem magánjellegű, az urbanizálódó paraszttömegek esélyét jelzi, a nem pótolható veszteséget, a holnapi város talán legnagyobb gondját. Versei a meggyőződést, hogy lehetett volna érzékenyebben, felelősebben is.

E belátás hiánya, egy ellentétes tendencia észlelése már az *Ég és föld*-ben is fölindult számvetésre sarkallta. Itt, az *Éljenek a fák!*-ban mégis újítani tud. Az alapélmény új elemeket von magához, az intonáció személyesebb motívummal ér el a lényeghez, mikor a költő egy régi „Hűtlen” asszony ellenében, kárpótlásul folyamodik a fákhöz. Akikben bízni lehet, s akik talán már jobban is hiányzanak. „Zöld mennyezetű klinika kellene immár. Gyógyítsatok meg, nyírfadoktornők, ápolónők, ti patyolatosak! Áhítokom a fákra a füst kötelei közt”. Álmaiban legkedvesebb embereit látja virágként, faként. „Engem a fák dajkáltak, szoktattak az éghez korán.”

Az életrajzi tény remek találattal, szinte akaratlanul utal a szellem természetére. Később „kozmosz testvérei”-nek nevezi a fákat, s e mély: biológiai és szellemi rokonság nevében tiltakozik pusztításuk, a „vonalzózás vagy tervezés” terrorja ellen. „Leheletem is ordít: Meghaltak a fák! Amott az örökzöld tengere agonizál. Fenyves-erdőről fűjkálom a közönyös cementport, Te szürke Úristen, aki tétlenül nézed, mondd, végzek-e munkámmal valaha is?”

Elérkeztünk a ponthoz, ahol Nagy László költészete utolsó fejezetének alapszólamai: a halálközelség tudata, előérzete s a kinti valóságban észlelt romlás élménye között a kapcsolatot fel kell ismernünk. Nincs szükség felderítő műveletekre: az „erkölcsi erózió” (*Glossza, bocsánatért*), a szellemi zuhlás, s a személyes létet fenyegető betegség összefüggéseit maguk a versek nevezik meg. Ahol „Zöld mennyezetű klinika” és „nyírfadoktornők” után áhítok, hogy meggyógyítsák, ilyen szabatosan beszél ezekről az összefüggésekről: „Belül is fekete impérium terjeszkedik szövetezve sok más rossz hatalommal”. Az *Elvarázsolt kastélyban* is a „festett piros bor” iránti ellenszenv, az érzékek undora minden pancsolmány iránt, s a szellem irtózása a lényegét megnyomorító mulatságtól („Hiszen a madárcsőrök is fölpeckelve arany és ezüst korongocskával, konfettivel.”) egyetlen buli közös fejleményei. Nem is a halál, a pusztulás, még pontosabban: a bomlás az a szó (rég szava Nagy Lászlónak), mellyel e szövődmény jelölhető.

S ahogy előbb a haláltudat, a halálközelség érzésének affinitása szempontjából áttekintettük az utolsó kötetet, a romlásváltozatok összeszőződését is ki lehetne mutatni ennek az időszaknak egész termésében. Van, amikor a biológiai romlás élménye áll előtérben, de a kép ilyenkor is jelzi, a lélek tüzéről is szó van: „erős fog hajzat és tűz is romlanak, / a mén tömör labdája, a géné, a vér, / s nem érkezik címre az ér postaútján / a küldemény, vagy föl se adatik.” (*A zöld sátor elégiája.*) Van, amikor a jó ügyek elárvulása, a vitézi rezolúció hiánya miatti keserűség uralja a verset (*Elhullt bolondok nyomán, Balassi Bálint lázbeszéde, Gyászom a Színész-királyért*), de ilyenkor is mindig összefonódik a testi-lelki épség érdeke, ország ügye és az emberi méltóság. Az élet és a zászló, az élet és az idea, egészség és ábránd valami közös ármány, közös járvány áldozatai. Képmutatás, rágalom, gyávaság fertőzött közegében — „magyarul ez nagy-nagy emberáztató”-ban — vergődik az ember, ettől a költő irtózata (*Zsoltár, egyetlen, Tűnődés nagy szeretőkről, a kardcsóko-*

lókról, Szólitlak, hattyú), dacos elkülönülései (A gengszterekhöz), s tüntető szövetkezései elődeivel, vádló és esdeklő gyászbeszédei.

Természetesen hadban áll. Ami épp olyan nehéz, amilyen természetes. Ennek tudatában nevezi „lehetetlen”-nek, amit művel. (*Hőszakadás a szívre.*) „Másnapos volnék, vagy önmészítő beteg vagyok? Mikor ölsz meg édes képzeletem, káprázatom?” — Az *Elvárásolt kastély* „ünneprontó” szarkazmusa közben kérdi ezt magától, s emlékezhethünk, a *Jönnék a harangok*... emlékműállító gesztusait is rossz esélyekkel számolva tervezve: „Rágalom, irigység, árulás, ha el nem veszejt...” „Pokolé a tábor, hol vitéznl több a ringyó” — fakad ki *Balassi Bálint* lázbeszédében; küzdelme feltételeit és esélyeit is minősíti, ha „vesztett ügyek bolondjá”-nak mondja magát (*Elhullt bolondok nyomán*), s ha versében tébolyultak a bátrak, a „kardcsókolók, citerások, májusi nagy szeretők” (*Tűnődés*...). Valamennyi hőse, ő maga is, kiszakadóban van az adott világból, vagy éppen halott, s hullásuk, megdermedésük a versek mindig tágas, sokszor kozmikus világát is átjárja, és nosztalgiát csak elvétve enged szóhoz. Ítéletet annál sűrűbben, súlyosabban. Ha lefejezik az erdőket, ha túl-teng a méreg a létben, ha elhal az idea, elpusztul egy tünemény, „rohadtá ért a szégyen” — mintha nem történt volna semmi. A kiszakadás drámai gesztusai megnehezülnek, a világot vetkező zordságot belenyugvás árnyalja: a „Már édes mindegy”, a veszteségeket devalváló „semmi”, s az elköszönő „Jóéjszakát”. (*Műtét Anyánk szemén, Balassi Bálint* lázbeszéde, *Ház.*)

Hadban áll — mondtuk. Ez a fenséges elfordulás: az ítélet maga is erre vall. A halálközelség és romlásélmény ama fázisa ez, amikor a baljós előérzet még egy ép és teljes világot támad meg, s a vele való együttélés stratégiáját a zenitjére ért tehetség még nem érlelte ki, a „várhatóval való megbékélést még utálja” ösztön és értelem. (*A zöld sátor elégiája.*)

Erre vallanak a küzdelem feladása ellen bujtogató direktgesztusok: az *Elhullt bolondok nyomán* végső szava („lesz a vesztett ügynek bolondja” — — — „kiszakad a fohász az árva / hogy egy bolond százat csinálna / a száz pedig milliomot”); a meghasonlott Balassi hite a vers el nem pusztítható erejében; a *Tűnődés*... üzenete, hogy a bátrak pusztulása „sohase lesz megtorpanó / a támadó tündökleknek...” Teljes összhangban van itt azzal a régi gondolatával: „Ha reménytelen a Lehetetlen, elbukásunk is ünnepély”. (*Megismerés, nyelv és vers.*)

✕ Külön figyelmet érdemel ebben az összefüggésben az *Ady Endre andezitből* című költemény, melyet Szervátiusz Tibornak ajánlott; s amely nemcsak kihangzó szólamával lett a *küzdelem* verse. Egész elgondolása, kiképzése, tárgyi ágainak mesteri egymásba oltása ezt a kizengést készíti elő, s ebben sűrűsödik új magyar evangéliummá: „De izzik fekete arca, / a hő és hűség tornácán a láztól csupa virág. / Vitézi isten, a legkeményebb kőből bűvölve figyel, / míg meg nem lágyul, míg szoba nem áll velünk a végzet”.

Egyszer, ha közszemlére kerül ez a szobor, mindenki megbizonyosodhat, milyen hiteles a költő róla alkotott képe. A vers azonban természetesen önmagában is teljes, mert motivációja előttünk bontakozik ki, egy történelemfilozófiai eszmélkedés végpontján, annak eredményeiből. A próza nyelvén, hogy logikája kitessék, így vázolható ez a folyamat: sóvárogva várni történelmi mannaesést, imádkozni érte, meddő buzgalom, kiröhög, megcsúfol bennünket a történelem. „Hova most?”

*Fordítsuk a fekete kőhöz arcunkat, inas kezünket,
faragjunk magunknak istent, aki nem hagy cserben soha!*

Ezután a szobrász kegyetlen, szívós munkájának felidézése következik, egy ember-telen küzdelem képei, melyek már nemcsak a kővel a szoborért, de a léttel a létezésért zajló küzdelem képei is. Benne, körülötte s fölötté a szintér jól felismerhető konkrét jegyeivel. A beszéd ízeiben, dikciójában a friss döbbenet iszonyatával és csodálatával. S így jut ismét Adyhoz, aki az első rész konzekvenciaközlő mondataiban névvel s névtelenül: sorskérdéseivel már jelen volt. Most a bálványyszerű andezit szobor a néma, a sértett Adyt köti a vers áramába. Aki nem vesz részt a ravasz

ünnepi céciókban, s aki „másodszor nem nyújt kezét”, hiszen hajdani paroláit is meggyalázták. „De izzik fekete arca...” S ez a kemény izzás a szobor megalkotásának heroizmusát is magában sűrítve válik magatartás-mintává, s általa a „végzet” (mely a vers valamennyi sors- és helyzetképének foglalatja) nyitottá, „lágyíthatóvá”.

A vers logikájának megértésével természetesen nem fejtettük fel erejének más titkait, kivált a képalkotásban rejlő ama hatalmat, mely meggyőzően tudja egymásbaoltani a szobor, megalkotása balladájának, Ady emberségének és az erdélyi magyarság helyzetének képzetait.

Töredék-bizakodásra, a keserűségen átütő biztatásra akad több példa is az utolsó kötetben. Kivált a *Vidám üzenetek* darabjaiban (*Vers és szőlővessző öcsémnek, Kísérőének fiának*). Jelentőségüket lebecsülnénk, ha csak a játék természetéből eredeztetnénk, mikor azt mondja:

Út, mit ember ád el, út, mit ördög megvesz,
görbül az is körré, mindenestül dög lesz.

Épp olyan komolyan kell ezt vennünk, mint a *Hószakadás a szívre* konok sorait:

— fölkapaszkodunk négykézláb is
ne félj ne sírj ne mondd le róla

Vagy a fákért perlő vers utolsó mondatát: „De a halálra-ítéltek fenségével ébren és álmomban is felkiáltok: Éljenek a fák!”

Mégis, eltérnénk a lényegtől, ha a pusztulással való hadbanállást és annak esztétikai nyereségeit a reményt képviselő közvetlen kijelentések csokorba gyűjtésével elintéztetnek tekintenénk.

Mindezeknél fontosabb az a tény, hogy az Örkény által olyan találóan fogalmazott igazság, mely szerint Nagy László *mindig a mindenségből érkezett haza*, a halállal való viszonyra is érvényes. A halállal, a pusztulással is a mindenség édesfiaként számolt.

Nem, nem csupán egy erkölcsi szigor, nem egy eszme, hanem egy világ búcsúzik, szembesül a halállal s ítélkezik az ő kései költészetében. A halálélmény társulását is ezért tekintettük át, hogy kitessék: a költő halála, a versbeli, csak olyan lehet, amilyen az élete, amilyen kapcsolatok a világhoz fűzik. Ítélezéseiről ugyanez mondható. Azért hőköl meg színe előtt a „prófétikus”, „váteszi”, „prometeuszi” magatartás korszerűtlenségén rágódó legtürelemtelenebb esztétika is. Mert akinek szeme van, látja, hogy Nagy László nemcsak törvényt képvisel, de földet, eget, virágot, madarat, történelmet, kultúrát, ezernyi emberi színt, árnyalatot, emléket és álmot: teljes életet, melynek természetesen törvényei is vannak. Egy értékekben gazdag világot. Ezzel érkezett a szocializmusba is, viszonyuk is eszerint alakult, akár Ady és a kor eszméinek viszonya. Ezért lett személyes, mély és drámai ez a kapcsolat, s hiteles az elemek összeforrása. De ezt néhányszor — például a *Regé...*-ről s a *Mennyegzőről* szólva — már letárgyaltuk. A „hozott” s a „kapott” ma már csak mesterségesen választható szét.

A hozott világ jelentősége azonban — épp a korszerű szerveződés folytán — Nagy László költészetének utolsó szakaszában sem kisebbedett. Szomorú lefokozása e kérdésnek, ha a paraszti életforma kimúlására vonatkozó ámenjeinek, a paraszti élet kegyetlen valóságát tükröző versrészeleteinek idézésével véljük elintézhetőnek. Attól, hogy az életforma felbomlott, eltűnőben van, s a költő megszabadult az általa kulás gyötrelmeitől, ő maga és költői világa nem lett merőben más, viszonya a paraszti világhoz (melyből költői világának alapjai képződtek) nem lett lazább, csak szabadabb. Szabadabb, mert megszabadulván a szociológiai mivoltukban védhetetlen viszonyoktól, fűrkésző figyelemmel merülhetett el abban, ami a paraszti világban, kultúrában átörökítésre érdemes érték vagy tanulság.

Azt kell tehát mondanunk, ez az új helyzet épp a gátló elemek feladása folytán: az eredendő vonzalmak számára a világkép tudatos továbbépítését, gyarapítását tette.

lehetővé. S nem csak a paraszti hagyományok irányába, hanem a történelemben is. A viták, melyek múltunk értékei, sorsfordulói körül zajlottak, őt is foglalkoztatták. Velük párhuzamosan vált fogékonyabbá történelmünk „őszövétségi” rétegei iránt. Előző kötetében, a *Versben bujdosóban* a dionüoszai hajlamok találtak anyagot ebben a „barbár” világban. A *Szépasszonyok mondókája Gábrielre* lett e találkozásból támadt természeti tünemény. Most *Balassi Bálint lázbeszédében* új csoda tanúi lehettünk: olyan meghasonlásé, mely a sorsra és a régi magyar versre való ráhangolttság folytán kényszerít ámulásra: aki így tudott elmenni, ura volt a sorsnak, s az elveszőben is hatalmas étellel szemben is volt hatalmas a maga méltóságát megőrizni. A szerep tökéletességében az évszázadokon átívelő én megkettőzése legalább olyan esztétikai nyereség, mint az azonosulás: a *reinkarnáció* egy történelemből megvalósult változata.

A végvári és kuruc idők zsoldáros, pörös szelleme, a nyers és érdes beszéd archaizmusa más verseiben is szerephez jut (*Zsoldár, egyetlen; Tűnődés ...; Az erdéli asszony keze*), összhangban a zordulással, mely ebben az időszakban költői világában végbemegy, de az időtlenség veretét, távlatát adva a közeli érzéseknek, az ősiség zamatát, társulásukkal bizarr kontrasztot is létesítve olykor.

Hasonló gyarapodás, terjeszkedés példája a Berzsenyit idéző két költemény, s ezek is nagyon mély hajlamokat juttattak a tudatos és formába rögzített rokonság szintjére: a tagolóhajlamot, s a nagy indulatokat, bőséget fegyelmező képességet, s természetesen a sebzett bölény iránti rokonszenvet. A megidézés lírai ereje, személyessége talán elfedi a rokonságtudatosulás intellektuális fedezetét: a teljes művel való huzamos együttlét tényét, s elmélyülését a vonatkozó irodalomban. Sokat olvasott e versekhez készülve, Berzsenyi-képében Németh László tanulmányának intenciói észlelhetők is.

Még elmélyültebb, tüzetesebb és huzamosabb, bizvást mondható: állandósuló kapcsolattá mélyült az Adyval való rokonság. A tv-filmhez készülve az Ady-irodalom minden fontosabb írását elolvasta, s *A feltámadás szomorúságában* elkezdett nagy pört most már a sorskérdések Adyjáért is vívta. *Ady Endre andezitből* című költeménye ennek gyönyörű dokumentuma. Foglalata az erdélyi útjai, oda kötő barátságai révén magarávett felelősségnek is, melyről Szilágyi Domokost búcsúztatva külön is beszél (*Aki szerelmes lett a halálba, Glossza bocsánatért*). S beszél erről Sütőről írott prózájában és tréfás üzenetében (*Susogó gim-üzenet*), valamint a szomszédos magyar irodalmak költőit bemutató beszédeiben is.

Az Ady-élményben egyébként most a háborús évek Advia kerül előtérbe. A „nehéz idők” költője, aki akaratlanul is harcra kényszerül, s nagy útvesztések, katasztrófák látomásaival küzd: *Halottak élén*. Egyik legszebb verse, a *Fejfák* című ciklus élén álló *Fejfáknak fejfa* a *Halottak élén* ikerverse. Ha a fejfakép és a lovakon való ügetés nem keveredne, ha a fejfa „ügetése”, a szédítő nyelvi erő, grammatikai kohézió ellenére, nem hozná zavarba képzeletünket, bizvást mondhatnók, értékben is ikervers a Nagy Lászlóé. Ám, ha aggályunk a vers-egész belső logikáját illetően jogos volna is, a „hú lovasok” emberségéről, képességeikről, melyek jegyében „ékes alakzattá” szerveződtek, e különös szövetség, verbuválódás titkáról, a bekerülhetés normáiról messze világító érvényességgel beszél:

mennyi mennyegzőt, szüretet, vért,
úr-derest, gúzsbeli kék daganást
úr-köpedelmet, de sugaras csint,
csodát és találmányt, mennyi fehér
s fekete gyászt is húztok az idő
zengésein át, siratók jaját,
hitvesek ájulatát, a halál
homályát himző gyertyavilágot,
embert idéző konok és lelkes

*pávaszem-lángot — s mennyi ajándék
ragyog és romlik el zöld lovatok
futtán, de éljen a jó babona.*

Nos, ezen az alapon ment a szövetséglétesítés, zajlott az emberi és költői világ feltöltődése és tömörülése a *jelenben* is. Program és fórum nélkül, mert úgy igaz, ahogy erről nyilatkozott volt: „Megérhettem, hogy verseim érvényt szereztek maguknak, bár nem tettem értük semmit, nem szervezkedtem, nem alázkodtam, nem vesztegettem se mást, se magamat.” (*Életem.*) Az idő azonban megjelölte a „hű lovasokat”, akik természetük és szándékuk szerint az imént idézett hozománnyal képviseltek. A „Három királyok”-at, Kondort, Kormost, Latinovitsot, Kornisst, Zelket, Szabó Istvánt, Sütőt, Szilágyi Domokost, Ágh Istvánt idéző, vagy hozzájuk írott versek, a testvériség eleven dokumentumai. Meleg kézfogások a képmutatás és a hideg expanziója közepett. Vezérkedni sosem akart, hatalmat nem kívánt, a reklámtól iszonyodott, de műve és magatartása lassan mégis sokak számára mérték lett és fellebbezési fórum. Sok gondot és teendőt rótt rá ez a helyzet, s bár szenvedett a nem költői feladatoktól, zokszó nélkül vállalta, intézte, ami rá hárult, s költőivé avatta, amit lehetett: kiállításokat megnyitó beszédeit, fiatal költőket útnak indító sorait, bemutatóit. Mindez természetesen tudatossá tette a spontánul létesült kapcsolatokat.

Az érdekek zónáira tagolt szellemi életben ez a testvéri tömörülés óhatatlanul szemet szúrt, gáncs is érte, veszteségek is adódtak, s ezek következtében a spontán találkozások szövetséggé, a vonzalmak szolidaritássá erősödtek. A *Hószakadás a szívre* és a Csoóri—Kósa—Sára által alkotott *Hószakadás* című film tüntető rokon-sága már ebből a szövetségstudatból ered. De oldásra kapató idővel szemben fontos szálakat köt össze. Veres Pétert mindig fiúi vonzalommal szerette, az „Árontól” örökölt nyakkendőt családi örökségként őrizte. Nem tartotta magát népi írónak, de egyre sűrűbben észlelhette ügyeik közösségét s helyzetükben a rokonságot. Ez készíteti Németh László, Illyés műveinek újraolvasására. Számon tartotta, hogy Németh László megbecsüléssel írt róla, de tanulmányaihoz utolsó éveiben jutott igazán közel, sok időt is szentelt nekik, 1975. március 3-án ezt jegyezte naplójába: „... ütés a szívre.” Németh László meghalt. A legjobb érzékkel ő nyúlt költészetemhez. Majd írok róla, lehet, hogy verset. Lángész, aki nem lehetett boldog. Csak az első szélütés után. Legyintett az irodalomra. Mosolygott”. (Illyés) iránti régebbi ellenérzései közös párizsi útjuk után kezdtek oldódni, közelről láthatta ott Illyést a maga nehéz szerepében, pótolhatatlan mivoltában. A művek felerősítették, elmélyítették ezt a tiszteletet. Nem véletlen, hogy a népesedési vita idején olvassa ismét Illyés régi írásait az egykéről. „Élvezem”. „Gyönyörű, értelmes egyszerűség”. Jegyzi fel róluk 1976 júniusában. (12., 13., 23.) Arcképét nagy gonddal rajzolgatta (ÉS, 1977. okt. 28.), örült a tanulmánynak, melyben Illyés a népből jött költők vívmányait méltatta (*Lehet-e a népnek költészete?* Népszabadság, 1975. júl. 6., Napló, 1975. júl. 9.), s teljesen vele érzett, amikor az ÉS és Illyés közt szakításra került sor, noha a lapnál megbecsülték verseit. Ennek sok a dokumentuma, de ezeknél fontosabb versügyeik közössége, Illyés búcsúverse, mely költőnk kivételes rangját rögzítette.

A közeledés tehát kölcsönös volt, ennek esztétikai fejleményeire Illyés legújabb verseiről, a *Különös testamentum*ról szólva már felhívtam a figyelmet (Népszava, 1978. január 28. 8.). Olyan erőteljesek és határozottak ezek a rokonvonások, hogy önmagukban is megjelenésük mélyebb okaira figyelmeztetnek. Az érintkezésekben és találkozásokban rejlő törvényre. Melyek egyszersmind Nagy László költészete utolsó szakaszának verseseményeit, versvilágának súlypontjait is magyarázzák, nagyobb összefüggések felől nyitnak rá ablakot.

A *folklor* szeretetében is sokakkal találkozott, kohéziós gócnak bizonyult ez a kapcsolat is, a világkép-gazdagodás forrásának, ahonnan a múlt és a jelen felé egyszerre gyarapodhatott. Ekkor már a koreszmék válsága is letisztult, az urbanizálódás, a társadalmi átrétegződés új problémái is sorra kiütköztek, s az érett költő tisztán látta mai világunk időálló berendezésének gondjait. Látta a valóságot, a legfrissebb

tudományos diagnózisok, szépirói felismerések felől, s a paraszti világ felől, mely ezer éven át egzisztálni tudott.

Természetesen személyes emlékei is kötöttek, de ahogy múlt az idő, egyre tárgy-szerűbben, a mester hozzáértésével figyelte a népművészetet. Az együttélés emlékeit felszínre emelő, tudatosító modern ráutaltság egészen különössé avatta ezt a kapcsolatot. Páratlanra a maga nemében. Nem volt még költőnk, aki faragást, zenét, táncot, építkezést, hímezést: a népművészet ennyi ágát ilyen mélyen ismerte, s ennyire velük élt volna. Nem is lehetett, hiszen így együtt: látható, hallható mivoltában hozzáférhető sem volt a népművészet.

De a hozzáférhetőség s a nagy elődök: Bartók, Kodály munkássága, József Attila, Németh László példája, a folklór értékének tudatosulása aligha magyarázhatja meg e kapcsolat sokrétűségét, sokkal inkább tehetségének természete: eredendő muzikalitása s kézművesi hajlamai. Képző- és iparművészeti stúdiumai révén ez utóbbiakat magasrendű generatív kultúrává érlelte. A költészet érzékeit egy eddig elhanyagolt világra tette így fogékonyra, sorvadó készségeket regenerált a költői látás, a képalkotás és a versépítés számára. Érzéke az anyag, kivált a fa tulajdonságai iránt csak a lecsitult, egyenletes melegű szerelmekhez hasonlítható, megmunkálásának lehetőségei folyton foglalkoztatták, ha csak tehette, maga is faragott. Szülőföldje régi mesterségeiről, a még működő műhelyekről, vízimalmokról Sárával filmet tervezett, ennek néhány részlete el is készült. Tokajban, a fiatal iparművészek között elemében érezte magát. (Napló, 1975. júl. 21.) Csodálta a pávát, melyet egy parasztmester faragott számára: „gyönyörű, igazi plasztika, feje, mint az írószövegségi Lucáé. Luca lesz a neve”. (Uo., 1975. aug. 7.) „Gyönyörű”, „fenségesen ékes” — jegyezte le egy kalotaszegi ingről. (Uo., 1976. aug. 21.)

Régi vonzalom ez, a bolgár népköltészet ifjúsága nagy élménye volt, nem tudott vele aztán sem betelni. Akkor, hogy a hozzá való nyelvet megteremthesse, áttanulmányozta a magyar népművészetet. Munkáját elég elszigetelten végezte. Utolsó éveiben azonban a folklór új hulláma nem remélt akusztikát, közeget teremtett. Korai verseit népdalként énekelték a fiatalok, a bolgár népzene az ő fordításai révén került ebbe az áramlatba, s költészetének folklórvonatkozásai iránt is felfokozódott a figyelem. Szívesen vállalta ezt a kapcsolatot, jól érezte magát az éneklő, táncoló fiatalok között. Táncszókat írt a Bartók együttesnek, verset Budai Ilonának, a regőlésről alkotott filmben főszerepet vállalt, szót emelt a hiteles hanglemezek ügyében, a *Fejfáknak fejfa* című versét Olasz Ferenc fejfáskönyvébe írta (Napló, 1975. okt. 2.), eljárt a népművészetet bemutató kiállításokra, énekes találkozókra, Gyimes Székre, megjárta Moldvát, a Gyimest, hogy közelebb lássa a forrásokat. Gyimesközéplekon órákon át hallgatta Halmágyiék játékát, a hejsza nevű táncdalkammal el volt ragadtatva; „szív szakad tőle” — írta róla (uo., 1975. aug. 23–24.), s tervezte, hogy szöveget ír rá.

S közben a régi és új kiadványok: gyűjtemények, szakmunkák rendszeres tanulmányozásával folyton frissítette a folklórról való tudását, elgondolta mai lehetőségeit, szerepéről elvi érvényű véleményt alkotott. Adorno tanulmányai, egy csángó asszony szövege, Kodály műve a magyar népzeneről, a Malonyai-kötetek, az Erdélyi Zsuzsa által közzétett apokrif imák — hogy csak néhány példát említsek — az alkotó kedvtelés új és új eseményeiként vettek részt ebben a folyamatban. Ennek eredménye, e sokrétű és bensőséges kapcsolat lényege, szerelmének oka, tartalma így rögzíthető: a célszerűség és szépség természetes összhangját bámulta a népművészetben, az emberi arányokat, ember és munka meghitt viszonyát, a készségek élvezetes működését, az izlés nemességét; a mulatságok által előhívott emberség szépségét, keménységét, szilajságát; a rítusokban, szokásokban a világértő, embersegítő tartalmakat, s a játékok gyermeki önfeladtságát: az egészben pedig, hogy közös, mindenkié lehet, s a bölcsőtől a koporsóig formát ad az ember életének. Nem volt gyűjtő, őt elsősorban a *készségek* érdekelték. Ezért olvasta a szakmunkákat, a gótikus katedrálisok műhelytitkairól szólókat épp olyan figyelemmel, ahogy egy szép lószerszám varratait, egy székelő ház ácskötéseit megnézte magának. És az otthonosság! Ember és kozmosz, ember és természet, ember és háza egymásba nyíló, egy-

másra valló kapcsolata. Ezért bátorította a fiatal építészeket is, és vállalt ügyükben vitát a „beton szívű”, „vonalzós vak” építészettel szemben, melytől épp úgy szenvedett, mint a fenyvesekre üledett cementportól.

Természetesen tudta, hogy sok lakás kell, gyorsan és a lehető legolcsóbban. De azt is, mert végére járt, hogy ugyanannyi pénzből — tehetséggel, takarékosabban — eredetibb és emberibb házak is épülhetnének. És azt is tudta, hogy a népköltészet és a népi mesterségek nem helyettesíthetik a mai kultúrát, a modern ipart. Átlátni az ízlést, a szellemet, az emberi készségeket szerette volna. Tudta, hogy etnográfusok, etnológusok, szociológusok, esztéták, formatervezők világszerte ezért kutatják és tanulmányozzák a parasztkultúrákat: nem hogy átmásolják, hanem hogy megértsék a titkát, elveit hasznosítsák. Ezért érte arcucsapásként a vád, hogy netán ő is a vaksi kis ablakokat sírja vissza. A *Szólitlak*, *hattyu* ennek dokumentuma. A hozott világ legtisztább értékeit átörökítő szándék visszautasíttatása provokálta. Ez magyarázza az immár irodalomtörténeti súlyú kérdést: „Úristen, én nem vagyok itthon?” S mint-hogy a világkép hozott és hódított tartalmak rég összeforrtak, Nagy László sem csupán a maga paraszti hozományának megszegyenüléseként élte át ami történt, hanem a szocializmus veszteségeként. Innen a versbeli megdöbbenés, s innen talán közelebb juthatunk valamelyest annak megértéséhez is, hogy miért érzi magát idegennek, kivrónak, s lehetetlennek, amit akar.

Világa más tartalmaival is egyre nehezebb helyzetbe került. Azokra gondolok, amelyeket a *Regé*...-ben felmutatott: a tisztaságra, jóságra, tisztességre és hűségre. Arra az emberségre, mely otthonossá teheti a létet, be tudja tölteni a teret önmaga körül, virtussá avatja a munkát, értelmes áldozattá nemesítheti a szenvedést. Ez a paraszti örökség finom, de határozott kötésekkel fűződött ahhoz a mágikus adottsághoz, mely immár a költő kivételes képessége: a teremő bátorsághoz. E képesség összeforrása az élet ősforrását jelentő Nappal s az elemekkel, már korábbi verseiben végbement (*Medvezsoltár*), s az ilyen tehetség helyzetének romlását a *Versben bujdósó* félelmetes erővel beszélte ki:

*Káprázatos világ a vemhed
s vétkeid, mert ott ragyog igazi nap,
versben bujdósó haramia vagy,*

Ezt féltette, tehetsége természetében magát az életet is:

*hogy léted értelmét el ne vetéld
a halál döngönyöző bábáitól
és csipesz-kezek nehogy kiszedjék
érzékeid tündéri villámaint
s kötözzék csokorba tükör elé,
megfagyna minden, ha lélegező
ingedbe kő-cölöp öltözne föl,*

Hogy véték ez a fénytermő és „hadasító” képesség, a fontos szerepbe iktatott *Verseim* verse tételesen is megismétli, s ennek a „világos örület”-nek, tehát a maga átlátható, ártatlan, életérdekű mesekiráltságának kér menedéket. (*Vallvadir*). Hiszen ami „kintről ordasi tűz s fegyelem, / belül piros őzike-csillag”.

Arról a rejtelmes, kiszámíthatatlan, szertelen, ezért olykor félelmetes, máskor igézetes, hol kozmikus, hol Szent György-i, tehát társadalmi jellegű teremő erőről van itt szó, melyet más költőknél démoninak, orfikusnak, dionüoszinak, prometheuszinak szokás mondani, s melynek létjogát védeni Nagy Lászlónak nagy okai vannak. Az egyik merőben művészi, költői létének alapja, hiszen ez az igéző, varázsló, teremő képesség végzi el a rengeteg megfigyelés, a sokrétű kapcsolatokat: a sokat emlegetett teljes világ atlényegítését, amely révén a vers a mindenség metaforája lehet. Az élet gazdagságával, rejtelmességével, szeszélyével rokon csoda „e

mindig hiánnyal siró, szimmetriásra tervelt világban". (*Fejfáknak fejfa.*) S voltaképpen Nagy László moralitásának is ez a gyökere, ártatlanságának elsőrendű tartalma, hogy a mindenség édesfia, mágikus hatalma által igazolt képviselője. Ezért „szent” a kismimizett Toldi ordassága (*Jó vitéz vesztesége*), s hiheti a meghasonlott Balassi mindenektől elfordulva a maga versbeli mivoltát az ételtápláló vérről azonosnak. (*Balassi Bálint lázbeszéde.*) S nem lehet véletlen, hogy az utolsó kötetben, ahol ábránd, idea veszendőben, ahol bomlás, röhely és züllés örvényeibe néz a költő zord és keserű tekintete — a maga geneziséről szólva jelenidejű érvénnyel írja: „Nem félek a rohamos kicsinyedéstől. Mert fény vagyok immár, ózon, a villám szaga a kövön. Egy csillag távoli tekintete, a Hold babonája, dagálya. Ragyogok apám borában, lakom az anyai kenyérben. Sav meg só vagyok immár, az élet akaratos fehérkéje. Egy sejtecske megindul a csóktól ezüstsísakú ostoros Attilaként, élén a haláraitélt, birkailatú tejúthordának.”

A bartóki modell végső tömörségű foglalatja ez. Nemcsak az alkotóelemeket tartalmazza, de a sorsot is, a helyzetet, amelybe került. A képek kozmikus-biológiai jellege a jelenség szervességét, létének mélyről eredő meghatározottságát fejezi ki. Finomulásuk a káprázat felé a jelenség különösségét hangsúlyozza, létrejöttének szinte valószínűtlen csodáját Európának éppen ezen a pontján. A halálraítéltség képzelete pedig létezésének drámai jellegére utal. Ebben sűrűsödik mindaz, ami természet, történelem, folklór és szocializmus, a „hozott” és a „kapott” értékek *világgá* szerveült szerepéről, e világ képviseléről elmondható. S innen válik érthetővé, ha azt mondja: „én mindenemért perelek és tusakszom” (*Műtét Anyánk szemén*).

A „minden” épp ezért, tehát, ha Nagy László képviseli, mindig több erkölcsi következetességnél, s prédikálni neki a kompromisszumok üdvösségéről dőre igyekezet, hiszen nem ilyen-olyan visszasságokkal perel, hanem a modern emberi létezés-mód ember- és életellenes tendenciáival. Egy másik tendencia, az általa képviselt világ nevében. S mert ez utóbbi pozícióját gyöngülőnek véli, kétségbeesése világ-arányú. Könnyű volna ebben az éntudat hipertrofiáját, a valóság iránti türelmetlenség romantikus gögjét „tetten érni”, de láttuk: Nagy Lászlót nagyon is szoros szálak fűzik a valósághoz, figyelme éber, ítélete józan, elképzelései emberről és világról nagyon is átgondoltak. S hozzá, a bomlást, züllést nemcsak ő észleli, de hiteles szavú írók egész sora. Legújabban pl. Csurka *Házmestersíratója* láttán lehetett ámulni a diagnózis hasonlóságán. Veszélytudatában mégsem az a fontos, hogy tényleg megrohad-e a világ, hanem annak a *tendenciának* az értéke, melyet ő képvisel. Hiszen költőről van szó. Az ellenforradalom kezdetén, 1919-ben, mikor a költőnk a magyarországot kérték számon úton-útfélen, *(Babits)* így beszélt a nemzethez, amelynek nevében leckéztették: „Ó káromoltalak egykor én is téged! káromoltalak hatalmadban és gögdöben! gyilkosnak neveztelek háborúdban! szemedre hánytam sok titkos bűnödöt! és nagyítottam őket, mint a lelkiismeret! — *nekem ahhoz is jogom volt!* mert én és te *egyek vagyunk!* S talán az a sejt vagyok épp a Te agyadban, ahol a lelkiismeret lakozik.”

A megfelelés kézenfekvő, mégse arra figyeljünk, ami kézenfekvő, a *lelkiismeret* joga melletti érvelésre, hanem a sejtmetaforára. „Egy sejtecske megindul...”, „az élet akaratos fehérkéje...” Ezt a *maga lényegét* meghatározó Nagy László-szövegben olvashattuk, s ha erre tágitjuk a babitsi magyarázat értelmét, akkor ezt a költészetet a mai társadalom, a mai világ egy *szervének* lehet felfognunk, talán annak, amely az egészségen örködő géneket működteti. Kétségbeesését pedig e szerv épségének bizonyosságaként. Ha már csak egymagában töltené be e szerepet, annál jobban kellene örülnünk, hogy van. A halálakor támadt megrendülésben, Csoóri, Csurka, Örkény, Eörsi írásaiban annak tudata, hogy ez az egyedülálló jelenség egyszersmind *páratlan ajándék* is, tisztán kifejeződött. Mert nem biztos, hogy ami ma „nem megy”, mert emberfelettinek látszik, annak jövője sincs. Népszerűsége is cáfolja ezt. Persze az ámulat, mellyel olvasói ránéznek, tartalmazza a megdöbbenést is: ilyen is lehetséges? De annak a sejtnek az öröme is, mely Vele közös, amely mégis csak létezik bennünk, s holnapután felszabadulva úgy folyamodhat hozzá, miként ő most Adyhoz.

Hogy csodát vitt véghez, ma is bizonyos. Majd jön idő, mikor e csoda elemeire is megnő a szomjúság, s a „miből?” épp olyan fontos lesz, mint az, amivé lett.

De ez már jóslat. Mesterségünknel maradván az irodalomtörténet ismerős példáira hivatkozhatunk. Rimbaud-ra, Adyra, József Attilára, akikből oly sok út ágazhatott el. Valószínű, sőt törvény, hogy a Nagy László-alkotta világ is kontinensekre szakadva él majd tovább. Igen tanulságos megfigyelni a halálakor írott nekrológok sokaságát: mennyiféle fogékonyság, ízlés és szándék érezhette rokonának! Az utolsó periódusban többen, mint korábban. Pedig ekkor sem volt se színjáték, se „fölla-zult”, nem voltak identitászavarai. Ellenkezőleg: egy homogén világ királya lett, egy határozott arcélú szellemi szövetséget reprezentált, versentúli vitákat vállalt, elhatárolódó gesztusai verseiben is éleesebbek lettek.

A poetika mezőnye in is így terjeszkedett, saját törvényei szerint. Nagyobb tudatossággal, elterveltebben, mint bármikor. Utolsó kötete a *poetikai-stratégia* iskolapéldája. Továbbhözta a bajvívás régi műfajait, az ervelő, vádló, kérlelő *öntanúsítás* verseit. Ennek rég kimumkált változatát, a másokat, eleit idéző portrét, melynek lírai hőse a modell s a szerző tulajdonságait tömörítő demonstráció. A külön ciklust alkotó gyászbeszédnek ennek a szövetséglétesítő szándékna, s a veszteségtudat fájdalomának, kényszerének páratlan objektivációi. Hanghordozásban, közlésben az előbbivel rokon megrendültség intenciói szerint fejlenek e versek; a társhez beszélés grammatikája szerint, s az értük perlés érzelmi regisztereit egymásbajátszóat döbönenet zaklatott logikája szerint. Írja, továbbépíti az életrajzi emlékek tömbjeit létezőpéldává emelő, a megidéztet heveny érdekeltséggé forróító prózaversek változatait: amilyen a rejtelmesebb és versszerűbben tagolt *Szederkirály*, az epikusabb *Magtalanok Jézuskája*, s a vallomásos és epikai elemeket széles mederben, nagysodrású előadásban hömpölyögtető *Jönnek a harangok értem*.

Itt kell előadnunk, hogy a műfaji változatosság formálisan elkülöníthető csoportjait egy szemléleti színskála is áthatja, rétegezi. A zord haragot sok helyt szarkazmus billenti át olyan tónusba, mely a megromlott helyzetet is tükrözi. A *Mennyegző* ostorozó indulata például így vált át rezignációval társult gúnyra az *Elvárásolt kastélyban*, s alig van pátoz e kötetben, mely át ne billenne helyenként a kétségbeesés *groteszk* fájdalomába. A himnusznak ezzel természetesen vége, de a költői világ alakulásából ez szükségképpen következett. A színjátékszerűen elképzelt vershelyzetek maguk is egyfajta kedélyalakító stilizációt kívántak: a világtól megundorodott Ballasi végvári zordsága a bölényszerep aszúzeivel telített, az elárult szülőháza bekialáló jövevények szövegeiből s a rá felelő némaságból összeálló szívszorító játék a *Zöld Angyalhoz* mértén jelezheti a változást. (Ház.) Csak a dal némult el. A szerelem áhítatos ihletei helyén pedig epés ironia beszél az asszonyokról. (*D. asszonyinak, Délre; Az erdéli asszony keze.*) Az ironia egyébként a kötet más helyein is fölszivarog, betársul a vers nagy ügyének interpretálásába. Van, amikor a vállalt szerep viszontagságaihoz teremtválatot (*Háromkirályok, fakirral*), van, amikor pajtási üzenet játékos archaizmusát avatja kesernyész fintorrá. (*Üzenet X-nek a fonák napfogyaatkozásról.*) Önmagában is beszédes fejlemény lehet ez (egy esztétika számára, melynek mértéke az ironia), szempontunkból az alapihletek rugalmasságát, nyitottságát, a poetikai metamorfózisok sokaságát demonstráló többi tényező egyike. Akár a képversek vagy a játékoság. Két képverse, a *pásztoRablók* és az *Árvácska sírverse* a tipográfiai látvány és a mondandó egymást felerősítő összhangjának új bravúrával példázta a beért tehetség: a mester saját képességeit tornáztató hajlamát, s egész ciklust alkotnak a játékos versek.

✕ Ez a ciklus, a *Vidám üzenetek* már eddig is jó szolgálatokat tett a költőnek: szikrázó ötletei, derűje, pajtási gesztusai kézenfekvő érvek a feketeség egyensúlyát kereső kritika számára. Pedig ezek is testvéri üzenetek, egy világ vonzáskörét jelölik s persze ugyanaz a költő írta ezeket, aki a *Hószakadás...* vagy az *Elvárásolt kastélyt*. A tréfalkozó mosoly mögöl az arc „kékülése”, a lélek „szédülése” néhol fel is rémlik. A *gengszterekhoz* gúnyorossága és elkülönülő sebzettsége pedig ki is rí ebből a „bárányos” üzenetsokorból. Különben igaz, amit róluk Mezei József írt:

„Így volt teljesen, bensőségesen, emberien »otthon«.» Leke, megpróbált idegrendszerét védekezett e játékkal. Napi gimnasztika, lelki higiénia, öntudatlan pszichiátriai gyakorlás. (...) Bizonyosság arról, hogy az ezüstfiú, a táltosfiú, a versmondó, a regélő és képi, a mesekirályság uralkodója és száműzött birtokosa természetesen ember volt.»

Igen, Nagy László is törekedett egyfajta „létezés-technika” kialakítására. A baráti találkozók jóízű beszélgetései, tréfálkozásai mellett ezt szolgálta a műhely, ahová faragni, „kecsölni” egyre sűrűbben levonult. Öröme telt a mulató fiatalok látványában, a családi beszélgetések csöndes szertartásaiban, a Dunán vonuló kivilágított hajók, a szilgietti park ezernyi kis csodájában. Őrizte, ápolta magában a derűt, tisztán tartotta benső forrásait, türelmebbnek, bölcsébbnek tudta magát: hosszabb életre készült. Kísérletei „a bánat ellen” sikerrel jártak, utolsó kötete e sikerek tárháza.

Felmerül a kérdés: nem sínylette-e meg mégis, ő is a kor líraellenes természetét? Alkotott-e annyi nagy verset, mint korábbi periódusaiban? Erre nehéz most egyértelműen válaszolni. Vannak versek az utolsó kötetben is, amelyek irodalomtörténeti léptékben mérve is remekműnek tetszenek. Mindenekelőtt a Simont búcsúztató *Három nap, három év* tartozik ezek közé, aztán *Balassi Bálint házbeszéde*, a *Ház*, *Ady Endre andezitből*, *Fejfáknak fejje*, *Hószakadás a szívre*. Van egy sor költemény, amelyekben a részletek ereje és szépsége kárpótol a kiképzés egyenetlenségeiért, s nincs olyan darabja, amely ne járulna hozzá megkapó eredeti vonással a költő s a kor arculatához. Ahogy erejük teljében levő nagy költőknél ez lenni szokott. A mérlegünkre vonatkozó iróniával is mondhatnók ezt — annyira elvont —, ha nem láttuk volna a helyzetet, melyben Nagy László a maga küzdelmét, a „lehetetlent” vívta. S ha nem ismernénk a kudarcokat és az álsikereket, melyeknek tanúja volt, s amelyek ellen ő sem volt bebiztosítva.

Forrásainak bőségében biztos volt, s láttuk: nem „vetkezte” a világot, hanem gyűjtötte, szorosabbra vonta maga körül azt, ami vele rokon. Úgy cselekedte ezt, hogy közben Olson fordította, T. Nowakot, Zbigniew Herbertet, a *Bernarda házat*, Jeszenyint, mai macedón költőket, tehát nyitottan a világirodalom iránt. Heisenberg, *Rész és egész* című könyve heteken át fogva tartotta, „nagyon szeretem olvasni” — jegyezte meg róla. (Napló, 1976. II. 26.) Márquez kisregényeit olvasva (a *Baljó óra* címen kiadott könyvecskét) még az irigység is megkísérti: „Irigylem őt, hogy ilyen jól ír. Nekem kellett volna a *Száz év magányt* megírni”. (Uo., 1975. nov. 10.) S természetesen olvasta a folyóiratokat, lapokat, köztük a *Deltát* is, s a fontosabb vitákban magát mindig érdekeltnek tudta. S amit megfigyelt, olvasott vagy álmodott, verselemként őrizte, olykor versindító magként.

Ez a bőség, a megírásra váró emlékek, friss élmények sokasága gondja is volt, a prózavershez is ezért folyamodott, noha kétségei voltak, sikerül-e mindent át- emelni az egyetemes érvény síkjára. „Tulajdonképpen utálok a prózát — írja erről —, de annyi mindent szeretnék elmondani, hogy a vers erre kevés, illetve szűk, holott a vers mégis több, lehatárolva is határtalan”. (Uo., 1976. márc. 29.) Másfelől az általánosítás veszélyeit is érezte: nem szakad-e el túlságosan az élménytől? „Kacsaringós, igen elvonatkoztatott, ki érti meg?” Töpreng az *Elhullt bolondok nyomán* írása közben. (Uo., 1977. ápr. 9.)

Kétségeit komolyan kell vennünk, hiszen tapasztalhattuk, hogy némelyik írásában az emlékkincs versbeli funkciója bizonytalan, az elemek korrelációja esetlegesebb. A *Jönnek a harangok* értem nagy szépségeit ez teszi széthullóvá, s emiatt támadnak holt terek a *Szederkirály* rejtelmes részleteiben. Másfelől a sikeres példák, például a korábbi *Vértanú arabs kanca*, *A karácsonyfás ember*, itt a *Háromkirályok fakírral*, *Magtalanok Jézuskája*, *Éljenek a fák!*, s kivált a *Ház* arra engednek következtetni, hogy a tények, az emlékek s az álmok is szervezesebben kelnek életre egy színjátékszerű vagy epikai jellegű szerkezet révén. S ezek a szerkezetek nem hűtik ki az indulatot, nem bontják szét a tragikumot, és nem merevítik meg a dolgokat mindenre képesse bűvölő igézőhajlamot. Érdeemes megnézni, milyen szürreális, álomszerű események történnek például *A karácsonyfás emberben* vagy a *Házban*, s

hogy elegyülnek legendás és köznapi mozzanatok a *Háromkirályok fakírral* epikájában.

Igaz, Nagy László ihletei között az eruptív forrássággal felszakadó szenvedélyeké volt a döntő szó. Ezek azonban akkor termettek nagy művet, ha egy zárt mederbe, egyirányú sodrásba vonhatták a természetüknél fogva is összetartozó valóságelemeket. Például a *Mennyegzőben*. Hatalmas példa és ismételhetetlen. Láttuk, maga az ihlet típus is csitult, a fenség, a heveny felháborodás idültebb keserűséggel társult. Az ítélet szigora nem enyhült, de a költői szó jelentőségének hite tépettebb lett. A költő hozzá is edzette magát ehhez az állapothoz, hogy Jerikó falai a *Mennyegzőtől* sem rezdülnek meg. Nyilatkozataiban is beszélt arról, hogy bölcsőbb, játékosabb költő szeretne lenni. (A költő nem tévedhet, Tiszatáj, 1975. 7.; Talán drámát is írok, Népszabadság, 1977. dec. 25.). Olvasói előtt arról is (például egy vágsselyei találkozó), hogy bizonyos ihletfajták gátolják, görcsbe merevítik. Egy percre sem hitte, hogy költészetének lényege megváltozhat, erről is nyilatkozott. A tét nem is az volt, sikerül-e játékos verseket írnia (játszva sikerült), hanem, hogy sikerül-e az igézéshez nélkülözhetetlen belső nyugalmat, az élményeket az álom gyöngéd és könnyed mozdulataival a mese, a káprázat váznain kibontó munka szemléleti, érzelmi alapját újáteremtetni. Azt a tűnődő, révülő állapotot, mely minden versrészletet sugallatos motívummá, holdudvaros látványra engedett fejlteni, s a vers áramkörét retorikus sodrás nélkül is táplálni tudta. Ismét a *Vértanú arabs kanca* és *A karácsonyfás ember* a példám, másfelől s messzebből a *Havon delelő szivárvány* zeneszerű motívumváltásai, s ezek folyamatában látvány és vallomás üde, érzékletes hullámverése. Gyászával bármily élesen elűt is a Simont búcsúztató *Három nap, három éj* az előbbi példától, mégis azt hiszem, tételeinek tárgyias tömörsége, s ezek zenei kapcsolódásai egymással s a vallomások mozzanatokkal, erejének fontos összetevői. Ahol a téma nem ennyire ismerős, még fontosabb lehet a részletek holdudvaros, sugallatos kiképzése, kivált, ha a rejtelmességre törekszik is a költő, mint a *Bagoly-asszonykában*, melyben a rejtély, hiába faggatom, szomjan hagyja képzeletem.

S vers, versrészlet több is akad Nagy László utolsó kötetében, ahol az álom-mechanizmusból hiányzik az álomátadáshoz szükséges kód, s ha egyik vagy másik részlet megfejthető is, szerepük az egészben bizonytalan marad. Pedig joggal ragaszkodott ezekhez az álomélményekhez, s a természetüket is érvényesítő módszerhez. Csak az ehhez szükséges belső oldottságban egyre ritkábban lehetett része. „Istenem, mennyit tudnék írni, ha... elernyednék! Elmotyorszóznék édesdeden”. A *Szólítalak, hattyú* írása közben ábrándozott így. (Napló, 1975. aug. 16.) Irtózott a közvetlen vitáktól, s ez a vers mérgező, rossz pörök közepette tanúskodásnak is készült, de a határidőkhöz kötött vállalások máskor is bénították, idegesítették, ilyenkor úgy érezte, belebetegszik, tönkremegy a vers miatt. S a felkérések, versre készítő alkalmak gyorsan követték egymást, a *Jönnek a harangok értem* című kötet jó harmada így születik, „alkalmi” versként tehát. Köztük remekművek is, de ezek bizony nem az „édesded” elernyedés versei.

Ha idő esetleg adódott volna, a betegség biztos, hogy beletaposott. Ünnepszámba ment, ha jól aludhatott, ha a gyomorgörcs, hasgatás, hányinger egy-egy éjszakára megkímélte. Hánytam, dideregtem, borzongtam; fáradt vagyok, rosszkedvű, gyenge. Förtelmesen fáj a gyomrom; kés hasgat, valami „gyilkos mikroorganizmus” „egy égő kard lakik bennem”, s lassan a szívemig ér. Ilyesmiket írt Naplójába nap mint nap, és éveken át: Az étvágy, az ennivaló minősége, az időjárás ezért is állandó gondja. „Mannával kellene élnem” — fakad ki. (Uo., 1975. június 4.). Mert ha rátört a fájdalom, többnyire az időjárásra, a „front”-ra vagy a vendéglői kosztra gyanakodott. Annál azonban éberebb természet volt és bátrabb elme, hogy meg is nyugodhatott volna az ilyen magyarázatokban. Érezte, szervezete alapjait is örli a betegség. „Elpusztulok, ha ez így megy sokáig” — jegyzi le 1976. febr. 12-én.

Könnyű megtalálni az áttételt, ahol ez a személyes pusztulássejtelelem egy tágabb értelmű haláltudatba fordul. „Mi is meghalunk — írja, mikor Simon halálának híre

elérni —, csak néhány verset írunk még.” (Uo., 1975. jún. 13.) „Sajnos, a halált mindig magamra vonatkoztatom.” (Uo., 1975. márc. 3.)

*

S ezzel itt lennénk újra a versek halállal terhes tartalmainál. Pedig csak a bölcsességnek és ígézésnek kedvező ihletek helyzetéről kívántunk beszélni. De nem baj, hogy ide jutottunk, mert legalább elháríthatunk egy magyarázatot, mely Nagy László utolsó kötetének halálképeit a biológiai fenyegetettséggel szimplán okszerű viszonyba hozhatja. Ady bornírt kritikusai magyarázták a költő halálos látomásait a vérbaj optikájával. Amiből annyi bizonyára igaz volt, hogy a betegség által is szorongatott életosztón éberebben észlelte s konzekvensebben értelmezte a nemzet és az emberiség helyzetét s esélyeit is. Így válhatott a társadalom legérzékenyebb szervévé. Mutatis mutandis — ez Nagy Lászlóra is érvényes lehet.

NAGY LÁSZLÓ RAJZA

A kilátótorony meg a környéke

JEGYZETEK SZŐCS GÉZA ÚJ VERSESKÖNYVÉRŐL

Az elmarasztalás és megbélyegzés legújabb divatszava mifelénk az *eklekticizmus*. Ha szótári jelentését nézzük, bizony jókora főbekölíntásnak beillik: „1. *fil* egymástól eltérő, összeférhetetlen nézetek, elméletek elvtelen összekeverése v. összeegyeztetése. 2. *irod, műv, zene* különféle korok és stílusok jegyeit vegyesen alkalmazó, kevés önálló elemet tartalmazó irányzat, 3. elméleti következtetlenség” (Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Bp. 1976.); „(a görög eklogein, »kiválogatni« szóból): egymáshoz nem illő vagy egyenesen ellentétes tartalmi-formai elemek egymáshoz illesztése a műalkotásban; a mű belső egységének hiánya. (...) általában az *epigon-ság* speciális változatának tekinthető, amikor az utánozó nem egyetlen alkotót utánoz, illetve nem egy meghatározott stílust imitál, hanem egyszerre többet” (*Estétikai kislexikon*, Bp. 1969.)

Mi az, ami oly könnyen félrevezeti mai kritikusaink egy részét? Az, hogy az eklekticizmusnak nem az egysíkú, szimpla, kopár, szintelen, éktelen és monomániás egyöntetűség az ellenkezője — nem az tehát, aminek öntudatos vagy kissé öntudatlan képviselőjeként lépnek föl a szürkeség radikalistái. Az eklekticizmus pozitív ellentéte (és amennyiben az eklekticizmus csakugyan merő negatívum, milyen egyéb ellentéte lehetne, mint „pozitív”?): a *komplexitás*. A főnti lexikoncikk szöhasználatát alkalmazva: komplexitás az egymástól eltérő, látszólag összeférhetetlen, vagy sokáig összeférhetetlennek hitt nézetek elvszerű összeegyeztetése; különféle korok és stílusok jegyeit vegyesen alkalmazó, s a vegyítés módjával önállóvá szilárduló stílus, az elméleti következtetesség jegyében. Ahogy a természettudományban a keveréknek vagy elegynek nem az egyféle anyagból álló elem a dialektikus fogalompárja, hanem a vegyület, úgy az eklektikus művészetnek nem a formaszegény, gondolatszegény mű, hanem a komplexen gazdag műalkotás az antitézise.

Komplexitás jellemzi líratörténetünk számos kiemelkedő életművét Balassitól napjainkig — mindazokét, akik hagyomány és újítás egységében fogták föl tevékenységüket. Ez jellemzi a világirodalom közismert műalkotásait is, Dantétól T. S. Eliotig és Vergiliustól James Joyce-ig. Célom nem az, hogy olyan műveket védelmezzek, amelyek valóban rászolgáltak az „eklekticizmus” szóra, hanem kísérlet, annak a tévhitnek az eloszlatására, hogy a stílustörténet sokféle rétegből építkező, akár montázszerűen szerkesztő költők, írók föltétlenül eklektikusok volnának. Együttal: jelzése annak, hogy az ilyen, művelődéstörténetben gondolkozó művész — szerencsés esetben — éppenséggel az eklekticizmus ellenkezőjét valósíthatja meg: a komplexitást.

A *Kilátótorony és környékével* második kötetes költővé előlépett marosvásárhelyi Szőcs Géza szerencsésen oszlatja el azokat az aggályokat, hogy eklekticizmus miatt kellene őt elmarasztalni. Jó úton halad afelé, hogy annak ellenkezőjét, a komplex költészet reá méretezett változatát teremtsen meg.

Milyen szervező erő szükséges ahhoz, hogy ez csakugyan megvalósuljon? — Szőcs Géza segít nekünk válaszolni e kérdésre, mely óhatatlanul akadémiussá válik, ha megrekedünk vele az általánosságok szintjén. Gyakorlatban bizonyítja be, hogy a stílustörténeti hagyomány számtalan változatának felhasználása, a „vegyítés”, a szerkesztés módja nem pusztán valamilyen stílussteremtő ötlet vagy találmány dolga, hanem sokkal több annál. (Egyetlen ötlet, melyet következetesen visz végig a költő egész kötetén vagy akár egész életművén, még nem egyéniség, csupán annak egyetlen jegye, esetleg vezérmotívum.)

Szöcs Géza esetében — mint annyi más esetben — stíluszervező jelentőségű, hogy mit tart fontosnak a világ dolgai közül, milyen történelmi, kultúratörténeti, társadalmi, lételméleti kérdésekre keresi a választ és hogyan.

Korántsem mindegy — és éppenséggel a stílussteremtés szempontjából sem közömbös —, hogy valamely művészegyeniségben mit ismerünk föl: kultúrában, illetve kultúrákban gondolkozik-e vagy életformákban? Történelmi folyamatban-e vagy történelmi állapotban? Társadalomban vagy nemzetben? — és így tovább. Mindezek együttesen is jellemezhetik; s jól tudjuk, milyen károkat okozhat, ha a történelmi helyzetnek nem megfelelően jut előnyhöz valamely szempont. Arra gondolok, hogy számos művésznk és gondolkodónk elkövette már azt a hibát, hogy például a társadalmi haladást szolgálva elhanyagolta a nemzeti szabadság feladatát, vagy ellenkezőleg, a nemzeti függetlenség szolgálatában másodrendűvé degradálta a társadalmi haladást, az osztályszempontokat, olyan történelmi helyzetben, amikor a két követelmény egyensúlyára különösen kellett volna ügyelni; sőt, föltételezem, hogy vannak időszakok, amikor hallatlanul fejlett erkölcsi, egyszerűsített taktikai érzék szükséges ahhoz, hogy valaki, különleges helyzetfölismerő képesség birtokában, az egyiket tudatosan a másik fölé helyezve munkálkodjék —, az mindenesetre bizonyos, hogy például Illyés Gyula helyesen járt el, amikor a háború előtt, alatt és a földosztás idején a társadalmi, később pedig a nemzeti szempontokat részesítette előnyben, körülbelül úgy, ahogy a nemzetiség kérdése a demokrácia kérdésévé alakult át.

Mi történik, ha nemzetiégi helyzetben él egy költő, abba „csöppen bele”, abba születik és abban nő fel, tapasztalván e helyzet általános és különös hátrányait? Úgy gondolom, ilyen esetben a nemzet kategóriája egyúttal maga is társadalmi kategória lesz — nevezetesen: a költő a nemzeti, nemzetiségi egyenjogúságnak, a demokrácia e fontos részterületének lesz elkötelezettje.

Szöcs Gézánál azonban ez — mint még sok minden — nem ilyen egyszerű.

Minden tipológia: egyszerűsítés. Ebből következik, hogy csupán az igazság egyik felét mondhatom ki ezzel: Szöcs Géza — eltérően például Tandori Dezsőtől vagy Dobai Pétertől — nem életformákban, hanem kultúrákban gondolkodik (és ebben például Oravecz Imréhez vagy Kiss Annához hasonlítható). Az igazságnak ez azért a fele csupán, mert azok a költők, akik művelődéstörténetben gondolkodnak, akarva-akaratlanul szembekerülnek az időtényezővel, annak ontológiai, társadalomtörténeti vagy egyéb vonatkozásával.

Szöcs Géza elragadó tehetség, egyike azon keveseknek, akikre nyugodt lélekkel mondhatja az ember: végre egy fiatal költő; végre egy költő, akinek nem az minden érdeme, hogy húszévesen verset tud írni, hanem mindjárt azzal a vállalkozással kezdi, hogy „megoldja” a költészettan, a nemzetiségi létezés, a művelődéstörténet, az örökifjúság és a jövőbelátás minden kérdését.

Költészettani nyilatkozatában — mely fölér egy avantgardista proklamációval a régi szép időkben — olyan költői nyelv programját hirdeti meg, amely az ősműveltséget idézheti emlékezetünkbe. E program igazi értékét nem is ebben az aggálytalan szellemi kalandvágyban látom. Hanem abban, hogy a modernista vagy utópista bombasztok ürügyén életbevágóan fontos gondolatokat mond ki. Látszólagos szerénytelensége, harsánysága mögött a bölcsesség alázata rejlik, hiszen — miközben meglepő kijelentéseitől és első olvasatra talán szürreálisnak ható metaforáitól csakúgy kapkodjuk a fejünket — egy tanulni vágyó, bámulatosan művelt, okosan és módszeresen építkező szellemi ember sorakoztatja föl tanítómestereit Arisztotelészről Roger Baconig, Heltai Gáspártól Várkonyi Nándorig és Hérakleitosztól G. Steinerig — itt nincs kalandorság, csak kaland: hajóépítés, tudományosan pontos navigálás, az ismeretlen partok bemérése... Jó vele együtt utazni.

Persze, hogy minél inkább utópisztikus valakinek a gondolkodása, annál nagyobb lesz az igénye arra, hogy a „tudományos pontosság” látszatát megteremtse. Szöcs Géza műveiben a művelődéstörténet és a társadalmi közállapot fölismerése áll aranyfedezteként a képzeletgazdag nyelvi tűzijáték mögött. Igen, van mutatvány is; van sok humor, van dühös szarkazmus, kamaszos hetykeség. De van olyan felelős program is, amelyet csak a cinizmustól mentes, romlatlan fiatalság adhat (szeren-

csére nemcsak az alig huszonöt éves Szőcs Géza korosztályában találhatunk ilyeneket). Ha G. Steiner szavaival ad programot — hát adjon az övével; a mai költészet kisajátító montázstechnikájától korántsem idegen az a módszer (ez sem eklekticizmus!), hogy mások szövegéből kivágott részletekkel mondja ki a „szerző” a legfontosabbat. (Talán nem hiábavaló megemlítenem: Orbán Ottó nemrég egy García Márquez-részlettel nyert Graves-díjat... megérdemelten.) Költészettani írásában mondja Steinerrel: „A folyamatosan átértelmezett múlt jelenbe csap át. A valódi múlt elhallgatása, a holtak eltüntetése, a nemkívánatos nevek, a nemkívánatos tettek és a nemkívánatos gondolatok eltörlése nemcsak a gyászra teszi képtelenné az embert, hanem arra is, hogy igazságot szolgáltatson a holtaknak. A fasizmus az embert egy visszhang nélküli tájba száműzte.”

Szőcs Géza úgy szemlédődik a műveltségtörténeti múlt felé magasodó „kilátótoronyból”, mint aki tudja, hogy ötszáz év múlva ő is őse lesz valakiknek. Éppúgy utódkereső, mint őskereső — kétszeresen tagadja, hogy egy kultúrát ki lehet pusztítani. „Egy kultúra nem pusztulhat ki. A régi egyiptomiak is élnek még, ha húszan is, ha huszonötön is, de élnek. És saját nyelvükön beszélnek. És párhuzamosan a mi civilizációnkkal, tipológiai lehetőségeiket kiélő kultúrák és zűrzavaros barbár periódusok váltakozásával, ott fejlődött mellettünk titokban egy másik, Sumertől Cuzcóiig mindent magábaolvasztva-továbbfolytató kultúra saját intézményeivel, találmányaiival, irodalmával és építkezéseivel.”

Félreértene Szőcs Gézát, aki politikai allegóriákat sejtene munkáiban. Egyrészt: nyíltan beszél, a világ bármely progresszív közössége által helyeselhető hangnemben és szándékkal. Másrészt: kultúramegőrző, hagyományörző programja és utódkereső szándéka szorosan összefügg a költői világképével, melynek a politikum csupán egy részét — igaz, stílusmeghatározóan fontos részét — jelenti.

Anélkül, hogy közvetlen stílustörténeti rokonságot föltételeznék közte és Nemes Nagy Ágnes között, úgy érzem, az az őskori üzenetet közvetítő „paleolit távirat” olvasható ki az ő verseiből is, amelyet oly érzékletes közelségbe hozott hozzánk Nemes Nagy Ágnes. De egészen más módon, egészen más eszközökkel dolgozik a fiatal erdélyi költő: kevesebb fegyvermezezettséggel, tömörséggel — viszont sok játékosággal és humorral. A játékba beléfelejtkezve, tehát a lehető legkomolyabban képzelet el a lukréciuszi képecskeelméletet, hogy úgy beszélhessen a létről, mintha a tudatról beszélne és viszont —, vagyis materializálja az anyagtalan gondolatot és spiritualizálja az anyagi, fizikai léteezést: „kipereg szememen számon és fülemlen keresztül, mint a háromnyakú homokórából, kipereg minden egyes eidolon belőlem, a dolgok mindenik kis hasonmása kipereg, amely ennelém hullott, leválva a tárgyról, mint a gőz vagy az illat, és utoljára ezek a szavak hullanak ki fogaim közül” stb. Másutt: „És lesz úgy, hogy szavaim színtelen üveggolyóként fognak patogni a föld tetején, és lesz úgy is, hogy puszkagolyóként ütök át az emberek fejét, hogy gondolatát világosodjanak benne.”

Hogy ki mindenkől tanult? — Fölsorolni is hosszadalmas volna. Egy fiatal tehetségnek jól tesz, ha minél több tanítómestert választ. (A mi dolgunk, olvasóké, hogy aztán az eklektikus művésztől, a poliepigontól megkülönböztessük a komplexitás emberét.) Mármost próbáljuk figyelembe venni a következőket. Ha valaki rengetegféle stíluselemet használna föl műveiben, akkor nem kell őt mindazokhoz hasonlítanunk, akikről egy-egy motívumot kölcsönvesz; csupán azt kell mesteréhez tekintenünk, aki ebben a gyűjtésben, komplexitásában példát adott neki. A kör így jócskán le is szűkül, főként Eliotra, Poundra, Joyce-ra, Szentkuthyra és Weöresre. A *bhutani sárkányfejedelem* például fölidézi bennem Weöres néhány poémáját, például a *Néma zenét*. Vannak olyan kompozíciói is — például a szellemes ötleten alapuló *Nézőpontok, avagy a versíró fekete ember* —, amelyek Marsall László „térképverseire” emlékeztetnek, azokra, melyek nem kifejezetten képersek, de a szöveg mellett — között — az ábrákkal gazdagított vers tipográfiai képe is a szerkezet fontos elemévé válik.

A jelrendszer kitágítása, a megszokott, írott szöveg elegyítése kottajegyekkel illetve ábrákkal, szellemesen mutatkozik a *Levél Burgosba, Angel Otaeguinek* s az

Elődök című poémában is. Egészen világosan arról van szó az előbbiben, amit a cím ígér; ezúttal sem politikai allegóriával állunk szemben —, de az a vonatkozás, amit Illyés Gyula publicisztikáiból és verseiből is ismerünk, oly nyilvánvaló, hogy itt sem jogos valamiféle „rejtjelességre” gondolni: „és baszknak születni Spanyolországban bizony nem életbiztosítás”; „tudom, hogy baszknak születni Spanyolországban — hajjaj, jobb nem beszélni róla”. Ennyit a nemzetiségi helyzetről.

Elképzelni valami nagyon elvontat és kézzelfoghatóan élénk varázsolni: ez Szőcs Géza legfőbb költői tudása, akár a régműltből, akár az anyagtalan és időtlen absztrakciók világából merít. *Felicián* című verse — sok mással együtt — a képzelet észvidító játéka: az Antarktiszon jégkocka alakban kiásott „Déli Sarok” otthon, az asztalra dobva vajon a Déli Sarok? S mi van akkor a helyén? — Ilyesféle kérdésekkel szívesen játszunk el, akárcsak azzal, hogy a *Nézőpontok*... két „hőse” közül egyik az északi, másik a déli földtekén áll, egy képzeletbeli átlós vonallal tehát a talpukon összeköthető a testük tengelye... S nemcsak a képzelet játéka ez, hanem az abszurd (?) ötlet létfilozófiai komolyságú mérlegelése is; Szőcs Géza versei annyiban föltétlenül hasonlítanak az avantgarde lírára (itt Kassákot, Bretont, Tamkó Siratót és a fiatal Majakovszkijt egyaránt említhetjük), hogy egyszerre halálos komolysággal mondja ki abszurdításait és ingerel nevetésre — igen, az avantgarde sokszor nem más, mint a humorérzék „befogása” komoly dolgok üzemeltetésére. A régebbi avantgardisták (mondhatjuk így is: az avantgardisták) néha sértődötten vagy csodálkozva tapasztalták, hogy nyilvánosan felolvasott műveiken harsányan nevet a közönség, holott nemcsak rajta, hanem általa is nevetettek. Azt hiszem, a mai költő — amennyiben az avantgarde *hagyományából* — vagy onnan is — indul ki, tudatosan vállalja szavainak humorisztikus hatását, s nemigen fordul elő, hogy verseinek felvidámult visszhangját megtagadja. (Elképzelhetőnek tartja valaki, hogy Kassák „humorból” beszélt a feje fölött elrepülő nikkell számovárról? Aligha.)

Szőcs Géza esetében a humor: „érintés”, a dolgok szavakkal érintése, a valóság, a múlt vagy a jövő testközeli érzékelési módja. Önmagában ez nem volna több, mint egészséges és ígéretes tehetség, jó tájékozódás például Joyce vagy Szentkuthy irányában. Szőcs Géza azonban világos helyzetismeretű és fejlett valóságérzékű, nemzetét s annak múltjait elsősorban *kultúrának* tekintő költő. Gyengébb versei sem fölöslegesek, mert a bennük mutatott ötletgazdagság, nyelvi fantázia nem pazarlódik hiábavaló trükkökre —, egyetlen szándék munkál mindenütt, az, hogy a közhelyek embertelenségét leküzdje az időtálló művelődéstörténeti értékek felcsillantásával, közben mindig meglepetést szolgáltatva.

Figyelembe véve azt is, hogy milyen ugrásszerű fejlődés tapasztalható előző kötetete, a *Te mentél át a vízen?* verseihez képest, s hogy Illyés mellett az utóbbi évek legfontosabb versét írta meg a nemzeti megmaradás tárgykörében (*Kérdések a XXVI. század költőihöz*) — Szőcs Gézára most már igencsak figyelünk kell.

A legszebb éneket kerestem

SZŐCS KÁLMÁN LÍRÁJÁRÓL

Akárhonnán közelítünk Szőcs Kálmán művészetéhez, az első, ami szembetűnik: költészet és élet nagyfokú azonossága, egymásba játsása, egymást meghatározása. Közhellyel mondva: Szőcs Kálmánnak a költészete volt az élete, s az élete a költészete. Nem külső eseményeiben, helyekhez és időpontokhoz kapcsolható változásaiban — ezeket a költő legmeghittebb barátja, életrajzának legavatottabb ismerője sem igen olvashatná ki a versekből. Ha a válogatott kötet bevezetője nem beszélne róla, milyen állomásai voltak e pályának, ha nem említene a marosvásárhelyi diákéveket, a kiscsörgényi és parajdi tanárkodást, a bukaresti, majd vásárhelyi újságíróskodást — úgy tetszhetne, Szőcs Kálmánnak nem voltak sorsfordulatai, lakó-, munkahely s ami ezekkel együtt jár: életformaváltásai. A művekből szinte teljesen hiányzó eseményrajz és környezetfestés megállapodott, a változásokat kerülő egyéniséget sejtet. Vagyis nem volna igaz mégsem az előbb oly magabiztosan állított tétel, mégis távol-ság van Szőcs élete és költészete között? A magyarázatot nem a költő és a költői én különbsége, való és teremtet világ egymásnak feleltetése, a művészi transzponálás módja, vagy a világszerűség Lukács György-i elve adná. Az ellentmondás nem több s főként nem más, mint amit Riesman amerikai szociológus a kívülről irányított társadalmi jellemről szólva megfogalmazott: e típus célkitűzései folyton változnak, ezeknek megfelelően cserélődnek munka- és állomáshelyei — beállítottsága azonban változatlan marad egész életén keresztül. Ilyen beállítottságra, ilyen, az objektív természetű, társadalmi, történelmi mozzanatok által a felnőttkorban már alig befolyásolt hajlamra, képességre épült Szőcs Kálmán lírája.

Jellemző már a kötet cím is, találónan választotta ki a szerkesztő Csiki László. *A legszebb éneket kerestem* — csupa általánosság a szóhasználatban, de felsőfok a jelzőben és egyes szám első személyre utalás az állítmányban. Szőcs stílusát, nyelvét végig ez jellemzi. Mintha nem akarna megküzdni a kifejezés eredetiségeért, de még a pontosságáért sem, mintha tudomást sem vett volna a tartalmatlan, szólamos fordulatok, gondolati üresjáratok és elkoptatott fogalmak használatának veszélyeiről. Mintha költői jelentkezése nem éppen a sematizmusból való kilábalás idejével, az irodalmi derékhad megújódásával esett volna egybe. Szőcs a lehető legtermészetesebben él — első kötetében csakúgy, mint a későbbiekben — a közhelyekkel, nem törődik vele, hogy mondatai frázisszerűen hangzanak majd. Nincs tehát azon, hogy stílusát egyénítse, és mert az őt körülvevő világ változásairól is roppant kevés szava van — költészetének nyelve elvont fogalmiságú marad.

Mentségéül szolgáljon, hogy jórészt olyan időszakban alkotott — a *Csendes kiáltvány* című kötet kesergi is ezt —, amikor a nagy változásokra vágyó művész a „várakozásra születtem” önnagyatató és önámító felismerésével csillapíthatta tettvágyát, a történelmen kívülrékedve. Úgy tetszhetne, hogy ez a várakozásra kényszerítetttség fordította önmaga felé, vagyis hogy menekvést jelentett számára a saját maga titkaiba való alámerülés. Az önmeghatározás szándékáról vagy valamiféle vivizsekcióról sem lehet azonban beszélni. Szőcs költészetének nem az a titka, Babiltszal szólva, hogy a mindenséget vágyta volna versbe venni, de tovább magánál nem jutott. *A legszebb éneket kerestem* költője az önelemzésig sem jutott el, költői énje sem tárulkozott fel teljes mélységében. A személyiségnek nemcsak az őt körülvevő tárgyi világhoz való viszonya marad homályban, nemcsak az tűnik föl, hogy ebből az elkötelezettnek, sőt pártosnak induló költészetből mennyire hiányoznak a

nemzeti és nemzetközi politika aktuális vonatkozásai és eseményei. Az még az eddieknél is szembetűnőbb, hogy az élő, eleven emberek, a kortársak is hiányoznak. Nem külső igény, dogmatikus művészeteszmény diktálhatta volna ezt, de Szócs belső igénye mindenképp, hogy egy más életformához, más magatartáshoz való viszonyát kibeszélje, ezek tükrében mutassa meg önmagát. A társak, ismerősök és ismeretlenek, akikhez oly sűrűn fordul, a legkevésbé sem egyénítettek, az alakteremtésben még a sejtetésig, egy-egy jellegzetes mozdulat, érdeklődés, személyiségjegye felvillantásáig sem megy el. Senki mást nem nevez néven, csak — önmagát.

A közösségi költő, *A hit* és a hozzá hasonló versek írója voltaképpen úgy hangoztatja pártos hitét, vetíti ki jövőeszményét, hogy hiányzik az éltető közeg ismerete, hiányzik a meggyőződésbe váltó tapasztalata. Folytonos önmegjelölése viszont a meg-növelt éntudat különösségére vet fényt. Különösségére, mert a vátesztudat, a próféta-szerep mindvégig idegen Szócsától. Nem vezetni, irányt mutatni akar, nem a folyton a cél elérését hajszoló lelkesültség, himnikus lobogás vagy ódai emelkedettség megszólaltatója. Az elégius borongásé inkább és — egyik verscímét idézve — a „józan ének”-é. Józanság, amely lemondással társul, amely a cél elérését nem a jelenben, hanem a távolabbi jövőben látja, s amely a ma élők feladatát azokhoz a cseresznye-virágokhoz hasonlítja, amelyek „sohasem látják a gyümölcsöket” — ez a józan belátás és utópisztikus hit vezeti a költőt, ha a közösség nevében és érdekében beszél; és csupa panaszszó, csupa elégedetlenség, ha legszemélyesebb vágyait szembesíti a valósággal. Nem is szembesítés ez, futó összevetés inkább, könnyed párhuzamba állítás, amikor az elképzelés sem, a valóság sem körvonalaázódik igazán, amikor testetlenül lebeg mindkettő, és csak a költő csalódottsága nyilvánvaló. A személyes tervek és kudarcok azonban az emberi élettevékenység roppant szűk körét vonják be: szinte kizárólag csak a barátságra és a szerelemre vonatkoznak. Ez a „szeretet-téma” viszont oly gyakorisággal van jelen Szócs Kálmán költészetében, hogy minden más témakört háttérbe szorít. Nem jár végig igazán széles skálát, a pólusokig nem megy el, mind a gyűlölködés, mind a könnyes meghatottság idegen tőle — a téma folytonos jelenléte monotonná, ugyanakkor egysíkúvá, dimenzió nélkülivé teszi ezt a lírát. A téma ismétléséhez képest Szócs kevés változattal él a hangban, és kevés ötlettel a szerkesztésben, versindításban. Leginkább még a formákat változtatja. És mert az életrajzi motívumokat éppoly halványan rajzolja meg, mint a társadalmi, természeti mozzanatokot — ez a szeretetigény a hozzá tartozó szereteteszmével, szerelmi ideával együtt éppoly elvont, éppoly lebegő lesz, mint a közösségeszme a hozzá kapcsolódó társadalomképpel.

Sem a szeretetsóvárgó, sem a hittanúsító versek nem járnak tehát be ívelő pályát, metaforikus jelmezt is csak nagy ritkán kölcsönöznek, megmaradnak a fogalmi közlés szintjén. Az érzelmek dúsításáról-dúsulásáról, összetettebbé válásáról sem igen lehet beszélni. Valamilyen elmozdulás-módosulás mégis észlelhető itt. A szeretet-vágy mániákus megszólaltatója a kitárulkozástól, a hiány bevallásától a magány szükségyszerűségének felismeréséig jut el. Rádöbben, hogy szeretetszomja csillapíthatatlan. „Ha valaki jó hozzám, azt ezer gyerek szereti általam” — mondja első kötetének címadó verse, a *Lelkemben gyermekkórusok*, az „örök” gyermek tulajdonságai közül nem a tisztaságot, nem is a kíváncsiságot emelve ki, hanem a melegségre vágyást, a törődés igényét, a nyílt feltárulkozást, érdekeltséget nélküli ragaszkodást. A gyermekmotívum — gyermek és költő én azonosítása — a későbbiekben is feltűnik, előbb mint negatívumok hordozója, mint olyan tényező, amely akadály a felnőtte válásnak, a szokásokhoz, a társadalmi élet formáihoz való igazodásnak (*Kettősség*). A gyermekhangot elfojtani, a gyermeki szemléletet megszüntetni — az elnémulással egyenlő az olyan kevés húrú költő számára, mint Szócs Kálmán. Tisztában van ezzel ő is, de ha nem volna is, az árvaságérezéstől úgysem tudna menekülni. S annál inkább rátör ez az érzés, minél inkább kitárulkozik. „Szétosztom minden melegem, de jöjjön hát, / valaki, hogy adjon ő is nekem” — vágyakozik az *Egy hosszú nyárról álmodom*, nem nagy költői invencióval, de a közhelyes fogalmazás mögött is a remény őszinteségével. S azzal a hittel, amelyet tételesen majd a jellegzetes műfajú és című *Szo-*

morú ének mond ki: minden ember életében az embersége a lényeg. Túl általános megfogalmazás ez ismét, frázisszerű a kijelentés, van valami kihívó azonban e közhely folytonos ismételtetésében. Nemcsak a lélek jóra, tisztességre hajlását mutatja, nem csupán a meghitt baráti és szerelmi kapcsolatokra vágyás szükségét — a kapcsolatok szűk területre szorulását, a magány feloldásának gátjait is. Az érzelmekre való állandó hivatkozás, a szeretethez való örökös fellebbezés is gátnak minősíthető. Akadálynak mások megítélésében. Szócs a hozzá való ragaszkodás mértéke szerint értékeli az embertársait. Az egyén nem akarati, értelmi tulajdonságai és képességei, nem is munkája, feladatvállalása szerint méretek meg, nem önálló, külön világában, nem a maga teljességében. Úgy tűnik fel, több ebben a mérlegelésben a bántó, a riasztó — főleg, ha vádba, vádaskodásba csap át a költő hangja. Mindemögött ott kísért az életidegenség szelleme is. Másfelől viszont igaz, hogy a művész szeretne fölülemelkedni a hétköznapi realitásokon — szeretetszomja, boldogságvágya a metafizikusba csap át. Vajda Jánossal szólva: az el nem nyert éden fájalmát teljesebben, intenzívebben éli át, mint az elvesztett édenét. „Örök sajgással válnak / a sosem érkezők” — keserű az *Akikkel egymást elkerültük. Az Elvesztett tárgyak* viszont az ifjúság édeni állapotát idézi föl, az illúzióvesztéssel számol. Ez utóbbi példái a pálya vége felé gyarapodnak — számban sem, hangulatban sem oly meghatározóan azonban, mint a „mindig az a másik volt az igazi” metafizikai fájdalma. Ezzel párhuzamosan gyarapodnak a szemlélődő magatartás, a borongó hangulat versei, a korai számvetés bizonyítékai.

A Csöndes kiáltványban, Szócs 1967-es, második kötetében szembeötlőek a reflexiók, gondolatforgácsok. Több motívum van jelen, megállapodott világértelmezésről, kiérlelt életszemléletről mégsem lehet beszélni. A létkérdések felvetése is elmarad. A bölcselkedésre való hajlam erősödésével valamiféle lehiggadás jelei mutatkoznak. „Atomvilág”-ot, „bamba sors”-ot, „huligán idő”-t, „tisztább indulók”-at említ a költő, távlatosabb gondolkodása, táguló világképe bizonyosságául. A sorsnak való kivetettségre eszmél rá (*Rímes bánat*), a Tóth Árpád-i lélektől lélekig gondolatát fogalmazza újra (*A bőség asztalánál*), s megszólal az önvád, önbírálat hangja is. „Gyöngeségem tudatában / fordulok hozzátok, emberek” — eseng a *Csöndes kiáltvány*, nyitányaként az árvaságérzést, szeretetszomjat tartózkodóbban megfogalmazó verseknek. A *Világhatár* című szonettkioszorú Szerelem című darabjában a „tudom, egyhangú mondomkám nagyon” felismeréséig jut el. S ennek az egyhangúságnak a konzekvenciáival igyekszik szembenézni ezután. A „magamnak is szokatlan lény vagyok” rezignált tudomásulvétele, az ostoba, elhibázott élet önvádja, a „Nagyobb a bánatom, mint amennyit magam érek” keserősége szólal meg (*Tényleg utolsó ars poetica*) — s felkomorlanak az alkotói gondok, költészete eredetiségének és értelmének gyötrő kérdései is. A Sáriiban a Szabó Lőrinc-i „hasznos akarat” elvéhez látszik igazodni, aztán felvillannak a másolás, az utánzás kételyei (*Álmatlanul*), keserűen biztatja magát: „írtam is, nemcsak vizet zavartam, mint a tintahal” (*A legszebb éneket kerestem*), de számolnia kell a szidalmakkal és a visszhangtalansággal is (*Megszokom*) — az amúgy is túlérzékeny költőt az olvasói közöny, értetlenség jelei, aztán az utolsó előtti kötetét ért támadások még inkább sebezhetővé tették, még inkább szűk világába fordították vissza. Szócs Kálmán bezárkózott, mielőtt igazán kinyílt volna.

A *Papírhajók*, az 1968-as kötet a személyes bántódásokon, alkotói-emberi sérelmeken való felülemelkedés lehetőségével biztatott, a „mindig menni, ha nincs is út” elszántságával, csakazértis-hitével, a szembeszegülés dacosságával — az *Új Kolumbusz*, a költő negyedik könyve (1971) keserű fintorba, kényszerű szerepjátzásba fordította ezt a hitet és elszántságot. A művész ironizáló, sőt szatirizáló hajlama erősödött fel, anélkül, hogy igazi tárgyára, témájára lelt volna ez a hajlam. Gunyoros, meghökkentő ötletekkel lépett elő a Szócs-vers, egy-egy telitalálat értékű sor vagy szakasz, esetleg egy egész költemény sem leplezhette azonban, hogy az alkotások egy meghasonlás felé tartó művész kétségbeesett kísérletezése eredményeképp születtek. Eredményeképp is, mert tágult a költői szemhatár, mert témavariációkkal próbálkozott a megújulni igyekvő költő, mert az egyetemes kultúra nagyjainak többnyire

ironikus megjelenítése révén tisztult a máskor hol közhelyes, hol kádenciaszerű fogalmazás (*Horatius, Shakespeare, Heine*). És főként, mert az alakváltással együttjáró parabolikus megfogalmazás, áttételes költői beszéd önnön személyiségének mélyebb elemzésére, minden érzélgősségtől és önsajnálattástól ment bemutatására ösztönözhetette (*Új Kolumbusz*). Ezt az esélyt hagyták figyelmen kívül azok, akiknek csak elmarasztaló szavuk volt Szócs Kálmán utolsó kötetéről. Az *Új Kolumbusz* és a *Játékaim* (1972) valóban nem szervesen illeszkedik a korábbi könyvekhez, jórészt csakugyan a költő „játékai” éltetik — a továbblépés, a folytathatóság lehetősége azonban ott van ezekben a kötetekben is. Hiszen a költői személyiségnek változatlanul azok az erői — vagy inkább: gyöngeségei — munkálnak, amelyek pályáján eddig is mozgatták.

Az értetlenséget tapasztalva viszont valamiféle végzetes magányérzet tör föl belőle, szeretetvágyát véglegesen csillapíthatatlannak, egyszersmind szégyellnivalónak gondolja. Adósnak hiszi magát, mindörökre, a hála adósának (*Adósok börtöne*), a lélektől lélekig jutás lehetetlenségének kínját éli át ismét, meghatározó motívum lesz a palack és a telefon, a kapcsolatteremtés jelképe (*Küldj milliárd palackot, Fehér telefon*). A *Töklámpás*, a halálát követő évben megjelent posztumusz kötet a panaszos énekektől hangos, az *Istenem, telefonálj!* meghallhatatlan segélykiáltásával remél kitörni szűkre zárt világából. Szócs Kálmán oda érkezett el, ahonnan elindult, de már a reménye sem maradt meg, hogy hívó szavára felelet jön. Be kellett valania: „nem tudok sehogysem / kiigazodni, csak azt tudom, hideg van, // nagyon hideg van” (*Eltérítés*).

A fagy, a hó nemcsak a szeretetlenség jelképei már. Nemcsak az emberekben csalódott a költő. Az eszményeiben is. Az a Szócs ír *Szomorú közéleti verset*, aki első könyvében nagy eltökéltséggel nyilvánította ki: „Egy közös hitben, pártban lel hazára, / ki küzd, hogy nyarunk nyíljon szebben” (*A hit*). A minden egyre jobb lesz naiv hite, a Nap, a nyár, a fény motívumaival jelezhető megalapozatlan derűje, az „egy bánatos szem száz boldogba hull” erősen egyszerűsítő ember- és társadalomképe mind azt nyomatékosította, hogy Szócs közéleti versei a „szocializmus az én vallásom” tételére alapultak. Vagyis arra a tételre, amelyet „A munkáspártnak a valláshoz való viszonyáról” című írásában már Lenin a marxizmustól való eltérésként értelmezett. Ugyanitt prédikálónak nevezte azt az író, aki „istenépítő szocializmus”-ról beszél. Nincs mit szépíteni: az induló Szócs Kálmán ilyen prédikáló költő volt. Hogy őszintén hitt, hogy nemes szándékok vezették, és hogy a Lelkemben gyermekkorúsok megjelenése idején mások is láttatták sematikusan párt és tömeg, jelen és jövő viszonyát — igaz. Hogy a küzdelmet, a harcot mind az egyéni, mind a társadalmi életből kiiktatta, hogy ellentmondásokban, robbanó ellentétekben nem gondolkodott — másokról is elmondható, jöllehet, a szimplifikálásnak ez a foka csak rá jellemző, a vele együtt emlegetettek, a Forrás második nemzedékére már nem. Utópisztikus, az emberi és társadalmi lényegszerűségeket figyelmen kívül hagyó elképzelésében feltűnik a jövő prakticista, anyagi érdekű szemlélete, együtt az egyén konfliktusok nélküli szellemi gyarapodásával és boldogulásával; a *Csendes merengés jövőnkéről* betelt álmokat, azaz — másik helyről idézve — tökélyt lát (*Van Gogh*), de a „tarka áruikkal éjjel-nappal nyitva” levő boltok képe is hozzátartozik a teljes öröm, a tökély tablójához.

A jellemző című második kötetben változni kezd a közéleti költő hangja is. Miként azonban a személyes gondjait panaszló, privát közegű költeményeiben, a közéleti-politikai verseiben sem jut el érvényes felismerésekig, következtetésekig. Az önvizsgálat, a tudatos szembenézés itt is hiányzik. Az *Álmatlanul* nyíltan bevallja, hogy a művész nem a világ sorsán töpreng, csupán a magáén, a *Tisztaság* viszont egyenesen az életidegenség gondolatát veti föl. Szócs ekkor még a valóság és idea, művészi feltárás és megszépítés, realizmus és romantika fogalompárjaiból egyértelműen az utóbbiak fontosságát, mi több: egyedüli létjogosultságát hangsúlyozza. „Az élet szép, de szebb az ének” — árulkodik egy félsora költött és való világ különbségéről, s ha a sor folytatását is idézzük — „s majd hozzásimulnak a tervek”, tudniillik az ének-

hez —, nyilvánvalóvá válik, hogy a „szebb” középfoka nem a művészi transzponálás nyomán született különbséget fejezi ki. Ellenkezőleg: a művész eszményítő szándékáról, az ideák és reáliák világának merev szembeállításáról, végső soron sematikus gondolkodásáról tanúskodik. Mégsem mondható azonban, hogy Szöcs Kálmán a szó esztétikai és irodalompolitikai értelmében a sematizmus művészetének — azaz: állaművészetének — jegyében alkotott volna. A sémákban gondolkodás végig jellemezte, a valóság tényleges arányait csak nagy ritkán tükrözte — egy-két kivételtől eltekintve hiányoztak azonban művészetéből az ideológiai tételek közvetlen illusztrálását célzó alkotások. Nem dogmákban gondolkodott — de egy dogmája volt: feltétel nélküli, tapasztalatokra nem épült, küzdelmekben nem edzett hite. Bizalma ezért is rendülhetett meg hamar: sokat, de következtelenül használt, egymásnak ellentmondó jelentésekkel is felruházott motívumával mondván: az ég korán befelhősödött fölötte. Előbb kicsinyítő értelemben kezdett beszélni jelképekről, szózatokról, szabott utakról (*Egyszer*), majd felrémlett előtte a festett semmiből varázslás lehetősége (*Csendes kiáltvány*) — a jelenségeket ragadta meg csupán, a lényegüket alig. Őszintén szakadhatott föl benne a sóhaj: „nagyon szeretnék tisztán látni néhány évre bár” (*Szók-ratész*).

Úgy látszott, programot is talált magának: a már idézett *türelem* programját. Feltűnt ezzel kapcsolatban az „elsüllyedt csatátér”, a tétlenségre kárhoztatottság, a megkésetttség nálunk is jól ismert gondolköre, nem azzal a fájdalmas ironiával azonban, mint az Elérhetetlen föld költőinél vagy Szöcs más magyarországi nemzedéktársainál. Az ő *türelem* parancsa nem volt ironia tárgya: „Ó, kommunizmus, hallgasd, hogy árad feléd / e forradalmi türelem!” Hogy a „Légy türelemmel!” belső nyugtalanságból, feszültségből fakadt, hogy kimondatlanul is hozzátársult a Légy fe-gyelmezzet! József Attila-i parancsa — jelzi a *Türelem* című vers Téli éjszakából kölcsönzött mottója, elárulja a „néma küzdelem” kifejezés, és sejtetik formai, alaki jegyek, a gyakori felkiáltójelek és infinitívusok például. Az önfegyelem, mely a családás késleltetett beismerését szolgálja, központi gondolata lesz a *Csokonai* című versnek is. A költőelőd mezébe bújva így villantja fel esélyeit a inti egyszersmind önmagát: „Lehetnék mézes s harcos szavú tollnok, / de lelkem, népem mást akar. Ó, vérem, csendesedj!”

A későbbi kötetek alapján egyértelműnek látszik, hogy a *türelem* parancsára nem lehetett költészetet építeni. Ám ezt a programot csupán csak elhagyni, s nem leszámolni vele — elkötelezett költészet megsínyli ezt is. A társadalomról nyújtott képe szükségszerűen töredezett lesz, gondolati analízis helyett reflexiókkal elégszik meg. Közérzetjelzésekkel valóságtükrözés helyett. Feltűnik például a Nagy László-i deres majális képzete a szonettkoszorú Idő című darabjában — anélkül, hogy igazán drámaian vetné föl a hitvesztés gondját; „közömbösség-hadsereg” vonulását nézi, anélkül, hogy látná az útnak indítókat, figyelne az okokat (*Modern bánat*); őrzíti a csinadratta, de belenyugvóan mondja, hogy meg kell szokni a harsányt, a hamist (*Vidám ének*); úgy sorakoztat egymás után tüneteket, jelenségeket, hogy összefüggéseikre, közös gyökerekre nem mutat rá. Az átfogó társadalomkép hiányzik. Emiatt nem rajzolódik ki az az út sem, amelyet a „pálmás, örök nyarak parázs”-ától (*Nyári part*) az ismétléssel nyomatékosított „nagyon hideg van” dermedt állapotáig megtett. A *Még egy panaszos ének* tanúsága szerint megkísértette még a végső kétely és kétségbeesés is. A „lehet... / kongó, üres üstök szólítottak profán imára” lehetősé-gével is számolt, és bár ez nem vezette hite megtagadásához, nihilizmushoz — emberi meghasonlása tartós maradt. A posztumusz kötet szomorú közéleti versei az alkotói gondokat nem sorolják elő, annál többször panaszzalják el az úttévesztést, a „meg-érkeztünk... hova is?” bizonytalanságát.

Szöcs Kálmán, a szeretetet sóvárgó ember és a hívő kommunista nem tudott leszámolni az évek során egyre csak gyülemelő kételyeivel. Leszármolt hát az életével. Csiki László, a költőbarát igazat állít a bevezetőben: A legszebb éneket kerestem szerzője valóban mindvégig önmaga kifejezéséért harcolt, s ez, „a maga szintjén”, sikerült is neki. Nem különösebben új s nem is minden ízében eredeti költészet az övé, de esendően emberi hangú és fájdalmasan tisztességes szándékú.

A szlovák irodalomból

ÖSSZEÁLLÍTÁSUNK ELÉ

Nem először ad helyet a Tiszatáj szerkesztősége szlovák irodalmi összeállításnak, s a szlovák irodalom képviselői sem számítanak ritka vendégnek a lap hasábjain. Annyiban mégis kivételes a mostani alkalom, hogy nemcsak a mai szlovák irodalom alkotásaiból kísérünk meg ízelítőt adni, hanem kalauzt is szeretnénk az olvasóknak nyújtani a szomszédos és velünk együttélő szlovákság történetéhez, kulturális és irodalmi kapcsolatainkhoz, a mai szlovák kultúra néhány, általunk fontosnak tartott jelenségéhez.

Paradoxonnak tetszik talán, de a szlovák irodalom egyike azoknak az irodalmaknak, melyekből a legtöbb (relatív számban) műalkotás le van fordítva magyarra, s mégsem ismerjük, viszonylag keveset tud róla közvéleményünk. A mérleg pozitív oldala elsősorban a szlovákiai magyarság áldozatos közvetítő munkájának köszönhető, mindenekelőtt a pozsonyi Madách Kiadó és az Irodalmi Szemle tevékenységének. A negatív oldal összetevőit kevésbé ismerjük. Bizonyosan tehet róla iskolai oktatásunk, közvéleményünk kialakult tájékozódási iránya, ludas lehet benne a kis népek irodalmát lekezelő vélekedés, a hazai közvetítés rosszul működő hálózata.

Persze hogyan válaszolnánk arra a kérdésre: miért érdemes szlovák irodalmat olvasni, amikor Ázsiától Afrikáig „új” népek sora kapcsolódik a világirodalom áramába, s Európában is szinte követhetetlen az irodalmi termés? Szlovák író pedig még nem kapott Nobel-díjat, és a soros irodalmi világsztárok között sem találunk szlovák neveket. Igen, de a szlovákok nem Ázsiában, s mégcsak nem is — mondjuk — Skandináviában laknak, hanem a legközelebbi szomszédságban. Történelmünk jelentős darabja közös, s még közös íróink is voltak. A múlt században pedig gyakran ugyanabban a városban, egymás mellett — és egymástól szellemileg sem függetlenül — fejlődtek irodalmaink.

Összekötő kapocs köztünk a szlovákiai magyar és a magyarországi szlovák nemzetiség, de irodalmaink jelenét is sok szál fűzi egymáshoz, és magától értetődőnek vehetjük az olyan párhuzamokat, mint például a líra vezető szerepe mindkét irodalomban.

Összeállításunk abból indul ki, hogy a kelet-európai típusú irodalmak megismeréséhez fokozott mértékben szükség van a történeti-művelődéstörténeti háttér bemutatására. Ezért próbáltuk meg — rendhagyó módon — szemelvények segítségével áttekinteni a szlovák nemzeti tudat fejlődésének néhány fontosabb állomását. Nem föltétlenül mai írók és költők névsorát kívántuk elmondani, hanem inkább jelenségeket akartunk érzékeltetni. A két novellán kívül a bemutatott szerzők és művek irányzatokat, mai vagy múltbeli jellegzetes törekvéseket képviselnek. Lubomír Feldek, Jozef Mihalkovič és Ján Stacho versei a szlovák költészetet megújító nagyszombati iskola atmoszférájából adnak ízelítőt, a lengyel Stúr-monográfia és Hviezdoslav Véres szonetteinek bemutatása a szlovák kultúra múltjának két igen jelentős mozzanatára hívja föl a figyelmet. Vojtech Kondrát portréja irodalmi kapcsolataink egyik áldozatos művelőjét szeretné közelhozni a magyar olvasóhoz, a Vladimír Mináč történelmi esszéit tárgyaló írás pedig a mai szlovák próza egyik fontos jelenségét.

K. GY. CS.

Magamról

(1)
*Harmincöt évesen
 már tudom meghalok
 Harmincöt évesen
 tudom hogy van szívem*

(2)
*Május-virradások —
 szép feltámadások
 Életem: ne várjak
 és ne is odázzak*

(3)
*Június fehér éjszakái!
 A halálban másra ne számíts —
 félre az ódon érzélemmel
 úgy minden nélkül távozz menj el*

(4)
*Vagy mint minden asszony
 Vagyok mint minden férfi
 A szerelem: egy sors —
 s két gyilkosság mégis*

Hortobágy

*A jegenyék a mezőkön
 (keresztbe) általfutnak
 ha senki nem nézne
 a hajnali szürkességbe*

*Hajnali négykor
 megállt a
 konyhai
 falióra*

*A betyár
 akácokra
 a róna
 rabláncot rak*

*Feketeség szállt
 s hullott a
 cserepes
 istállókra*

*

*

*Tanya a tanyához
 mint tojás a tojáshoz
 (Földméli folyók futnak!)
 Gémeskutak alusznak*

*Isszuk a friss tejet
 egyforma bögrékből
 és fölmelegszünk a
 nap első fényétől*

Tél

*A tó már
jég alatt:
eszméd és
az álmod*

*

*A jégen
egy kavics-
pacsirta
az látod*

KOVÁCS ISTVÁN fordításai

ŠTEFAN STRÁZAY

Mint rossz álomban

*Az öreg gyárat lassan szétszedik.
A felboncolt csövek, mint elmeszesedett
erek — szenny-alvadék sötétlik
bennük, nem surrog már a gáz.
Traverzek, kapocsvasak, tartóoszlopok;
megsárgult csontok, elrepedt beton-lapocka,
a szennyecsatornába lecsorgott
zöld-sárga víz: megromlott vér, velő,
álombeli világ, de az öntudat
fénylő magára ébredése is:
ilyennek is találhat a halál.*

Az idegen

*Idegen volt szememnek az a város:
rádermedt kirakatai. jegére, kert alig,
két gyárkémény pőfékelt füst-babákat,
taszított a házfalak nyershús-vöröse,
de egyszer, alkonyat felé, a leányszállás
mellett egy ismeretlen lány rámnevetett,
és megkérdezte, ráérek-e este,
s én — mintha haza tartanék — nem értem.*

Régi város

1

A düledező várofsal mögött
gyümölcsfák állnak,
öregségtől megcsavarodott törzsszel,
de bátran nyújtózik föl a magasba
a gyümölcs, hamvas, frissen mosdatott
bőrén a nap porával.

2

Zápor-hímezte rétek a város fölött.
Egymáson átlobogó kendők —
mennyek sötét visszfényei, felhőillatúak.
Alattuk a főtéren gótika.
Esőt kettéhasító — fél-eső a várost,
más fél-eső határát illeti.
E napsütött, törmelék-pörsenéses
város a bolondos virágoké,
hol virágszoknyás cigányasszonyok
turkálnak bódék bizsujában.
Gyerekek játszanak a kórház mellett,
szétdobált csontok — az elhagyott temető sirkövei, a fűbe veszve.
Itt is hazamennek a munkából az emberek,
s tesznek-vesznek tovább a ház körül.
S dermedten konganak a reggel léptei.

Toporc

Toporcon befagyott egy kút,
fehérlík, mint falusi toronyóra
számlapja, a megbénult mutatókkal.
Csingiling. A folyó fémjégén
cigánykések csendülnek libagégén.
Tekintetem itatja át a vér; ó,
szekerce-kék egek!
Milyen jó!
Beh nagyszerű a füst
kesernyész illatában állni
a völgyeken, hol a szántás sötét
sorait felitatja a hó!
Az erdőben itt egykor málna termett,
a farkas megfagyott.

BAKA ISTVÁN fordításai

Klingsor

*A szél az éjről fellegekkel
törli le a csillagjeleket
Követheted tekintetteddel
ahogyan a lovag átlebeg*

*Titokzatos éjjeli séta
Századok Tűz-szinfala lángja
Erdély felől Klingsor vitéz ma
Eisenach városába szárnyal*

*A szél — bújdosó lélegzete
ismeri a világtájakat
Elcsábítja őt Pozsony fele
egy zsámoly amely régtől ott maradt*

*Talpra állítja azt ő hamar
hol pihenni mindig jól esett
S a megfordított erőd alatt
húznak el a hal-kisértetek*

Falusi reggel

*A reggel tenyerén
ablakszem-tojások.*

*A pirkadat-fazékban
eső forr.*

*Mint pillára a könny
buktam ki a házból.*

*A meleget kiöntöm
s rázni kezd a kor.*

*Mintha tulipánt metélne.
Ez kokas.*

*És mintha hörögne a szél.
Ez hű eb.*

*Suta tenyérként mozdul a
gondolat.*

*Talán mind egymás mellé
kerülnek.*

Az asztal körül ketten

Hallgatunk mi az asztal körül ketten:

— Milyen hangtalan sírsz — mondom én.

Mily iramló a lábad, izmaid nyugalmás árnyékában.

Körmeid milyen kékek, ha mind a zene futamára nő.

Mily gyönyörű a véred, ha otthonná lükteti a házat.

Milyen karcsú a pillantásod s fókuszában a szem
(átrilágítja az éjszaka pillanatait).
Mily karcsú sugarú a hangod.
És mégis egyedül vagyunk, egyedül mind a ketten;
eltűnődnek az árva lábnyomok.

KOVÁCS ISTVÁN fordításai

KAROL ONDREICKA RAJZA

OL'GA FELDEKOVÁ

A fodrásznál

Ha összevetem két fodrásznő, vagy ha magyarul mondanak egymásnak valamit, attól tartok, hogy tetűm van vagy piszkos a fülem. A fülem nem lehet piszkos. Mielőtt fodrászhoz megyek, mindig megmosom. De tudhatja-e az ember, hogy vannak-e tetűi? Hogy tegnap vagy tegnapelőtt egy férfi vagy egy nő fejéről nem vándorolt-e hozzám tetű a villamoson, a postán, vagy mondjuk Nagyrőcén? Bár Nagyrőcén soha nem jártam, de e pillanatban maga a szó annyira megtetszett, hogy elhatároztam, használni fogom. Tehát nem Nagyrőcén, mivel ott soha nem voltam, de tegyük fel, Malonyán. Ott jártam már. Van ott egy arborétum. Malonyát is főként azért említem, hogy használhassam az arborétum szót, mert éppúgy tetszik, mint Nagyrőce. Kár, hogy nem használhatjuk gyakrabban. Például az esetleg szó helyett, bár az esetleg szóban is van valami.

— Szépek a szavak, de más a valóság!

Szörnyen éget ez a bura. Kénytelen vagyok átkapcsolni hidegebbre. Csakhogy a megfelelő gombot fogom-e lenyomni? Nem árulhatom el, hogy nem értek hozzá. Ez itt, kezében a vicclappal, figyel. Inkább bírom még. Mellette a másik éppen átkapcsolta a burát. Felemelte a kezét, és gondolkodás nélkül pontosan a megfelelő gombot nyomta le. Megpróbálom én is, de az én burámon törülközők száradnak. Bizonyára olyan vendégeknek a buráira teszik a törülközőket, akik nem fontosak számukra. Ki tudja, hogy miért. Talán a borraivaló miatt. Vagy orvosnőnek kell lenni ahhoz, hogy ne tegyenek törülközőt a burára. Nem hiszem, hogy a borraivaló miatt, mert azt zsebbe teszik, és a fodrásznő nem számolja meg minden vendég után, hogy ki mennyit adott. Majd rájövök erre másképpen.

— Marika, azt hiszem jó lesz már, mert nagyon éget.

Valamit mondott. A bura zúg, semmit sem hallok. Hiszen ő is tudja, hogy én nem hallhattam semmit. Lehet, hogy azt mondta, kibújok. Ha nem száradt meg a hajam, visszaküld.

Marika egy hölgyet fésül, engem észre sem vesz. A hölgy, akit fésül, ezt a történetet meséli:

— Nagyon szép lány volt. Büszke is volt rá az apja, hiszen egyedül nevelte fel. Édesanyja rögtön a szülés után meghalt, így az apja az Árvácska nevet adta neki. Hivatalosan ezt a nevet nem akarták engedélyezni, ezért az Árvácskához legközelebb álló Alexandra nevet kapta. Apja csak Árvácskának hívta. Árvácskának sokan udvaroltak. Az apa úgy határozott, hogy a vőlegény orvos vagy ügyvéd lesz. Az ügyvédről lemondott, mert az állomáson, mikor a zsolnai vonat 45 percet késett, tanulságos történetet hallott egy bizonyos ügyvédről, aki tanulmányai befejezése után családost és ügyvédi irodát akart alapítani. Feleséget talált, ügyfeleket azonban nem. Senki nem ment hozzá tanácsot kérni. Gyereke sem született. Feleségét majd halálra gyötörte a bánat, míg egy napon elhatározta, hogy megszökik a kedves ügyvédtől. Becsomagolta a legszükségesebbeket, és amikor az ügyvéd úgy tett, mintha aludna — amióta már nem reménykedett a sikerekben, csak színlelte az alvást, hogy kissé

megpihenjen —, fogta a bőrdönt, és kiosont a házból. Erre az ügyved rögtön fölpattant, és üldözőbe vette. Ez így ment három hónapig. Miután a felesége a tettenérés után nem akart vele tovább együttélni, beadta a válókeresetet. Nos, ezért határozta el Árvácska apja, hogy az ő veje csak és csakis orvos lesz. De tudja, hogy szokott az lenni. Az orvosokat megkaparintják a doktornők, a színésznők és itt-ott az ápolónők. De az ápolónőknek állítólag nincs jó dolguk velük. Az apja a kórház közelében akarta elhelyezni Árvácskát. Így lett liftkezelő a kórházban. Csakhogy abba a liftbe, amelyikhez van liftes is, többnyire az ápolónők szállnak be hordágyakkal, néha az ápolók. Az orvosok a másikkal járnak.

Itt a hölgy elhallgatott, mert Marika lakkozni kezdte tupírozott frizuráját. Kezével eltakarta az arcát, hogy ne érje a lakk, mert az árt a bőrnek. Ekkor annak a férfinak a története jutott eszembe, aki egy alkalommal Kralovánban mellém ült a vonaton. A férfi valahonnan messziről utazott, ahol bányász volt. A következő táviratot kapta: „Mama meghalt, gyere azonnal, Mária.” Ezért ült vonatra, és tizenkét órája utazott. Mária volt az anyósa, Mária a felesége, és a lánya is Mária. Az anyós halála megkönnyebbülés lenne mindenki számára, mert öreg volt és gonosz. Abban az esetben, ha az anyósa halt meg, a táviratot a felesége küldte, és természetesen így írta alá: Mária. Küldhette a táviratot a lánya is, hogy meghalt az anyja. Az szörnyű lenne. Őt szerette. Mindnyájan vigasztaltuk, hogy az anyósa halt meg. Elmeséltem ezt a történetet Marikának és annak a hölgynek, akit fésült.

— Ki halt meg végül? — kérdezte Marika.

— Nem tudom — válaszoltam. A férfi leszállt a vonatról, és soha többé nem találkoztam vele.

— Akkor miért kezd el olyasmit, aminek nem tudja a végét?

— Csak be akartam kapcsolódni a beszélgetésbe — feleltem.

— Miért nem kapcsolja le a burát, ha már megszáradt? — fordult felém Marika.

— Nem tudom, megszáradt-e már a hajam.

— Csak száradjon még, alig volt a bura alatt — válaszolta Marika, és tovább fésülte a hölgyet. Nehézkesen dugtam vissza a fejemet a burába. Valóban volnának tetűim? A tükörben láttam a hölgyet, akit fésültek, és Árvácska nevét olvastam le a szájáról. Hamarosan ismét égetni kezdett a bura. Egy pillanatig még kibírom, egy következő pillanat múlva pedig kibújok lehűlni. Azután ismét visszabújok. A terv jó. Azonnal hozzákezdtem megvalósításához. A hajcsavarok már érintésre is égettek.

A hölgy még mindig Árvácskáról beszélt:

— Bulgáriában éjszakai tengeri fürdőzésre hagyta magát rábeszélni Árvácska. A vőlegénye nem tudott úszni, ezért neki nem szólt, megvárta amíg elalszik, és a társasággal elment a strandra. Csakhogy nem volt stég. A társaság nem mondta meg Árvácskának, hogy természetesen meztelenül fognak fürödni.

Marika rámnézett, és így szólt:

— Maga itt fog ülni reggelig, ha nem szárítja a haját.

— Borzalmasan éget —, válaszoltam röviden.

— Akkor kapcsolja át hidegebbre.

— Nem tudom, hol van a kapcsológomb.

— Szent ég — mondta Marika. Lerántotta a törülközőket a buráról, lenyomta a gombot, és visszafordult a hölgyhöz. Valószínűleg tetűm van. Ha megszáradok, és fésülni fog, akkor nyíltan megkérdezem tőle.

BAUKÓ DÓRA fordítása

Megbékítés

Az öregember határozott kézmozdulattal csendet teremtett.

Amikor elhallgattak, fejbólintással jelezte, hogy foglaljanak helyet, ő maga azonban állva maradt. Várta, míg eleget tesznek felszólításának, közben pedig gyöngéden simogatta hófehér szakállát, a szája sarkától egészen a köldöke fölött végződő hegyéig. Kisvártatva mély lélegzetet vett, és beszélni kezdett:

— Szívetekben haraggal jöttetek ide, az én házamba. Sebbel-lobbal érkeztek, szemetekben, karotokban és késetekben düh forrott. Így szóltatok hozzám: unokád megbecstelenítette a mi leányunkat és hűgunkat, add a kezünkre, hogy igazságot szolgáltatassunk! Igen, így mondtátok, jelezve azt, hogy bosszút akartok állni unokámon. Haragotokat nem vetem szemetekre, bár nem örülök neki. Annyit akarok csak, hogy meghallgassatok, hogy legyetek még néhány pillanatig türelemmel. Elmondok valamit unokám életéről és a ti leányotok és hűgotok életéről is. Ha elbeszélésem végéig haragotok nem száll el, azt teszitek unokámmal, amit akartok. Elfogadjátok...?

— Beszélj, hallgatunk —, mondja a legidősebb a körbenülők közül, a többiek csak bólintanak.

— Télidő volt, derékon fölül hó esett. Fehérlett, villogott mindenütt, és ha ki-sütött a nap, majd megvakult tőle az ember. S akkor, ebben a fehérségben kiáltás harsan föl: „Gyerünk, juhééé, az újszülöttért...!!!” Pattog az ostor, a lovak megbokrosodnak és nyerítenek, magasra dobják farukat, megrázzák fagytól töpörödött miccsodájukat. És csilingelni kezdenek a hámon a csengettyűk, elindul a szán... Igen, ropog a hó a nemezciszma alatt, hát még a szán alatt! A dermedt kéreg a hótakaró felületén élesen hasad, mély a szán mögött a párhuzamos vonal. Azt azért ne higgyétek, hogy a hó ropogása vagy vastagsága teljesen elnyelte a súlyos lópaták dobogását.

Hárman ülnek a szánon: a hajtó, aki a gyeplőt fogja, és egyvégtében csattogtatja ostorát a lovak fölött; háta mögött a jövőendő koma és keresztapa, mellette pedig az újszülött mosolygó édesapja, az én hatodik fiam, Pavol. A komát Peternek hívták, a hajtót Jánnak, mindketten a ti családotokból valók... Ám hallgassátok csak tovább, mert a szán röpül, a lovak nyihorásznak, és azok hárman szünet nélkül szopogatják a pálínkat...

A szán csakhamar megáll egy ház előtt, s még el se némultak a csengettyűk a hámon, amikor nyílik az ajtó. Egy asszony lépked óvatosan lefelé a lépcsőn, és nagy, fehér vásznat tart maga előtt. Leteríti a szán hátsó részébe, s még mielőtt távozna, megszólal az újszülött apja, az én Pávól fiam: „Hozza azt a legényt!”

Az asszony eltűnik a házban, és abban a szempillantásban, merőben váratlanul, kitör a hóvihar. Végigsüvít a dermedt, csupasz ágak között, fölkaparja a havat a szán körül. A lovak nyugtalanul szaglásznek a levegőben, megugranak, de a hajtó nyomban visszarántja őket...

Megjelenik a komaasszony, karján az újszülöttel, akit úgy bebagyuláltak a bundákba, hogy csak sejteni lehet, hol van. A komaasszony az újszülöttel meg az újszülött anyja már a szánon ül, amikor a hajtó megkérdezi: „Minden rendben?” Az asszonyok bólintanak, és a koma fölkiált: Gyí teee... A szán ismét mozgásba lendül, ám alighogy kiérnek a házak közül, a hóvihar erőre kap. Hófoszlányok tapadnak arcukra, a szél süvöltése megelőzi a szánt.

Gyorsan, mert megfagyunk! — kiált föl az újszülött anyja. A hajtó hátrapillant, és föláll. Megeresztli a gyeplőt, megforgatja ostorát, és a lovak vad vágatába kezdenek. A szán először az egyik oldalra billen, aztán nyomban a másikra. A lökés azonban olyan erőteljes, hogy az újszülött a komaasszony karjából a levegőbe röpül.

Az asszonyok élesen felsikoltanak.

Állj! Állj!, kap észbe a komaasszony, mialatt az anya még mindig jajveszékél. A hajtó olyan hevesen rántja vissza a gyeplőt, hogy a lovak a farukra ülnek.

Kiesett, elveszítettük, óbégat a komaasszony és a háta mögé mutogat. A két férfi rögvest leugrik a szánról, és párhuzamosan a nyomokkal, futásnak ered. Átgázolnak a magas hófúvason, egy pillanatra a hóban fekvő batyu fölé hajolnak, és karjukon a bugyorral, már jönnek is visszafelé. Az asszonyok elnémulnak, szemük kitágul.

„Föl sem ébredt”, mondja a koma, „békésen szopogatja a cucliját”.

„Add nekem!” nyúl a batyu után az anya.

A szán ismét elindul, s noha a hóvihar egyre erősebben tombol, kisvártatva megpillantják a távolban a templomot. Tíz perc múlva már annyira megközelítik, hogy a fehér falak és a még fehérebb hó hátterében világosan kirajzolódik a plébános sötét alakja. Mindkét kezével integet feléjük, s a lovak mintha csak a karjaiba röplőnének.

Az újszülöttet tehát megkeresztelték, és a keresztségben a Gorazd nevet kapta. Ő az az unokám, aki iránt haraggal vagytok, de hallgassátok csak tovább...!

A férfiak fészkelődni kezdenek a lócákon és a székeken, morognak egy sort, de hamarosan elhallgatnak. Az öreg szálfagegyenesen, csaknem mozdulatlanul áll előttük, és folytatja:

— Gorazd pedig nőtt, növekedett, és amikor fölcseperedett, ő lett a sekrestyés, ezt mindnyájan tudjátok. Attól kezdve, hogy munkába állt, mind a mai napig, tisztán és rendben tartja a templomot. A padlón, ezt már bizonyára megfigyeltétek, mostanában egy porszemet se találtak, nem hogy turhát, mint azelőtt... Ez, ismerjétek csak el, becsületére válik a fiúnak. Ám Gorazd, mint minden más legényember, igyekezett családot alapítani, ami bizonyára nem hiba... Ti azonban azt is tudjátok, hogy a ti leányotok és húgotok, Márta, ez a gyönyörű és nemes teremtes hordta templomunkba a virágot... És most ezt képzeljétek el: Föltűnik egy fiatal lány, és lassan végigmegegy a főtéren. Bal kezével felcsippenti sárga szoknyáját, hogy ne söpörje vele a köveket, jobb kezében fehér asztalkendővel leborított kosarat tart. A lány, aki nem más, mint Márta, aprókat lép, nem siet, mintha minél hosszabb ideig akarna gyönyörködni a déli harangszóban és a kék égbolton a feje fölött...

Egymagában, egyes-egyedül közeledik a templom bejáratához. Kinyitja a kaput, és belép. A kapucsapódást elnyeli a harangszó. Félhomályba csöppent a lány, de szeme hamarosan megszokja a derengést.

Elindul, tipeg, halad előre. Közeledik az oltárhoz. Megáll előtte, és a három, egymás mellett álló vázában elrendezi a virágokat. Most már elmehetne, ám ott marad, mint aki vár valamire. Nézelődik jobbra, nézelődik balra, s ekkor az oltár ellenkező oldalán kibukkant Gorazd.

„Eljöttél?” — kérdi Gorazd.

A lány összehozza.

„Itt vagy?” — mondja. „Miért bujkálsz?”

„Nem bujkálok” — feleli Gorazd. „Csak nem akarlak zavarni, amikor a virágokat cseréled.”

Amikor közelebb lépnek egymáshoz, elnémulnak, s kezet fognak.

„Gyere Márta, mutatok valamit” — mondja Gorazd.

Ezt az ötletet nem vethetjük Gorazd szemére... Márta fölemeli az üres kosarat, és szó nélkül követi Gorazdot. Mindketten eltűnnek az oltár mögött. Figyelmeztetlek benneteket, hogy abból, amilyen felszabadultan viselkednek, azt a következtetést vonhatjuk le: nem először tartózkodnak ezen a helyen...

De nézzünk meg egy ilyen oltár mögötti eltűnést tüzetesebben... Gorazd éppen egy fadarabot mutogat Mártának, amin három napig dolgozott, s most fejezte be. A szobor az álló Mártát ábrázolja, virággal a kezében... Ehol van, nézzétek csak!

Az öregember előre hajol, és odanyújtja a szobrot a legközelebb ülőnek. Az nézegeti, aztán tovább adja. A szobor vándorol, míg nem mind az öten jól megnézik.

— Igen, ez Márta —, mondja a legidősebb a körbenülők közül. Az öregember észrevétlenül elmosolyodik, és a visszakapott szobrocskát kabátja zsebébe rejti. És nyomban folytatja:

— A szobor, amit mutattam, természetesen Mártának is megtetszett... Nem nehéz elképzelni, hogyan nézegette minden oldalról, nem híven szemének, hogy tulajdon hasonmását tartja kezében... És hirtelen, meglepve ugyan, ám korántsem csapdába esve, szerelemből és hálából, Gorazd nyaka köré fonja karját, és... Nos, nem tudom, folytassam-e tovább... Azt hiszem, beéritek a ténnyel, hogy ott, az oltár mögött mind a ketten vétkeztek... Amikor ezt Gorazd elmondta nekem, össze akartam törni a hátán a mogyorópalcát... De eltértem a tárgytól... Mindketten fölszedelőzködtek a padlóról, s ekkor vita támadt közöttük. A vita lényege a következő: Márta így szólt: „Születendő gyermekünk biztosan fiú lesz, ha pedig fiú lesz, akkor iparosnak kell adnunk... legjobb, ha vargának”, így mondta, ez állítólag a ti családokban így szokás, amit én is bizonyíthatok... Persze, Gorazd ellenkezett, és azt mondta: „Ha fiú lesz, valóban iparost kell nevelnünk belőle, de asztalost, ahogyan ez nálunk szokás...” Gondolhatjátok, hogy nem tudtak megegyezni, és haragban váltak el... A ti leányotok és húgotok aztán úgy mesélte el az egész esetet, mint akit megbecstelenítettek... Jómagam, amikor tudomást szereztem a dologról, tüstént beszéltem Gorazddal, és igyekeztem megoldást találni... Végül ez lett az eredmény: Gorazd és én beleegyezzük abba, hogy Márta születendő fia varga legyen, ahogyan ti is, meg őseitek is azok voltak... Mi sem áll tehát annak útjában, hogy közös és pompás esküvőt rendezzünk a fiataloknak... Amennyiben, természetesen, nincs ellenvetésetek... ?!

A körbenülők összenéznek, s végül valamennyi fej beleegyezően bólint. A legidősebb megszólal:

— Elhisszük szavaidat, és elűzzük szívünkéből a haragot. A te házad barátai akarunk maradni!

— Isten hozott benneteket a házamban! — mondja az öregember, és meghajtja magát.

Összeölelkeznek, és bókokkal kedveskednek egymásnak. S ekkor beront a szobába egy délceg termetű férfi, szemében iszonyat.

— Atyám, atyám — hallgass meg!!!

— Mi történt fiam?! — kérdi az öregember.

— Gorazd öcsém fölakasztotta magát — mondja a férfi, és sírva fakad.

— Átkozott! — kiáltja az öregember, de ezután már mindenki hallgat. Akik az imént még ültek, elszállingóznak, az utolsó pedig behúzza maga mögött az ajtót.

— Sokat szenvedett? — kérdi az öreg. — Sokáig kínlódtott?

— Nem, atyám — mondja a legény. — Nyomban meghalt, amint le...

— Jól van, jól — szakítja félbe az öregember, és nyugodt léptekkel a ház felé indul, ahol a holttestet sejti.

Az ablakok mögött feltartóztathatatlanul sötétedik.

KÖRTVÉLYESSY KLÁRA fordítása

Nappal

*A költő Salamont olvasom reggelenként,
s hévvel a Prédikátor könyvébe kezdek.
Ebédet dörög így nekem a déli menny-ég,
testfehérséget villog a naplemente.*

Éj

*Sűrűsége a hollótollas éjnek,
az éjnek, mely fázott a hold alatt!
Dala szárnyával méri a mélységet,
az éjét — az éjjélnek angyla.*

Az ige

*Idő és ige — tűzben. A láng pedig a térben
tisztítón szabad. A berekedt tűzzel
ezért van cölibátusban a lélek.*

*Oly mezítelen, mint az ég madarai,
liliomillat-ünneplőt
öltve. Mint kezdetben vala, úgy súlyosbodott
bennünk az ige.*

Elnehezült léptek a szűz havon.

*Ím', a kehely formáját kiforgó por,
előtte virág, sűrű hajszoltan áll,
sápadt és fölcsilingeli a sót.*

*És némán
lépdél az ember, az űzöttekhez tartozó,
s visszatér
tétován tapogatózva. De nem békességet hoz,
tüzek kitágult pupilláit és örök magyarázkodást,
mert végül is nincs menekvés.*

Övéi pedig kivetették.

Az ige odasántikált vakon, mégis
eleven tüzes fiókaként, de hátrálva
nyomban... Nincs oly alakja,
arca, mely idegen lenne a léleknek.
És látta az ember, hogy az ige
jó.

A por lám visszatér,
való igaz, harang-alakban, a tengeri
sók pikkelyét lerázva, vissza
a föld méhébe. De a lélek
a méhszen át és a véren
héja mögé hátrál a tojáshoz, mely
az öröklétből tévedt mihozzánkig.

Közeledik a fonákjára vált idő,
amikor a szent víz szárnyait kikeltik s kitépik,
a vizét, mely áhitana hópelyhezni, tojássá lenni
ének, telve imádkozó madarakkal, bezárkózik
az ige menyasszonyával, ó, lélek! És te, ember,
néma, csillagok fölötti,
a szél — mozgás, ó, te büszkén erre törekedsz.
Ádám-csont-torony, mely kifehéredett! A szélfúvástól
porig ernyed
a kötélén függő üszökszin harang. Szívvel tele
akkor az éj, a haranglábba meg beléáll
a görcs.

Az üzöttek nyomában ott lobog a tűz, a kapu előtt
ujjak
A béna urnában lelnek menedéket.

Ember volt; hamu fölött
a lélek, vagyis az ige, mely kezdetben vala és lészen
mindörökké.

KOVÁCS ISTVÁN fordításai

JOZEF MIHALKOVIČ

Mennyi ember

Mennyi ember megy el az ablakunk alatt!
Mint a bunda, meleg az aszfaltjárda már.
Benn maradok, itt lélegzek be mindent,
s akárha sétálnék, napom szívét
nézegetem
a tájban szétszórt könyveket.

Aklába szürke bárányt terel a szürkület.
Ködgyapjas már az út, de én kitartok, mosolyogva
kisérem az utolsó sietőket.
Így — s ez vagyok
már életfogytomig.

Hová siettek

Hová, járókelők, ilyen sietve?
A Föld csöndeskén, lassúdan
kerekedik, gömbölyödik. Elég, ha néhány
lapát kavicsot szórtok az aszfalt szférájába.

Olyan

Olyan szlovák,
a mészáros, amint elkezd a viccet,
és nem fejezi be... mérlegel,
megméri: hét
nyolcvan! Olyan
szlovák, az özvegyasszony ballagván fölfelé
az iskolához
egy levesre, kié vajon
ez a faház (megfeketedett,
ablakai bezúzva)... kié
volna, itthagyták, elköltöztek.
a városba lakni. Dél
Polomkában és olyan
szlovák, a paplak kéményén
gólyafészek —
Es te mit keresel itt?

SIMAI MIHÁLY fordításai

Mit ér az ember, ha szlovák?

Szemelvénygyűjteményünk olyan feladatra vállalkozik, mely a lehetetlennel határos. Egy innél kevesebb terjedelemben képet adni arról, hogy miképpen vallottak magukról az elmúlt háromszáz esztendőben a szlovákok? — majdnem teljesen reménytelen próbálkozás. Hiszen az etnikai, nemzeti tudat is változott a történelmi-társadalmi körülményekkel. Mégis megkísértjük a lehetetlent, vállaljuk a töredékeséget. A művelődéstörténet háttere, a nemzeti azonosságtudat összetevői nélkül ugyanis meglehetősen nehéz megismerni a kelet-közép-európai népek irodalmát.

A szlovák nép történelme, mint ismeretes, hosszú évszázadokon keresztül szorosan össze volt fonódva a mienkével. Ugyanabban az országban élünk. Történelmünk hősei mégis ismeretlenek közvéleményünk előtt. És nemegyszer ismeretlenek a szlovák „sorskérdések”. Azok a dilemmák, amelyek gyakran belevágna a mi húsunkba is. Ha pedig szó esik kapcsolatainkról, vagy csak fényesebbik, vagy csak sötétebbik feléről szeretünk beszélni.

Olyan megfogalmazásokat kerestünk elsősorban, amelyekben szlovák írók, politikusok, gondolkodók vallanak a szlovákságról. Kronologikus rendben a modern nemzeti tudat kialakulását követjük nyomon. A feudális korban mind a nemesség, mind a jobbágyosság soraiiban találhatunk szlovák anyanyelvűeket, etnikai-nyelvi tudatuk azonban minőségileg különbözik a „nemzeti ébredés” korától. A XVII. században még nem különítették el egyértelműen a szlovákot a szláv fogalmától. A szlovák irodalmi nyelv két ágon alakul ki; az evangélikusok az úgynevezett bibliai cseh nyelvet használják a múlt század közepéig, a katolikusok nyelvújítója a XVIII. század végén Anton Bernolák. A csehtől végleg különváló, evangélikusokat és katolikusokat egyesítő nyelv kodifikálásának dátuma: 1843. Fordulópont a nemzeti ideológia fejlődésében is. A szlovák nemzeti tudat újra és újra visszatérő kulcskérdése az 1848/49-es fegyveres felkelés értékelése. A legújabb korban a szlovák nemzet történetében Csehszlovákia 1918-as megalakulása fontos esemény. Áttekintésünk eddig az időpontig vizsgálja tüzetesen a nemzeti tudat történetét.

1.

„Mivelhogy ez a dolog így áll, nem is tudom, hogy vajon az ostobaság avagy a gőgös elvakultság betegségében szenvednek azok a szélkakasok, akik — noha nemzetiségüknél, nyelvüknél, családnevüknél fogva szlávok — mégis, többnyire csupán az előmenetel és a pillanatnyi haszon kedvéért elszakadnak ettől a nemzettől, s eredetüket más nemzethez kötik, s ami a legrútabb, édesanyjukat, akitől s akiből származnak, különféle szidalmakkal halmozzák el és káromolják. Mintha bizony nem volna elég becsületszerző az, hogy arról a nemzetről nyerjék nevezetüket, amely töméntelen erényénél fogva már korábban kikövezte útját a halhatatlansághoz.”

Daniel Sinapius-Horčíčka (1678)

2.

„Vendégbarátságukkal befogadták tehát a magyarokat azon szlávok, akiket főntebb leírtunk. Nyolcszáz esztendőtől fogva immár mindkét nép közösen viselte a jó- és balszerencsét. Együtt állnak s együtt buknak. Később jónéhányat utódaik közül felékesítettek a nemzeti nemességgel, s kincseikkel gazdagon ősei lettek mind dús, mind a mai napig legrégibb családoknak, s ezek ugyanolyan ékességei a hazának, mint amennyivel tartoznak is neki.”

Samuel Timon (1733)

3.

„... mivel ismét Pannóniában a magyarok után legtöbben vannak a szlávok: ezen szótáromnak öszveszerkesztésében nem akarva is nagyobb részt kellett tekéntenetbe vennem; hogy így azon jótéteménynek, melyet a magyar nyelv gyarapítására is ezen munkámmal teszek, bővséges gyümölcsét többen érezzék. (...) ... hogy az említett más nyelvek már ki vannak pallérozva és mind a közönséges, mind pedig az idegen szavaktól kitisztítva; a Szláv pedig egészen 1787. esztendeig minden pallérozás nélkül hagyattatott, és még mai napig sincsenek abból se a paraszt, se a régi cseh és főképpen lengyel szólás módjai egészen kigyökerezve. Azért annak az említett esztendőben elkezdett és lassan-lassan több munkáscsákkal folytatott pallérozását úgy-úgy végre akartam hajtani, hogy az ő tekéletessége a mostani legpallérozottabb nyelvekkel bátran vetedekhessen.”

Anton Bernolák (1790-es évek vége, 1800-as évek eleje)

4.

„E figyelemreméltó néptörzs 1 340 000-től másfél millióig terjedő számban lakja a Pozsonytól Sárosig, Zemplénig és Ung megyéig terjedő területet, az egész kárpáti hegyvidéket és a vele szomszédos részeket; a síkságon szétszórva a Duna mindkét oldalán dél felé egészen a török határig. Megtaláljuk őket 21 vármegyében, többségük tizenkét megyében lakik...”

Csaplovics János (1818)

5.

„Ki elhagyja népét és anyanyelvét, melyet Istentől kapott élete útjára, az könnyen elhagy bármely más nyelvet is, amelyet csak emberektől kapott; az ilyen tartozni fog mindenkinek és nem fog tartozni senkihez. Az igazi magyarnak jóval büszkébbnek kellene lennie, szégyellhetné az ilyen magyarrá szökötteket és hullottakat. Gyakorta nem tudja a gondolkodó ember, hogy sírjon vagy nevéssen, amikor iskolai vizsgákat látogat Magyarországon, és hallja a tanító kérdését: Te, szlovák, te Blahoslav, te Dobrovský stb., mondd meg nekem, kik voltak a mi őseink? A válasz: Attila, Gyula, Taksony — így csacsog a színszláv kisgyerek! Valójában hazugságra nevelik így a gyereket és csalót csinálnak a történelemből.”

Ján Kollár (1821)

6.

„Igen sokan egyszercsak nem akarnak többé szlovákok lenni, hanem magyar arcot vesznek magukra. Úgy gondolják, hogy a bajusz és a folyékony magyar káromkodás elegendő ahhoz, hogy akármilyen hazug ember vezesse az egyházi anyakönyvet. Mások meg szóval és tettel igyekeznek minél többet saját nemzetük és anyanyelvük ellen cselekedni. Egész légiónyi van már az ilyen álmagyarokból...”

Ján Chalupka (1842)

7.

„... A józan hazafiság nem titkolja szemei előtt, hogy egy nemzet anyanyelvének művelését akadályozni nem egyéb, mint természet és isten adta szent jogot sérteni, mely szerint minden ember, minden nemzet, teljes bántatlan szabadságában áll, anyanyelvét, mely személyessége s természete fővonásainak — élete legszükségesebb gyökereinek — és boldogsága nélkülözhetetlen factorainak egyike, művelni és műveltetni; mely jogsértés annál kiáltóbb, mennél szorosabbak a viszonyok, melyekkel oly nyelvre nézve nyomasztott nemzet a másokkal összekapcsoltatik, minél igazságosabbak az igényei, melyeket kémelésre és méltánylásra tehet, minél honosabb honában, és minél nagyobbak érdemei a közös haza körül, melyekkel magának lakhatás-, polgár- és honfijogot, minden hozzá tartozó szabadsággal, kivívott, közös hazának mun-

kásságával, iparával, tudományával híven szolgálván, minden terheiben egyaránt részesülvén, szabadságáért s függetlenségéért vérezvén. (...) ...a józan hazafiság előítéletlenül gondolkozván kereken kimondja azok véleményökkel nem osztozhatását, kik egynéhány picinyke — és egynéhány nagy és fontos ugyan, de igen-igen távollevő, vagy csupán képzelt és rémlett factoroknál fogva isten tudja minő nagy szerencsétlenségnek e hazától el- és minő nagy boldogságnak ráhárítását a szláv nemzetség általános magyarosodásából és nyelve használatának minél szűkebb megszorításából a türelmes papiroson vérmes reményökben kiszámítani képesek.”

Jozef Melcer (1842)

8.

„Nekünk is meg kell hát egyszer tanulnunk szlováknak lenni. Először pedig nekünk kell ezt megcselekednetek, tudós és művelt szlovákok. Mert töletek indul el a tiszta zengésű hang a nemzeti élet húrjain. Mert büszke lesz-e a szlovák névre a szlovák iparos, ha látja, hogy papja, ügyvédje, bírója, az úr semmire sem tartja, vagy éppen megtagadja szlovák származását, és álnok módon szégyelli fajtáját. Van minálunk elég tanult ember, aki ugyan nem tartozik a saját vérértől elpártolt hitványok közé, de a szlovák név becsületét és jóhírét semmivel nem öregbitik, gondolván, hogy rendjük és rangjuk semmilyen köteleke nem kapcsolja e névhez őket. (...) Nézz szlovák honunkra, és föltámad a lelked, ha szendergett addig, fölszáll a szellem, ha alant járt előtte; én magam mindhalálig szítanám lelkeim tüzeit azokkal a gyönyörökkel, melyeket a Táttra látványa kínál. De fia vagyok egy szerencsétlen nemzetnek, mely talán még hiába vár szabadtíjára, halálos álomban szunnyad, idegen isteneknek és nemzetségeknek szolgál, örök bánatomra egy szempillantásig sem szabad magamnak gyönyöröket keresnem. (...) A Táttra Szlovákföld kővé változott, kemény anyagban testet öltött ideája; ez a méltóság, hatalom, erő, ez a roppant, óriási, mérhetetlen nagyság, mely lenéz reád, a szlovák lélekben a nagyra hivatottság valamilyen homályos érzését ébreszti.”

Jozef Miloslav Hurban (1846)

9.

„Ennek a szlovák felismerésnek az a lényege, hogy a mi néptörzsünk jelenleg — jóval inkább, mint bármikor korábban — olyan élő törzsnek érzi magát, amelyiknek van jövője, hogy egyre jobban és jobban megismervén saját nyomorúságát és helyi hiányosságait, egyre jobban tud magán segíteni, otthoni nyelvével, magyarországi szlovák jogaival, alkotmányos szabadságával. Ha a cseh íróknak joguk volt eltérni a bibliai írásmódtól azért, mert más nemzetek messzire jutottak a tudományos haladásban, annál nagyobb joga van a szlovák néptörzsnek eltérnie attól a stílustól és nyelvtől, mely nem volt sajátja — legfőképpen most, amikor többet kezd törődni magával. Hogy önálló néptörzs vagyunk, a csehekétől eltérő nyelvjárással, jelleggel és történelemmel, hogy a mi néptörzsünknek van génusza és sajátossága, azt igen könnyen bizonyítjuk...”

Jozef Miloslav Hurban (1846)

10.

„Szabadságnak indult korszakunk, szabadságnak indult korunk is, de a valódi szabadság létesítésére szigorúan megkívántatik a műveltség, mely nélkül én a szabadságot valósíthatatlannak hiszem. S valamint az egyes országoknak és honoknak kötelessége az emberiség ezen jótéteményeit terjesztetni s egyesekre árasztani; úgy az egyeseknek joguk van kívánni, hogy azon cél elérésére megkívántató eszközök az országokból neki megadassanak, és senkitől meg ne tagadtassanak. Ezen szempontból tekintve a dolgot, esedezem a tisztelt Karok és Rendeknek, méltóztassanak úgy rendelkezni, hogy a nép iskoláiban, az úgynevezett elemi iskolákban, minden tanokban az anyanyelv megtartassék, nevezetesen pedig a szláv fajú nép iskoláiban ezen népnak

nyelve divatban maradjon. Azt hiszem, hogy ezen népnek nagyobb műveltsége és szellemi el nem hanyagoltatása hazánknak igen érdekében fekszik, akármely oldalról tekintjük is a dolgot. Felszabadult és műveltebb nép nem szolgálhat rossz eszközül az országban kifejlődő szabadság ellen. Ezen nép országunkban az eddig fennálló feudális viszonyok és terhek által leginkább sújtott és süllyesztett alá; mert földje silány, az arisztokrácia pedig hazánk felső vidékeiben aránylag sokkal több, mint az alföldön, s ennél fogva benyomása is a népre sokkal súlyosabb, mint ott. Elszegényült ezen nép, mint ír népe, sokat vesződik és sínylődik az éhséggel; sok helyen az arisztokrácia pálinkaházai által csaknem egészen tönkrement, arca elhalványodott, beburkolt — mint ama nép — silány öltözetébe; és ha még az iskolai tanítást sem kapná anyanyelvén, valóban egészen elmerülne a butaságba, és mind szellemi, mind anyagi elhanyagoltatása bekövetkeznék. Minden oktató által elismertetik, s a mindennapi tapasztalás is bizonyítja, hogy az anyanyelv legjobb, legalkalmasabb a tanításra, mert ezen nemcsak gondolkozni, hanem érezni is szoktunk, pedig a célszerű oktatásra s önművelődésre ez is megkívántatik. A szegény embernek gyermeke kevés ideig járhat iskolába, s ha emellett az oktatás sem anyai, hanem mechanice valamely nem ismert nyelven történne, bizony az iskolába járásnak eredményei nem üdvösek, hanem inkább csak károsak lennének. Azért ezen nép érdekében kérem a tekintetes Karokat és Rendeket, hogy az elemi iskolákban a rendes oktatást anyai nyelvén nyerhesse, s az isteni tisztelet a templomokban neki ugyanazon nyelven tartassék. Kívánom tehát, hogy azon szavak után »hol a magyar nyelv kötelezőleg tanítassék«, a következők kihagyásával oda tétessék, »de különben a közoktatási nyelv a községeknek anyanyelve maradjon.«

Ludovít Štúr (1848. január 15.)

11.

„Nekünk becsületes szlávoknak is ütött a szabadság órája, és ha most csak mi nem kelnék föl, az urak jönnének ránk megint, bottal, korbáccsal és sarkantyúval törnék meg és ütnék testünket, vágnának bennünket eszméletlenségig... az urak és hajdúk undorítónak mondták a ti nyelveteket, és csak annyit mondtak rajta nektek, hogy vágják a botot a hátatokra, hogy mikor kell robotra mennetek, hogy mikor kell a nagyságos úr előtt térdig hajtani a fejeteket és megemelni a kalapotokat; nem hallottatok mást a szlovákról, hogy te számár, huncut, te marha paraszt, fekdj, fogjál be stb.”

Štefan Marko Daxner (1848. március)

12.

„Krisztus mindenki szabadságának híve volt, a törvényes szabadságnak, amelyik ebben a nagy parancsban foglalható össze: — »amit akartok, hogy az emberek cselekedjenek veletek, ti is azt cselekedjétek azokkal«. S ezt a parancsot ma különösképpen a szívébe írhatja mindenki, hogy semmiben se sértse meg az emberek jogait, hogy az Isten ajándékait ne igyekezzék elfojtani bennük, mert ezeket az ajándékokat semmiféle hatalom nem képes kiirtani az emberből. Ezek a kincsek: nemcsak a szabadság, nemcsak a lélek, hanem a lélek alkotása és megjelenési formája is, amelyet »nyelvnek« vagy »nemzetiségnek« hívunk és bizonyos, hogy nemzetiség nélkül nincs szabadság, az egész történelem erről tanúskodik. A legújabb időkben is, ahol eddig a nemzetiség még egyáltalában nem volt kifejlődve, most, a szabadsággal szépen kifejlődött. Amit az előző részekben mondtam, azt mint hazám hű fia mondtam el, engedjétek meg, hogy most mint a szlovák nemzet hű fia is megnyilatkozzam. Mint e haza polgárai, szép szabadságot kaptunk, de mint szlovákok, azt nemzetiség nélkül kaptuk.

*Tisztelni Szláviát, tisztelni a népet,
A kéz kezét mos elve alapján
Öljétek meg a vádaskodást és az önkényt:*

*A szabadság ügye közös törekvés lett,
Igazság szóljon a költők lantján!*

Igen, igazságnak kell a költők lantján szólnia, és ezért a szlovákok hő érzelmeit nemzetiségük iránt a magyaroknak nem szabad elfojtaniuk; ha szabadságnak kell lennie, ám legyen egyenlőség, de ne csak látszatra, hanem igazán. Az osztrák jogar alatt az összes többi nemzetiségnek megvan nemzeti szabadsága is, és ezt, ahogy mondom, el is ismerték, csak a szlovák néma, szabadsága nemzetiség nélkül való, olyan ez, mint a test csont nélkül.”

Viliam Pauliny-Tóth (1848. tavasz)

13.

„Valójában tehát a francia háborúban mozdult meg az élő össz-szláv gondolkodású szellem. Másként nem is volt lehetséges, mivel az egész szláv nemzet drámai pillanatokot élt át. Nem fogadták el, és többé nem is fogadhatták el a néptörzsek partikuláris történetét, így tehát, ha bármiféle szláv nemzeti érzés felbukkant, az már akkor valóban pánszláv volt. Csak Magyarországon kerülhetett sor olyan képzelenségre, hogy harcot kezdtek az össz-szláv gondolkodás mint olyan ellen, és pedig egyes személyek gondolkodásmódja ellen. A mai zűrzavarok csomói többszörösen összegubancolódtak; egyesek megfélemedtek arról, hogy a támadások a legújabb történelem eredményeit érik, hogy összezúzódnak a fejek a legújabb európai szláv történelem gránátoszlopain, melyek döntő tényezők tagadhatatlan hatalmán nyugszanak. Hiszen régebben is volt elég pánszláv eszme Magyarországon, akkor pedig miért nem estek büntetés alá, miért nem számítottak hazaárulásnak? Tudjuk, miért: mert akkor még a *magistra vitae*, a történelem nem nyilatkozott ily felségesen a pánszlávizmus mellett. Ti pedig, urak, játsszatok a történelemmel, és pusztítsátok el a nyolcvan millió szlávot, oly apró darabokra, amilyenekben az egykor hatalmas kelta nép maradványai léteznek a skót klánokban. Ha ezt meg tudjátok csinálni, meglátjátok, a pánszlávizmus magától megszűnik létezni (...)

Aki igazi *nemzeti* pánszláv, az sohasem akar politikai értelemben az lenni, és éppen a szörnyű európai politika miatt, mely csak beszenyezte eddig az európaiságot. Ha egyáltalán létezik még Európában egy olyan hatalom, amely a politikának ezt a démoni erejét — az új világtragédiának ezt a fátumát, ahogy Napóleon mondta Goethe előtt — megtöri, ez csak a szláv nemzetiség lehet, vagyis a pánszlávizmus, amellyel már régóta, azazhogy Mária Terézia korától kezdve megismerkedtünk. Az a törekvésünk, hogy nemzetté emeljük ezt a nemzetiséget, a francia háborúk után csak újabb, biztosabb és szélesebb európai bázist kapott. Szavaink és tetteink csak azért kaptak nagyobb nyomatókat, mert támogatta és előrevitte őket a közelmúlt nagy történelmi igazsága. Ezért ez a szerencsétlen jajveszékelés először a németek, majd később tanítványaik, a magyarok részéről.”

Michal Miloslav Hodža (1848. szeptember)

14.

„Az igazság az, hogy mi, észak-magyarországi szlovákok magunkat hungarusnak tekintjük, hiszen mi vagyunk ennek az országnak a legrégebbi őslakói. Mi adtuk neki a kereszttyén-európai Hungária nevet, s ebből keletkezett később az »Ungar« és a »Hungarus«.

De nem vagyunk magyarok, és nem is akarunk azok lenni, sőt tiltakozunk a magyar jelzővel történő minden olyan megnevezés ellen, amikor az az általános értelmű hungarus helyébe kerül, tehát az »ország, országos« tekintet nélküli »nemzet, nemzeti«-re való felcserélése ellen is, aminek következtében tőlünk, szlovákoktól önhatalmúlág elveszik a közös vagyont a hazában, például a színházat, az akadémiát, a múzeumot és hasonló intézeteket és intézményeket, felépítésükhöz és fenntartásuk-

hoz kérges szlovák tenyerek is hozzájárultak, és végül kizárólag a magyar elem sajátítja ki őket.

Tiszteljük és szeretjük magyar szomszédainkat, számos anyagi és szellemi érdek kapcsol össze bennünket. A tiszteletnek és a szeretetnek ezek a kapcsolai csak addig tarthatnak eközben, amíg tekintettel vannak a nemzetiségre és az anyanyelvre, mert nem lennének érvényesek tovább, ha néprajzi határainkon túllépnének és az Isten által nekünk adott jogok ellen lépnének fel, mint nemzeti életünk elnyomói."

Štefan Marko Daxner (1861)

15.

„Szlováknak lenni már önmagában is vétség, törvénytelenység, hazaárulás, gyaláztat, kártevés, ezerféle nyomorúság, gyilkosság... mint valami söpredéket sértegetnek bennünket a hivatalokban, a vasúti pénztáraknál, minden nyilvános fórumon, még a postán és az adóhivatalokban is, ahova utolsó filléreinket visszük. (...) És a nemzet ellen irányuló, személyeket és vagyonokat megsemmisítő üldözések felett terpeszkedik — mint valami trónon — piszkos végtagjaival a triumfáló hazugság az igazságtosságról, az egyenjogúságról, a kultúráról, a humanitásról és — tisztesség ne essék szólván — a liberalizmusról... Nem lehet fájóbb, fojtóbb sértés, mint ez a közönséges méreteiből hirtelen nagyra nőtt hazugság az igazságról, az állampolgári és nemzeti egyenjogúságról, a nemzetiségekkel való szelíd, humanus bánásmódról Magyarországon."

Svetožár Hurban Vajanský (1894)

16.

„Nem, tévedtél Puskinom, mintha csak
lelked láza vezetett volna félre:
hogyan folyják az orosz nép tengerébe
valamennyi eleven szláv-patak,

különben a tenger is kiapad.
A természet megcáfol: külön élve
virulnak, friss példák a létezésre,
bár összefüggnek a felszín alatt."

*

„Érzés! — lelkem aggódva így remeg,
de nem kell semmit a szememre vetnem:
hazafi is vagyok, de szláv is egyben;
ártalmára senkinek nem teszek,

s hazámra gyűjtenék balvégzetet?
Hazug, ki ezzel vádolna! — A szlávnak
jó lelke van, s szétosztja a kiáradt
véka fölöslegét a többinek...

A szlovák is átöleli hazája
földjét, a Táttra oltár néki fenn;
ősei hamvát hódolattal áldja. —
Képmutatóként nem is fedezem
magam, mert nem riaszt a pletyka árja,
s együtt őrzi e két érzést szívem."

Pavol Országh-Hviezdoslav (1914)

(Rónay György fordítása)

„A Magyarországon élő cseh—szlovák nemzet Nemzeti Tanácsa kijelenti: 1. A szlovák nemzet nyelvileg is, művelődéstörténetileg is az egységes cseh—szlovák nemzet része. Minden kulturális harcban, amit a cseh nemzet vívott s ami ismertté tette őt az egész világon, része volt a szlovák ágnak is. 2. E cseh—szlovák nemzet számára mi is korlátlan önrendelkezési jogot követelünk a teljes függetlenség alapján. (...) Meg vagyunk győződve, hogy a mi törekvő és tehetséges szlovák nemzetünk, amely a hallatlan elnyomás ellenére a nemzeti kultúra ilyen fokára jutott, nem lesz kizárva a béke áldásaiból és a népek szövetségéből, hanem neki is megengedik, hogy jellegének megfelelően hozzájárulhasson az emberiség általános haladásához.”

A túrócszentmártoni deklaráció (1918)

„Ama forradalmi korszak egész »bonyolultságából«, amikor a demokratikus törekvések összeütköztek az önkényuralmat gyakorló dinasztikák és uralkodók reakciós hatalmával, csupán a magyarokkal szembeni »szlovák nemzeti érdekek« reklamálásának igazságos voltát, jogosságát és nyilvánvalóságát látták. Az ily módon értékelt események lényege persze elsikkad, és olyan nézet kialakulásához vezet, mintha az 1848—49-es évek szlovák vezéreinek magatartása elősegítette volna a közép-európai viszonyok demokratikus, igazságos elrendezését, s mintha Štúr, Hurban és Hodža a szlovákok nemzeti ügyét szolgálta volna, amikor szembehelyezkedett a magyar forradalommal, főképpen pedig, amikor a bécsi abszolutizmus oldalára állt és az orosz cár irányította tömbhöz csatlakozott.

Az ilyen jellemzés teljes egészében hamis!

A szóban forgó időszak történetírói eddig figyelmen kívül hagyták ezeket a kérdéseket, nem túrték, hogy az ellenforradalmiság legcsekélyebb gyanújának az árnyéka essen a szlovák nemzeti burzsoáziára, jóllehet ma már tudjuk, hogy a negyvennyolcas forradalomban ez a polgárság a magyar szabadságharc elleni fegyveres felkeléssel nemcsak segített letörni a közép-európai forradalmat, hanem a Habsburg-abszolutizmus hatalmának megszilárdításával hosszú időre lehetetlenné tette a szlovákok bármilyen nemzeti fejlődését is.”

Ladislav Novomeský (1933)

„...Štúr nagy forradalmi tettet vitt véghez a szlovák irodalmi nyelv bevezetésével, hogy ezzel lehetővé tette a szlovák nemzeti élet kibontakozását, hogy megteremtette a szlovák nemzet kulturális és esetleg gazdasági fejlődésének előfeltételeit. Az, ami Štúr tragikus tévedése, és amire a szlovák nemzet egész életével ráfizetett volna, az Štúr politikája volt. Štúr, ez a népi forradalmár a szlovák nemzet sorsát a legreakciósabb feudális hatalmakhoz, az osztrák dinasztiahoz és a cári Oroszországhoz kötötte. Hogy fizetett rá erre a szlovák nemzet, azzal hogy 1000 forintot kapott a Maticára, amelyet a magyar burzsoázia azután feloszlatozott, azt mindenki jól tudja.”

Vladimír Clementis (1936)

„Mivel objektum volt a nemzet, és egész életében a megőrzésre és nem a hódításra volt berendezkedve, irodalmunknak magától értetődően védekező a jellege. A költő és az író ilyen helyzetben nem bonthat szárnyakat és nem nőhet szervesen; valamit meg kell tiltania magának — vagy túlzó gondoskodásból és szellemi szabadsághiányból megtiltják neki mások; valahová állandóan vissza kell fordulnia. Innen egész írásbeliségünk befejezetlensége, töredékessége; még olyan jelenségeknél is érezzük, amelyek valamivel többet adtak a részleteknél; ilyenkor azt szoktuk mondani,

hogy »valami hiányzik« e művekből. Valami hiányzik, valamiből pedig túl sok van, olyannyira, hogy őszintén meg kell mondani, több volna a kevesebb. Sok például a tanulság; költőnk gyakran inkább szónokol mint énekel; írókat nemegyszer inkább az erkölcsi állásfoglalás vezérli, mint a művészi kiválasztás szempontja. Mivel feladatnak és kötelességnek érzik az életet, egyáltalán nem, vagy csak keveset beszélnek az örömeikről.”

Alexander Matuška (1946)

21.

„És mégis: van történelmünk. Sok más nép történelmétől különbözik, mert nem mi magunk írtuk, hanem mások írtak a mi számlánkra; mert nem befolyásoltunk senkit, hanem minket befolyásoltak; mert nem támadtunk és nem indultunk hódítani, hanem mi voltunk a megtámadottak és a meghódítottak; mert a mi történelmünkben nincsenek dinasztiák, királyok és uralkodók. De van könny és vér adója, melyet e földön fizetni kellett minden lépésért, a legkisebbért is: ezt mi fizettük, többet mint mások — ez a szlovák történelem címere. Nem a sülylesztőben végeztük, nem nyelt el az úr bennünket: élünk, és nemzet vagyunk. Évszázadok veritéke és vére, egész nemzedékek megtöretett és meggyalázott élete ad ennek a ténynek megsemmisíthetetlen erkölcsi fundamentumot.”

Alexander Matuška (1948)

22.

„Ez a kulturális politika okozza Pozsony bővérűségét. Lassan ide igyekszik mindenki, akinek az agya és a tolla magasabb színvonalon mozog. Úgy tetszik, hogy itt valamilyen »nagyvárosi« fölényes légkör alakul ki, hogy Pozsonyból valami olyasmi lesz, mint a régi rómaiak *urbs*-a, és hogy egyre többet beszélünk *urbi*, mint *orbi*. Találkozhatunk már azzal a kifejezéssel is, hogy »Pozsony és a vidék«, mintha Szlovákia két részből állna. Egy reprezentatívból és egy másikból, amelyik még bocskorban jár. A pozsonyi kényelemből egyre kevésbé kívánczunk erre a »vidékre«, a kiskövorsóba és még kevésbé falura. (...)

Pozsony excentrikussága nem csak földrajzi fekvéséből adódik, és nem csupán közlekedés kérdése (azt mondják, ma már sehová sincs messze). Alapvető szerepet játszik ebben, és bonyolulttá is teszi a történelmi mozzanat. Történeti, kulturális és etnikai excentrikusságról van szó, amelyet nem sikerült áthidalni. Így alakult ki ennek a városnak a mentalitása, ez határozza meg jelenleg is, és legfőképpen ez fog hatni Pozsony kulturális légkörére. Nem szerves módon lett belőle a történeti fejlődés során Szlovákia fővárosa, hirtelen törés volt ez inkább, előre nem látott esemény a városnak, olyan helyzetbe került, amelyhez nem nőtt fel, olyan feladatokat kellett vállalnia, amelyekre a történelmi fejlődés nem készítette fel, s amelyeket mesterségesen kellett vele elfogadtatni. »Bécs elővárosának«, a jelentős mértékben elmagyarosodott Pozsonynak kellett fővárosnak lennie, egy olyan nemzetének, mely idegen volt a város számára.”

Ján Marták (1967)

23.

„Mélyről származunk: mintha a szlovák erdőkhöz hasonlóan a földből nőttünk volna ki: fáradhatatlanul és visszavonhatatlanul. Történetileg plebejusok vagyunk — nem tudom, melyik modern nemzet plebejus olyan tiszta formában, mint mi. A vereségek ellenére mozgásunk szüntelen és látható emelkedés, még egyszer: mélyről származunk. (...) Ha a történelem királyok és császárok története, vezéreké és fejedelmeké, győzelmeké és meghódított területeké, ha a történelem erőszakok története, rablásé és kizsákmányolásé, akkor nekünk nincs történelmünk, legalábbis nem vagyunk alanya ennek a történelemnek. De ha a civilizáció története a történelem, a munkáé, a történelem által félbeszakított, de mindig újra diadalmaskodó építése,

akkor ez a mi történelmünk is. Az építők nemzete vagyunk nemcsak a szó metaforikus értelmében, de a szó szoros értelemben is: építettük mint kőművesek, kőművesmesterek és napszámosok Bécset és Pestet is, sok idegen várost segítettünk építeni: rombolni egyet sem romboltunk.”

Vladimír Mináč (1970)

24.

„Éppen azt kívántam bizonyítani csak, hogy Hurbannak ez a vitája még tart; ma sem lehet röviden, világosan és egyértelműen kimondani a végső szót fegyveres fellépésünkről vagy fellépéseinkről. Hogy önmagukban rengeteg ellentmondást tartalmaznak, melyeket örök időkre megoldandó feladatul hagyott a történelem. Fegyveres fellépéseinkről számos véleményt formálhatunk, szólhatunk az egyes szerepekről, eseményekről és személyekről. Ezek az ítéletek egymással is vitáznak azonban, nem engedik meg, hogy bibliai igen-igent vagy nem-nemet mondjunk; egyszerűsítés nélkül azt sem mondhatjuk, hogy reakció vagy haladás, mert akkor a történelmi viszonyok totalitását nem értenénk meg.

Legyen végül is: belső fejlődésünket tekintve a modern nemzet kialakulásának a fegyveres fellépések is egyik forrása, okok és következmények hosszú sorának egyik csomója. Nem töltenek el bennünket határtalan büszkeséggel, de szégyenkezünk sem kell miattuk túlságosan: objektív tény történelmünkben, amelyet előítéletek — és mindenekelőtt nemzeti előítéletek nélkül kell szemlélni.”

Vladimír Mináč (1972)

JEGYZETEK

1. Daniel Sinapius-Horcicka (1640—1688) evangélikus lelkész, költő. Neoforum Latino-Slavonicum című közmondás-gyűjteményének bevezetőjéből. (Latinból fordította Szörényi László.)
2. Samuel Timon (1675—1736) történétíró. *Imago antiquae Hungaria ... Kassa, 1733.* című művéből. (Latinból fordította Szörényi László.)
3. Anton Bernolák (1762—1813) ötnyelvű szótárának magyar előszavából. VI. kötet Repertorium Lexici Slavici-Bohemico-Latino-Germanico-Ungarici Supplementarum.
4. Csaplovics János (1780—1847) szlovák származású magyarországi néprajztudós és történétíró. Műveit németül, magyarul, szlovákul és latinul írta. Az itt közölt idézet a *Hesperus* című folyóiratban jelent meg eredetileg 1818-ban *Slowaken in Ungarn* című írásában.
5. Ján Kollár (1793—1852) bibliai cseh nyelven író szlovák író, a szláv irodalmi kölcsönösség eszméjének kidolgozója. Az idézet németül kiadott névtelen röpiratából (*Etwas über die Magyarisierung der Slawen in Ungarn*) származik.
6. Ján Chalupka (1791—1871) szlovák író. Lipcsében megjelentetett német nyelvű, *Ungarische Wirren und Zerwürfnisse* című, névtelenül kiadott röpiratából származik az itt közölt részlet.
7. Jozef Melcer (1800—1854) evangélikus lelkész, énekszerző. Idézetünk *Besztercebányán* kiadott Szózat a szláv nyelv érdekében című röpiratából származik.
8. Jozef Miloslav Hurban (1817—1888) szlovák író, irodalomszervező, politikus, az 1848-as felkelés vezetője. Idézetünk romantikus szlovák irodalomtörténetéből (*Slovensko a jeho zivot literárny*) származik.
9. Jozef Miloslav Hurban (1817—1888). Második idézetünk egy cseh folyóiratba írt tanulmányából (*Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Cechy, Moravany a Slováky*) származik.
10. L'udovít Stúr (1815—1856) szlovák író és politikus. Részlet a magyar országgyűlésen elmondott beszédéből.
11. Stefan Marko Daxner (1823—1892) politikus és publicista. Részlet Tiszolcon elmondott beszédéből.
12. Viliam Pauliny-Tóth (1826—1877) szlovák író és politikus. Részlet *Wek slobody ...* címmel 1848 tavaszán *Besztercebányán* megjelent röpiratából.

13. Michal Miloslav Hodza (1811—1870) politikus és filológus. Részlet Prágában németül megjelent *Der Slowak* című röpiratából.
14. Stefan Marko Daxner (1823—1892). Részlet *Hlas zo Slovenska* című röpiratából.
15. Svetozár Hurban-Vajansky (1847—1916) szlovák író, újságíró. Részlet *Loz v triumfe* című újságcikkéből, melyet magyarul Csukás István tanulmánya (Vajansky műveinek magyar vi-
lága, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. Tomus XIV. 48—49. 1.) nyomán idézünk.
16. Pavol Országh-Hviezdoslav (1849—1921) szlovák költő. A *Véres Szonettek* című ciklusából
származnak a versek. (Részlet a 28. szonettből és a 29. szonett.)
17. Részlet az 1918. október 30-án Túrócszentmártonban ülésező Szlovák Nemzeti Tanács hatá-
rozatából.
18. Ladislav Novomesky (1904—1975) szlovák költő. Marx Károly revideálja a szlovákok törté-
nelmét című írásából származik a részlet.
19. Vladimír Clementis (1902—1952) szlovák politikus. Részlet parlamenti felszólalásából.
20. Alexander Matuska (1910—1975) szlovák irodalomtörténész. Az idézet a szerző *Duch slo-
venskej literatúry* című írásából származik.
21. Alexander Matuska (1910—1975) szlovák irodalomtörténész. Az itt közölt szemelvény Stúrovci
című esszéjéből származik.
22. Ján Marták (1903—1973) szlovák irodalomtörténész. Az idézet részlet 1967-ben a *Slovenské
Pohl'ady*-ban megjelent interjújából.
23. Vladimír Minác (1922—) szlovák író. Részlet *Dúchanie do pahrieb* című történelmi esszé-
jéből.
24. Vladimír Minác (1922—) szlovák író. Részlet *Zobrané spory Jozefa Miloslava Hurbana* című
történelmi esszéjéből.

Válogatta, összeállította, fordította és a jegyzeteket készítette:

KISS GY. CSABA

KAROL ONDREICKA RAJZA

A szlávtság szerelmese

LENGYEL KÖNYV LUDOVÍT ŠTÚRRÓL

Megjelenhetne-e Magyarországon Štúr monográfiája és Szlovákiában Kossuthé? Olyan, amelyet a szlovák és a magyar közvélemény egyaránt meglelégedéssel nyugtázhatna? Bármilyen legyen is a válasz — próbáljuk ízeletetni a lehetőség gondolatát.

Ludovít Štúr megítélésénél a Sziklay László által fölvázolt irodalomtörténeti alaptételtől kell kiindulnunk: „Szervező munkássága, elméleti alapvetése, irányítása és az általa létesített intézmények nélkül az önálló szlovák irodalom elindulása el se képzelhető: — de nem képzelhető el a szlovák polgárság nemzeti öntudatosodása s végső fokon a modern szlovák nemzet kialakulása sem.” Vállalkozásának hihetetlen súlya, felelőssége és jövőbeni, általa sem remélt sikere végső soron mentheti, magyarázhatja, elhalványíthatja eszméinek reakciós színekeit és 1848 nyaratól játszott ellenforradalmi szerepét. (Különösen akkor, ha császárpárti szolgálatához a szlovák követelések — amelyek jóval szerényebbek voltak, mint a kémárilla segédletével polgárháborút kirobbantó szerbeké és horvátoké — elől mereven elzárkózó magyar kormány is egyengette az utat.) Mindenesetre a magyar Štúr- és a szlovák Kossuth-monográfiát nem a magyarzókodó vádaskodásoknak és a vádaskodó magyarzókodásoknak kell áthatniuk, hanem a tudományos tisztességnek és a méltányoló megértésnek.

A lengyel irodalomtörténész, *Halina Janaszek-Ivaničková* Štúr monográfiáját (*Kochanek slawy* — A dicsőség szerelmese. Tulajdonképpen több, mint a dicsőség, hiszen a szlovák romantikusok egy része a szláv népelnevezést a mitologikus, tündért és istennőt is jelentő *sláva*-ból eredeztette) — azzal a várakozással veheti kezébe a magyar olvasó, hogy elfogulatlan szerző munkájával szembesülhet. A várakozás meggyőződésé formálódik a könyv végére. Annak ellenére, hogy az adott kor magyar történelmi-társadalmi mozgalmairól, küzdelmeiről, kulturális-irodalmi életéről, értékeiről csak nagyon vázlatos szerzőnk képe (amit a Štúr kapcsán forgatott szlovák könyvek mellett elsősorban a kitűnő lengyel történész, Wacław Felczak *Historia Węgier* — Magyarország története — című munkájából rajzolt). Ezzel szemben — lévén több évig előadója a lengyel irodalomnak a pozsonyi Komenský Egyetemen — kitűnő ismerője a szlovák literatúrának, a reformkori szlovák értelmiség kulturális és politikai küzdelmeinek. Štúr alakját a szellem gránittömbjébe faragva kútfőinek elfogultságát azáltal sikerült kiszűrnie, hogy a magyar reformellenzék tevékenységét — (anélkül, hogy annak egyetlen szlovák érdekeket csorbító mozzanatát is palástolná) —, illetve a 48-as forradalmat és szabadságharcot egyetemes történeti igénnyel ítéli meg — (ez a fő vonalakban egybeesik a lengyel történetírói véleménynyel) — s így a magyar olvasó objektivitáskövetelményét is kielégíti.

A szerző mielőtt rátérne Štúr életének és tevékenységének tárgyalására, a bevezető és a zárófejezetben nemcsak a szlovák történelemben és művelődéstörténetben jelöli ki hősének helyét, hanem a mai szlovák köztudatban is, utalva arra, hogy a hatvanas évek második felében mondhatni lávaszerűen tört ismét felszínre a szlovákság összetartozás-érzése.

Štúr életét tizenegy fejezet bontja ki. Az itt kapott mozaiklapok a kor szlovák kultúrtörténetének jól áttekinthető tablójává állnak össze. Hogy a zay-ugróci tanító 1816-ban született fiából, a győri evangélikus algimnázium, majd a pozsonyi evangélikus líceum eminens, nagy tehetségű és hihetetlen munkabírású diákjából miként lesz

nyelvet, irodalmat, politikai programot teremtő vezéralakja egy általa verbuvált, hasonlóképpen eltökélt fiatal társaságnak — ezt mutatja be fordulatosan, de a tudományosság követelményeit mindig szem előtt tartva, a monográfia első fele. A lengyel szerző kimutatja, hogy Herder eszméi, Hegel filozófiája — (Štúr két évig a hallei egyetem hallgatója volt) — mellett hogyan hatott a fiatal szlovák értelmiségiekre a lengyel romantika, elsősorban Mickiewicz költészete és messianizmusa. Štúr az utóbbinak jegyében állította minden energiáját a nép szolgálatába, s ez a szlovák protestáns hagyományok szigorú puritanizmusával párosult. Antialkoholizmus, takarékoság, ügyes gazdálkodás és műveltség — a nép elé is ezeket az elveket állította, amikor 1845 nyarán megindíthatta az. első szlovák hírlapot, a *Slovenské Národné Noviny*-t (Szlovák Nemzeti Újság), amelynek *Orol Tatranski* (Tátrai Sas) címen kéthetenként irodalmi melléklete is megjelenhetett. Štúr egy személyben intézmények sorát helyettesítette, s rendkívül széles tematikai skálán nagy számban ontotta a cikkeket, verseket, poémákat. S ehhez jószerével önmaga teremtett nyelvet is.

1843 februárjában barátaival együtt úgy döntött, hogy egy több évtizedes polémiaira fognak pontot tenni. A szlovák evangélikusok által használt bibliai cseh nyelvvel szemben a közép-szlovák nyelvjárást emelték irodalmi nyelvvé, mert ezt tartották leginkább eredetinek, úgymond erre hatott legkevésbé „a cseh, lengyel, ukrán, magyar, német rontó hatása”. Ez a döntés, amelyet újabb vita követett, s — amely a cseh Dobrovský és Palacký, a szlovák Kollár és Šafárik felháborodását is kiváltotta — azt is jelzi, hogy Štúrnak milyen erős támasza volt az új nemzedékben, a pozsonyi evangélikus líceumban, ahol a *cseh-szlovák* (ami itt a bibliai cseh nyelv vállalását jelenti) tanszék helyettes tanári állását töltötte be. Zay Károly, a magyarországi evangélikus egyház egyetemes felügyelője minden bizonnyal ezért mozdíttatta el 1844 elején tanári állásából. Itt kezdődik az a repedés, amely majd 1848 májusában tragikus szakadáshoz vezet Štúrék és Kossuthék között.

Janaszek-Ivaničková tág teret szentel a Štúr által vezetett 48-as szlovák mozgalom bemutatásának. (A honvédseregben harcoló sokezer vagy több tízezer — szlovákról azonban nem tesz említést.) Az előtérben ott lobog Štúrnak a jobbágykérdésben a pozsonyi országgyűlésen magyarul tartott beszéde, melyet Kossuth lelkesen üdvözölt. Egy hónappal később a szlovák nyelv védelméről is szót ejtett. (Teljes szövegét „Mit ér az ember, ha szlovák?” című összeállításunkban tesszük közzé — a szerk. megjegyzése.) Ez elől Kossuth már elzárkózott. Március egyetemesen mámorító napjai után következtek a szlovák követelések, melyeknek Hodzával és Hurbannal együtt megfogalmazója volt. A követeléseket a magyar kormányzat pánszláv, és magyarelles bujtogatásnak tartotta, és elfogatóparancsot adott ki megfogalmazóik ellen. (Ez a politikailag elhamarkodott, ellenséges döntés történelmi távlataiban is tragikusnak bizonyult.)

Štúr ekkor Csehországba menekült és tevékenyen részt vett a szláv kongresszus munkálataiban. A cseh főváros felkelésének leverése után előbb a stájerországi száműzetésben levő, reakciós nézeteiről hírhedt szerb fejedelemnél, Michal Obrenovićnál, majd a bécsi udvarnál kilincselte, hogy felállíthasson egy forradalomellenes, de a szlovákok nemzeti érdekeit híven képviselő önkéntes katonai egységet. Jelačić szeptember 11-i betörése kapcsán a bécsi udvarnak kapóra jött a felajánlkozás, homályos ígéretek helyett már fegyvert adott. Így került sor szeptember 19-én egy 500 fős önkéntes csapat benyomulására Trencsén megyébe, amelyet néhány nap múlva a jobbára szlovák származású nemzetőrök vertek ki. Štúr keserű csalódásai ellenére is vállalta döntése következményeit, s kitartott a császári udvar mellett. A szabadságharc bukása után végképp csalódnia kellett császári pártfogóiban, akik a szlovák követeléseknek csak töredékét teljesítették. Ezért fordult ekkor növekvő, szinte fanatikus bizalommal a cári udvar felé. Janaszek-Ivaničková erre különösen érzékeny, s részletesen elemzi, milyen elvakult volt Štúrnak a cári „patriarchális” rendszerbe vetett hite. Ő, aki társadalmi-nemzeti törekvéseiben egy demokratikus mozgalom elindítója, vezetője volt, egyszeriben a cárt tartja a legemberségesebb, legelfogadhatóbb uralkodónak. Ő, aki megteremtette a szlovák irodalmi nyelvet, új eszméje jegyében azt már az oroszral is fölcserélné. Ő, aki Zajt jogosan nevezte a „poklok szü-

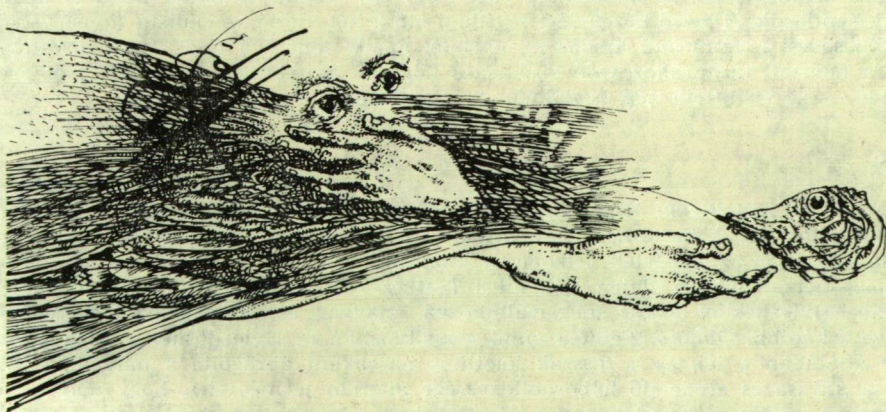

löttének”, mert a magyar többségű református egyházba akarta olvasztani az evangélikust, most a pravoszláviára való áttérést ajánlja népének. Mindezt a szláv népet cári jogar alatt egyesítő pánszlávizmus nevében. Amelyet véleménye szerint a lengyelek folytonosan zavarnak felkeléseikkel. Štúr — aki 1831-ben tizenhat éves diákként még szlovák iskolatársaival együtt lelkesedett a lengyel ügyért — húsz évvel később a *Das Slawenthum und die Zukunft der Welt* (A szlávság és a világ jövője) című, németül fogalmazott — (és csak a cári udvari köröknek szánt) — munkájában példaként állítja a világ elé Paskievics hadainak 1831-ben és 1849-ben tanúsított mélységes emberségét: „Wie tief das slavische Herz von der Liebe zum Menschen bewegt is, erhellt unter anderem auch aus den Benehmen des russischen Militärs in den neuesten Feldzügen.” (Hogy a szláv szívet milyen mélyen áthatja az emberszeretet, bizonyítja többek között az orosz hadseregnek a legutóbbi hadjáratokban tanúsított magatartása is. — *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*. Bev. és krit. megjegyzésekkel ellátta: Dr. Josef Jirásek. Bratislava, 1931. 137.)

A lengyel szerző szerint Štúr 1848 utáni tevékenységében csak családjá és barátai iránti áldozatvállalása ítéhető meg pozitívan. A keserű csalódások, volt császári szövetségeseinek gyanakvása, belső, önkéntes száműzetésbe kényszerítették. Sorsát jelképezi tragikus halála is. (1856-ban egy korábbi vadászbalesetébe halt bele.) „Štúr, minden tragikus hibája és tévedése ellenére, dacára minden gyengeségének és kicsinyességének, azoknak a hősöknek sorába tartozik, akiknek emléke ma is él” — összegzi munkáját Janaszek-Ivaničková.

Kissé zavaró a monográfiában, hogy a szerző a mai területi-állami helyzetet vetíti vissza a tárgyalt korra. Így a lengyel átlagolvasó azt hiheti például, hogy Győr a mai Szlovákiában van. A bevezetőben nem ártott volna ennek az egyébként kitűnő műnek topográfiai felfogására célozni.

Mindenesetre, ha valaha pozitív válasz születik a cikk bevezetőjében felvetett kérdésre — a lengyel irodalomtörténésznek munkáját felhasználható kiindulópontnak tekinthetjük. Az pedig elgondolkodtató, hogy Rákócziról vagy Kossuthról hasonló jellegű feldolgozást nem olvashatunk lengyelül. (*Halina Janaszek-Ivaničková: Kochanek slawy. Studium o Ludovicie Šturze*. Katowice, 1978. Wydawnictwo „Śląsk”).

KAROL ONDREICKA RAJZA

Dal a vérről

PAVOL ORSZÁGH-HVIEZDOSLAV:
KRVAVÉ SONETY — VÉRES SZONETTEK

1.

A „kezdetben oly szép haditervek”, az utca tomboló lelkesedése és a „menet-százados” hangulat közepette a háborúellenesség azonnal ott dacolt a hadat üzenő Osztrák—Magyar Monarchia együttélő népeinek az irodalmában. Tiltakozott Ady minden versében és erejével, Móricz Zsigmond a novelláiban, Babits ajkán a „Mi-atyánk” 1914-től békefohász volt, az asszonyi panaszzó ott patakzott Kaffka Margit Folytonos, záporos levelében. Az önkéntesként bevonuló Gyóni Géza 1914 novemberében írta döbbenetes erejű Csak egy éjszakára című versét. Még a matuzsálemi korú Lévay József is felemelte a szavát az „örületes gyilkolás bűne” ellen. Pavol Országh-Hviezdoslav (1849—1921) most újra megjelent Véres szonettek című ciklusa is része ennek a nagy, első világháború-ellenes tiltakozásnak. Apokaliptikus látomás a „szörnyű lakodalomról” már az időből, „amikor Európában még kevesen látták a világtragédiát a maga szörnyűségében, pusztító valóságában” — ahogy Kiss Gy. Csaba írta a kötet utószavában.

Hviezdoslav éppen 130 éve született, szonettkoszorújának elegáns és reklámáron való kiadása főhajtás a klasszikus szlovák nemzeti költő előtt. Időszerűsége utal a kiadói vállalkozás is, a mű ugyanis a pozsonyi Tatran és a budapesti Európa Kiadó közös gondozásában, két nyelven (magyarul és eredetiben) jelent meg.

E megindulófélben levő együttműködés — amelynek az előzménye az Ady Endre születése 100. évfordulójára megjelent, ugyancsak kétnyelvű kötet volt — a kölcsönösen megbecsült nemzeti értékek kiadása (a gesztusok) mellett elősegítheti az évszázadokig közös államalakulatban élő szlovák és magyar nép múlttudatának összehangolt, torzításmentes feltárását (például a kapcsolattörténeti források publikálását). Erre azért is nagy szükség lenne, mert a két nép kultúrája lényegében ma is együttél; nemcsak az államközi kapcsolatokban, hanem a magyarországi szlovákok, illetve a csehszlovákiai magyar nemzetiség révén egy-egy államalakulaton belül is közvetlenül érintkezik. E belső közeledést segítheti elő a két kiadó szocialista típusú együttműködése és a kétnyelvű kiadás gyakorlata, amely lehetővé teszi — az anyanyelvhez, a nemzeti kultúrához való elsődleges kötődés tiszteltben tartásával, sőt erősítésével — az együttélő nép irodalmának, nyelvének a megismerését is.

2.

A Véres szonetteket Hviezdoslav kutatói a költő legérettebb, tetőző jelentőségű művének tartják. A harminckét szonettből álló ciklus nem előzménytelen. Alapmotívuma — a vér az életérték jelképe, a kiontása bűn — már felbukkan az 1870-es francia—német háború idején, például a *Testvéresülés* című magyar nyelvű versciklusban (Hviezdoslav ekkor még váltakozva, magyar és szlovák nyelven verselt), illetve a későbbi *Oblaky* (Felhők) című versciklusban is. Hviezdoslav a világ küzdelmeit általában a jók és a rosszak kaotikus harcaként, ábrázolta a műveiben. Életérzése, stílusa és eredendő háborúellenessége alapján természetes, hogy már a hadüzenetkor, midőn még sejtelve sem lehetett, hogy gépesítettségében és földrajzi értelembe is mily kiterjedt öldöklés veszi a kezdetét: világméretű katasztrófaként, bib-

liai víziókban jeleníti meg a „világ-kórházban”, „világ-sivatagban” tipródást. Különösen az első tizenhat szonettben (a mű első felében) kaotikus a háború képe: „leviatánként / ...kapkodja magába / feneketlen nagy torkával a sok / emberéleket és vagyont”, / „telhetetlenül zabál; a pofája / mindig, mint a pokol kapuja, tárva...”. Ám ez a háborúellenesség, ha színesebb, zaklatottabb, festőibb, láttatóbb is a kép-világa, lényegében nem lenne több Léway József említett rövid versikéjénél. A Véres szonettnek ez a része ugyancsak általánosságban idézi meg a háború bűnébe esett emberiséget, ahogy Léway teszi: a valláserkölc borzong, mert „az ember-méltóság ledőlt a porba, / s a kultúra szent háza romba hullt”; „erkölcs, tudás, toll mind csak semmiség”, a „kereszténység álnok és hazug”, a biblia szavával nyújtja „a vérontás evangéliumát”.

Mégis több és jelentősebb mű ennél a Véres szonettek. A festői erejű képekben protestáló háborúellenesség — bár a mű felét teszi ki — lényegében csak hangulati-indulati bevezetőjét képezi a mű további, gondolati-elemző részének. Hviezdoslav ugyanis az elemi kiábrándultságot, tiltakozást és csömört, a mű indulati-érzelmi részét gondolati-elemző résszel teljesíti ki, ebben történelmi realizmussal (és némi kéttel) veszi számba a társadalmi és nemzeti-nemzetiségi megoldatlanságokat: „Tisztulást lelünk e fürdő vizében?”; „ha a pokol dühének vége lett, valóban megvalósul majd a béke... Az igazság kapja a főhelyet?... Vagy jaj, százszor jaj — a bosszú nevében — a vesztesnek, s néktek is győztesek?” Az idézett kérdéseket Hviezdoslav a szerkezetileg szabályosan kettéváló szonettkoszorú második részében teszi majd fel, s ott fogalmazza meg válaszait, egyben a szlovák „vox humana” „békecéljait”. Azonban már itt, az első rész végefélé is kezd aláereszkedni az általánosságokból. Politikai éleslátással érzékelteti a háború rabló, expanzív jellegét: a népeket „nyájként”, „galádul” „vágóhídra” a „féktelen uralomvágy löki”.

Az első szerkezeti egységet lezáró 16. szonett már egészen földközeli, a háborúellenességében szó sincs többé általánosságokról. Hviezdoslav korábban, a német-francia háború idején csak elvontan vetette fel a háborús felelősség kérdését: „ki a népek vérént ontotta, / Nagy számadásra hívja őt a nép”. E kis realista életkép-remekben viszont az otthonmaradtak, a szülők, feleség, gyermekek, testvérek bánata, könnye, gyásza miatt kell majd a „gyújtogató, csóvás embereknek” számot adniuk:

*Kik honn maradtak, minden estelen
eresz alatt verődnek csoportba.
A küszöbön a reszketeg apóka,
s lábánál, mint kotlós, anyó pihen,*

*unokáit öleli csendesen,
s szepegeve föl-fölnéz a csillagokra.
A konyhán az edényt tisztára mossa,
s ő is kijön — harmatos kín: a meny;*

*míg szíve titkos nyilával a lányka
kedvese után sir a kert alatt:
bátyjával együtt ment az aratásba,
hol sóhaj-fű leng s vér-harmat szakad.
— Ki felel azért, ami őket bántja?
Bánatuk, könnyük, s tán gyászuk miatt?*

Sziklay László állapította meg — éppen a Véres szonettek kapcsán —, hogy Hviezdoslav a társadalmi és a nemzetiségi harc kiéleződésével, tehát az első világ-háború mind katasztrofálisabb kataklizmájában lett egyre érettebb, elemzőbb gondolatilag és politikailag egyaránt. Ezt tanúsítja a szonettkoszorú második fele, amely a szociális-nemzeti-nemzetiségi megoldatlanságok számbavétele, útkeresés, vívódás és „békecél” az első világháború alatt felhangzó szlovák vox humana tiszta dallamára.

A háború nem juttatja közelebb az emberiséget az igazi céljaihoz, a vágóhídra kergetteknek maguknak kell a kezükbe venniük a sorsuk irányítását:

*Jöjj vissza, béke, hát! A népeket
barátságos olajággal köszöntsed,
táplálj, vidámits, pezsdítsd föl erőnket,
s légy karban érc és szívben lendület.*

*Oltsd ki a fajták közt a gyűlölet
fáklyáját, hogy ne lássunk soha többet
ifjú özveggyet, árvát meg szülőket,
kik sírva sírnak holt fiuk felett.*

*Gyógyítsd sebünket, kárunkat töröld el,
vezérelj a nemzetek seregét
a cél felé, mely telve szép örömmel!
Vidd a népek diadalmenetét
a munka áldásos harcába! — jöjj el,
szeretet uralma, testvériség!*

Hviezdoslav az általános „békecélok” belül számbaveszi a szlovákság nemzeti-nemzetiségi törekvéseit is. Látja a nemzeti elnyomás társadalmi hátterét, sosem a népek közé húz frontvonalat, az álláspontját a szláv és a magyar nacionalizmus s a pánszlávizmus ellenében fogalmazza meg (nem kell, hogy „az orosz nép tengerébe folyjék valamennyi eleven szláv patak, különben a tenger is kiapad”; „nem kell, hogy kiszáradjon a tenger, sem, hogy eltűnjék benne a patak”). Ugyanakkor vállalja a szláv testvériséget, a kollári kölcsönösséget (vzájemnost); szinte himnikusan idézi szülőföldjét („A szlovák is átöleli hazája / földjét, a Táttra oltár néki fenn, / ősei hamvát hódolattal áldja”), ugyanakkor minden kizárólagosság és elfogultság nélkül teszi ezt („hazafi is vagyok, de szláv is egyben”; „együtt őrzi e két érzést szívem”). Hviezdoslav — ahogy Sziklay László megállapította — „Egész életén át őrlődött a két nacionalizmus kettős malomköve között, s a hungarus patriotizmus utolsó megnyilvánulásaként az utolsó, nagy leszámolásban mindkét nacionalista tábor szemébe vágta a maga igazságát. Még megélte annak az országnak a széthullását, amelynek patriotája volt, örömteli vágyakozással nézett népe jövőendő élete elébe az új köztársaságban, de azt a tényt, hogy ifjúkorában Petőfi és Arany vezette el a költészet világába, még akkor sem, sohasem tudta elfelejteni.”

A Véres szonettek második része figyelmeztet a gondolati-politikai tartalmak kényes-pontos fordítására. A művet Rónay György tolmácsolta. Magyarul egyébként olvasható Rácz Olivér (Csehszlovákia) átültetése is. Rácz eredetiből fordít, ismeri a nyelvet, a nemzetiségi létet a saját sorsából is jól érti, fogékonyabb tehát a Véres szonettek mondanivalójára. A kiadó mégis helyesen döntött Rónay György fordítása mellett, mert erőteljesebb, költőibb, mindamellett az eredetit kötöttebben, feladat-szerűbben követi. Ám Rónay György nem disztिंगvál néhány olyan esetben, amely Hviezdoslav gondolkodói-politikai magatartásának betájolásakor perdöntő. Néhány példánál maradva: A Monarchiában az első világháború alatt (már hadban állván Oroszországgal) a szlovákságot — feltételezett orosz orientációja miatt — sanda szemmel nézték és árulónak tekintették. Hviezdoslav, védekezéskeppen kérdést sző az egyik szonettbe: a szlovákok (Rácz Olivér fordításában) „nem vitték tán harcba zászlójuk selymét?”. Rónay György ugyanezt így fordítja: „Vagy szlovák népem sólyom-serege / a zászlók alá büszkén nem repült-e?”. E „pontatlanság” olyan „menet-százados” mámort ad a sornak, amely idegen a Véres szonettekől. A 29. szonettben egybemosódik a *patrióta, állam, szülőföld* fogalma. Rónay György mindhármát a „haza” szóbból eredezteti (*hazafi, haza, a haza földje*), holott a szlováknak külön *hazája* éppen nem volt. Volt *szülőföldje* (a Táttra magas oltára) államalakulatban élt (Magyarországon, az Osztrák—Magyar Monarchiában); e kettős érzést, a magyaror-

szági (uhorsky, hungarus) patriotizmusát és a szlovák nemzetiségét próbálja Hviezdoslav összeegyeztetni, midőn azt írja: „som *patriota*, bárs som *Slavian* pritom” „som v srdci zladil svätý dvojný cit...” (»patrióta vagyok, holott ugyanakkor szláv is vagyok«, »lelkemben összeegyeztettem e kettős szent érzést«). Sziklay László már egy korábbi kiadás kapcsán, még 1964-ben bírálta Rónay György fordítását, hangsúlyozva, hogy „A »patrióta« szó Hviezdoslav gondolkodásában nem azonos a nemzeti elemeket is jócskán tartalmazó »hazafi« szóval, hanem inkább a XVIII–XIX. századforduló előtti »hungarus patriotismus« öröksége.” Feltehetően a költő halála miatt nem kerülhetett már sor az újabb kiadás előkészítésekor e rendkívül értelemzavaró hármas fogalomkeveredés kijavítására, amelyre sajnos Kiss Gy. Csaba sem utalt az utószavában.

3.

Hviezdoslav — kutatói szerint egybehangzóan — 1914. augusztus–szeptember között írta a Véres szonetteket. Monográfusa, Stanislav Smatlák szerint a mű kezdetének az a költői üdvözet tekinthető, amelyet Hviezdoslav 1914. augusztus elsején intézett a lipótszentmiklósi ifjúsághoz. A háború kitörése eruptív erővel „átmozgatta” Hviezdoslavot, aki gyorsan kidolgozta e hatalmas kompozíciót. Első életrajzírója, Pavol Bujnák 1919-ben megjelent művében is mint közvetlenül a háború kitörésekor („hned na začiatku vojny”) született művet említi. Szintén így tárgyalja a Véres szonettek keletkezési körülményeit Sziklay László A szlovák irodalom története című munkájában. A mostani kiadás egyébként az utolsó szonett után „keltezi” is a művet. Mindezzel kapcsolatban szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a Véres szonettek első ízben 1919-ben, Prágában jelent meg könyv alakban, ezt megelőzően sem napilapban, sem a Slovenské Pohl'ady-ban nem látott napvilágot. A korábbi kiadások nem „kelteznek” a ciklus végét, minden bizonnyal Hviezdoslav sem, hisz a kéziraton, amely 1952-ben faksimile kiadásban megjelent (Martin, Hviezdoslavova kniznica sväzok 6.) nem található dátum. Hviezdoslav majdan elkészülő kritikai kiadásának kell tehát majd megállapítania, hogy az 1914. augusztus 1-én, a lipótszentmiklósi ifjúsághoz intézett költői üdvözet s a mű első megjelenése, 1919 között jöttek-e létre variánsok, az ihlet első jelétől a mű megjelenéséig eltelt idő formálta-alakította-e a szonetteket, hozzájárult-e a Hviezdoslav költészetét korábban váltakozva jellemző „fegyelmezett ész költészet” és a „szenvedély lávázása” (Sziklay László) egy kompozíción belüli egyeztetéséhez.

A cikluszáró szonett (de az egész költemény időszemlélete, következetes múltbelisége) befejezettségről, folyamatról, s nem kezdetről, kirobbanásról árulkodik. Szinte szuggerálja, hogy nem látomások vetítődnek ki a „szélein vértől csepegő égre”, hanem nagyon is átélt, valós, földközeli szenvedések. Ezek dokumentumait olvassuk, nem próféciákat, hanem „véres énekeket”, amelyeket a költő szívéből „a kor karma tépett”, „okmányokat és rajzokat”, melyek „a tüzes ég áradását tükrözik”, s felvillantják a költő személyes próbáját, átéltségét, szenvedését és szenvedélyét: „én is megvítam harcomat keményen”. Olykor mintha a háborús évek naplózerű érzelmi életét, tépelődéseit olvasnánk. Végső soron tehát a szöveg alapján feltételezhető, hogy a mű két különböző időbeli élménykört egyesít: az emberiség, a humánus — még általános — tiltakozását a háború ellen a hadüzenet idejéből és a háború alatti tépelődést, ahogyan Hviezdoslav — olykor a „közös bűn” tudatával mérlegeli a béke esélyeit, azaz: a nemzeti önállósodás és kulturális célok ellenére is a Monarchia egészével együtt háborúba sodródott szlovák vox humana vízióját a holnapról, a jövőről.

A majdan elkészülő kritikai kiadás pontosíthatja azt is, hogy miért nem jelent meg a Véres szonettek 1919 előtt. Valóban csupán éles háborúellenessége miatt? Tudjuk, hogy a protestálás nem volt könnyű, különösen nem a pacifizmus miatt? pánszlávnak, árulónak, cárofilnek tekintett öntudatos szlovák értelmiség esetében. De nem is volt lehetetlen, ahogyan ezt a Slovensky Pohl'ady 1914–16. közötti számai bizonyítják. Ekkor jelent meg például — sorozatban — Martin Rázus 1919-ben To je

vojná! címmel megjelent kötetének számtalan darabja. (C'est la guerre cikluscím-mel.) Itt közölte Hviezdoslav Schiller Ének a harangról című ódájának a fordítását (Pieseň o zvone). A háborús cenzúrát aligha altathatta el Schiller neve, hisz a mű nyílt háborúellenessége túl átlátszóan és közvetlenül kifejezte a korabeli háborús csömört és békevágyat. (*Európa—Tatran*, 1978.)

KISS GY. CSABA

Széljegyzetek Vladimír Mináč Összefüggéseihez

Harmadfél éve jelent meg Pozsonyban életmű-sorozatának VI. kötete. A mintegy harminc éves könyv az egyszerű és mégis sokatmondó *Súvislosti* (magyarul annyit tesz: összefüggések, kapcsolatok) címet kapta; az író 1954 és 1974 között született esszéit, cikkeit, interjúit tartalmazza. Téved, aki azt gondolja, hogy műveinek ez a rétege csupán járulékos elem, kommentár vagy kiegészítés „tisztá” műfajú szépirodalmi alkotásaihoz. Könyv alakban eddig magyarul a szlovák nemzeti fölkelésről írt regénytrilógiája, elbeszélései, a fölkelésről szóló egyik korábbi regénye és egy újabb keletű társadalmi regénye látott napvilágot; ami sem a mennyiséget, sem a minőséget tekintve nem lebecsülendő. Talán nem túlzás: esszéi és publicisztikája a hetvenes évek szlovák irodalmának legfontosabb szövegei közé tartoznak. Dokumentumok egy rendkívül sokoldalú írói érdeklődésről, egy közéleti emberről. És nem utolsósorban egy kultúrpolitikusról.

Nézetünk szerint Mináč igazi műfaja a történelmi esszé, ebben a műfajban találta meg az egyéniségének megfelelő önkifejezés lehetőségét a hatvanas-hetvenes évek fordulóján. Fejtegetéseinkben kizárólag az esszéekkel kívánunk foglalkozni. Irodalomtörténeti szempontból figyelemre méltó, hogy a hetvenes évek elején a szlovák próza centrumába az emlékiratok mellett éppen ez a műfaj — pontosabban a Mináč által megvalósított minta — kerül. Esszéi nemcsak a bennük kifejtett gondolatokkal, a szlovák múlt újszerű szemlélete miatt kerültek az érdeklődés középpontjába, igen jelentős alkotások nyelvileg is. Az érvelést nagyszerű retorika támogatja, a beszélt élőnyelv elemeit fölhasználó szuggesztív kifejezés mód. Biblikus szárnyalás, a népnyelv elevenessége, jól adagolt archaizmusok, ellentétekre épített szellemes csattanók töltik föl a szöveget állandóan vibráló feszültséggel.

Irodalmi közvéleményünk előtt nem ismeretlen Mináč neve. De nem magyarul megjelent művei tették ismertté, hanem éppen történelmi esszéi (melyek közül hosszú ideig csak az *Itt egy nemzet él* volt olvasható magyarul a pozsonyi Irodalmi Szemlében). Jobban mondva az esszék körül kerekedett hazai és odaíti polémiák porfellege. Sokaknak csak ez a porfellek jut eszébe a szlovák íróról. És némiképp — de csak némiképp! — érthetően néhány bántó megfogalmazása az 1965-ös írásból. Így bizonyos mértékig egy olyan dobozba került annak idején nálunk Vladimír Mináč, amelyik a szlovák nacionalizmus címkéjét viselte, s ezzel akkor is el volt intézve a dolog nagyja, amikor változtak nézetei, sőt éppen 1848–49 magyar–szlovák kérdéskomplexumában került néhány lényeges ponton közelebb a marxista magyar történetírást által helyesnek ítélt állásponthez. Paradox módon újabb esszéinek fokozatosan csökkenő visszhangja volt Magyarországon. A címke — úgy tetszett — azt is feledtette, ki ez az ember tulajdonképpen, mit jelent neve hazájában, milyen minőséget képviselnek irodalmi művei.

Klenócon született, a történelmi Gömör kishonti részén, azon a tájon, melyet oly megkapóan festett, ahonnan kedves múlt századi hősei — Ján Francisci és Štefan Marko Daxner — származnak. Részt vett a szlovák nemzeti fölkelésben, s ez meghatározó tény volt írói indulásában is, első regénye (1948-ban jelent meg) a 44-es partizánharcok élményvilágát örökíti meg. Az ötvenes évek novellái után ismét visszatér a felkelés témájához. 1958 és 1961 között jelenik meg nagyszabású trilógiája a II. világháborús szlovák sors változásairól; elsősorban az erkölcsi helytállás „hátországát” és a tudatban lezajló folyamatokat vizsgálja, szenvedéllyel kutatja a valóságot, a szenvedő és érző embert akarja az olvasó elé állítani, nem mitológiai hőseket. A hatvanas években kiadott szépirodalmi műveiben következetesen szembeszáll a szlovákiai társadalom fejlődésének, változásainak negatív vonásaival. Meg nem alkuvó kriticismusa, valóságűsége a magyar írók közül Sánta Ferencre vagy Galgóczi Erzsébetre emlékezteti az olvasót. Első történelmi esszéje, mely az emlékezetes vihart kavarta, folyóiratban 1965-ben, könyvben pedig 1966-ban látott napvilágot. A hatvanas évek közepére-végére került Mináč a szlovák próza élvonalába, s kulturális sajtóban is egyre nagyobb rangot vívott ki magának publicisztikai írásaival. Az 1848—49-es szlovák mozgalom eseményeit bemutató *Parázsfűvász* című esszéje 1969-ben és 1970-ben jelent meg, a *Jozef Miloslav Hurban összegyűjtött perei* című pedig 1972-ben és 1974-ben (magyarul tavaly olvashattunk részleteket belőle az Irodalmi Szemlében). Mináchról nemcsak azt mondhatjuk el, hogy jelenleg minden leírt szavának kivételes a súlya, hogy rendkívül népszerű szerző, hanem azt is, hogy vezető politikus. Tagja a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának és a nagy történelmi múltú kulturális szervezet, a Matica Slovenska országos elnöke.

*

(*Kitérő Árvába.*) Néhány évvel ezelőtt rövid alsókubini tartózkodásom alatt leggyakoribb beszélgetőpartnerem egy idős szállodaportás volt, nyugdíjas, aki föltehetően kisegítőként „ugrott be” az idenyre. Kitűnően tudott magyarul, így mind a két nyelven beszélgethettünk, néha szinte észrevétlenül váltottunk egyikről a másikra. Sok mindenről mesélt, ifjúkoráról, családjáról, az árvai nevezetességekről, együtt studióztunk a menetrendeket, talán össze is barátkoztunk valamelyest. Szlovákul búcsúztunk el egymástól, indulóban voltam már, amikor magyarul mondott szavai utolértek: „Aztán ne gondoljon rólunk, szlovákokról semmi rosszat!” Hosszú ideig csöngött ez a fülemben. A portás barátságos alakja mögül előlépett egy javakorabeli erdész az árvaváraljai autóbussmegállóból. Tőle kérdeztem meg, hogy jön-e az a busz, amelyet kinéztem magamnak a menetrendből. Miután megnyugtatót, türelmesen várakoztam, s csak a mellettem megálló autókából kiszálló társaság magyar beszéde zökkentett ki gondolataimból. A vár bejáratához vezető utat meg a parkolóhelyet keresték. Készségesen fölvilágosítottam őket. Amikor megint beszálltak az autóba, az erdész foghegyről vetette oda: „Mi az, nem tudtak szlovákul?” Akkor láttam meg a kocsik rendszámát: érsekújváriak voltak. Valami olyasmit moroghattam zavaromban — talán többre lett volna szükség — hogy mivel magyarul kérdeztek, magyarul válaszoltam...

Újraolvasva Mináč esszéit, magától értetődik talán, hogy szlovákiai tájak és találkozások idéződnek föl az emberben. Beszélgetések és viták folytatódnak a jegyzetek írójában. S nehéz tőlük eltekinteni, különösen akkor, ha maig élő előítéletek, jogos és jogtalan érzékenységek tüskéi és sebei tűnnek elő a megidézett történelem lapjai mögül. Ezért tettük ezt a vargabetűt föl Árvába, melynek egyébként kevés köze van Mináchoz vagy az általa tárgyalt eseményekhez. A tanulság azonban nem lehet közömbös: fölöttébb nehéz tárgyilagos ítélezőnek lenni a közös történelem nem egy jelenbe gyűrűző kérdéséről. S hogy szükséges volna fejlesztenünk a kölcsönös „közösségi empátiát”. Ahhoz persze, hogy akár csekély mértékben is bele tudjuk magunkat érezni egy másik nép helyzetébe, jobban meg kell ismernünk egymást, és tudatosan kell küzdenünk előítéleteink ellen. És ha már kitérőnk erre a páratlan szépségű tájra vezetett, idézzük föl példaként azt a szülöttét, az Aranyt, Petőfit és Madácht fordító Hviezdoslavot, aki a múlt század végén éles nemzeti antagonizmusok idején is a kölcsönös megismerés és méltányosság híve maradt.

(*A nemzeti tudat triptichonja.*) Az új irodalmi nyelvért vívott harcok idején, a szlovákok önálló múltját, különállásának lehetőségét a múlt század negyvenes éveiben a cseh Karel Havlíček-Borovský vonja kétségbe. Máig emlegetik Tisza Kálmán kijelentését, aki 1875-ben így fogalmazott: „szlovák nemzet pedig nincs”. Ehhez mellékelhetjük Masaryknek egy 1921-es nyilatkozatából: „szlovák nemzet nincsen... ez a magyar propaganda koholmánya”. Érthető ezért az igyekezet: bizonyítani a nemzet létezését. „Az a célunk, hogy megőrizzük magunkat” — mondta 1848-ban a prágai szláv kongresszuson Ľudovít Štúr. Valóban nem maximalista program. A szlovákság vezetői népük pusztá létezését látták veszélyben, kelet-európai sors társaikhoz hasonlóan. A Parázsfúvás végén ezért bizonyítja meggyőző érvekkel és sodró lendülettel Mináč, hogy a másság, a különbözőség önmagában nem bűn és veszedelem; akkor veszélyes csupán, ha másokat akar önmaguk föladására kényszeríteni.

Két fő okkal magyarázható, hogy írónk érdeklődése a „nemzeti kötelék” Kelet-Közép-Európában mindig oly bonyolult kérdéskomplexuma felé fordult. Részint az a folyamat, melynek során térségünkben megkezdődött az ötvenes-hatvanas évek fordulójától a nemzet fogalomkörének ártértelezése. A Rosa Luxemburg-i (Lenin, tudjuk, keményen bírálta ezért) típusú megközelítésmódokat a nemzeti hagyományok és nemzetköziség egyensúlyának keresése, a korszerű szocialista patriotizmus új modelljének kialakítását célzó törekvések váltották föl. (A publicisztikai és tudományos vitáktól kezdve sorolhatnánk a történettudományi munkákat Lengyelországtól Romániáig, szociológiai műveket és szerzőket a szlovén Edvard Kardelj-től, a lengyel József Chalasiński-n és Jerzy J. Wiatron keresztül a román Constantin Vladig, hogy csak néhány kiragadott példát említsünk.) A másik — legalább ennyire fontos — ok a konkrét szlovákiai helyzetben keresendő. Abban a tényben, hogy a csehszlovák közösségben a szocialista átalakulás után is felemás volt a csehek és a szlovákok viszonya.

A három történelmi esszé egymást kiegészítő három tétel a szlovák hagyományokhoz való viszonyról, a nemzettudat összetevőiről. A Parázsfúvás kapcsán írta kritikájában Rudolf Chmel szlovák irodalomtörténész: „Azt keresi (Mináč — K. Gy. Cs. megjegyzése), hogy honnan indultunk és hová tartunk, azaz hogy miként jutottunk el a štúri forrponthoz, és hogy mit jelentettek ezek a konzekvenciák a következő korszakoknak és a jelennek...” A műfajt tekintve az Itt egy nemzet él bizonyos mértékben különbözik a másik kettőtől. Ebben ugyanis a történelmi példák csak érveket szolgáltatnak egy szenvedélyes vitairathoz. 1965-ben könnyebben beszélhetett a történelemről, a magyarok által ejtett vélt vagy valódi sebekről, mint a szlovák-cseh viszony akkori megoldatlan kérdéseiről.

A történelmi eseményeket pergető két esszé a szlovák nemzeti tudat forrásvidékére kalauzolja az olvasót. A nemzetté válás szempontjából a legfontosabbak voltak az 1840-es évek. Két sorsdöntő eseményre került ekkor sor, a közép-szlovák nyelvjárás alapján kodifikált új irodalmi nyelv megteremtésére és 1848–49-re. Még a kelet-közép-európai nemzeti mozgalmakhoz képest is viszonylag mostoha körülmények között alakult ki az a kis csapat (mindenekelőtt Ľudovít Štúr körül a pozsonyi evangélikus líceumban), amelyik vállalta a nyelv- és irodalomteremtés föladatát. S a rájuk váró társadalmi-politikai és kulturális dilemmák rendkívül súlyosak voltak. A nemzet mint megvalósítandó cél — világos volt előttük, a célhoz vezető utak már kevésbé. Mináč alaposan végigolvasta a kor szlovák irodalmát, a sajtót, az emlékiratokat. Következésképpen próbálja a dilemmák csomóit szétbontani, nem apológiát ír, hanem magatartásokat nyomoz, alternatívákat szembesít egymással. És többnyire saját koruk lehetőségeivel méri hőseit, Franciscit és Daxnert (a Parázsfúvásban), illetőleg a szlovák múlt egyik legellentmondásosabb alakját, Jozef Miloslav Hurbant. Nem fukarkodik a bíráló szavakkal, a szlovák nemzeti panteon olyan alakjaival szemben sem, mint Hurban vagy Štúr. 1848–49 nemzetiségi drámáját is jóval önkritikusabban szemléli, mint a szlovák közvélemény átlaga. Csak az első — 48 szeptemberi — fegyveres betörésre talál megfelelő magyarázatot, kemény szavakkal szól a Habsburgok oldalán később szimpla zsoldossort vállaló szlovák önkéntesekről. Kiindulópontja azonban — főleg a Parázsfúvásban — az, hogy az elmaradt kéznyúj-

tásért elsősorban a magyar forradalom vezetői a felelősek. A felelősség ténye kétségtelen, a mi véleményünk szerint azonban egyenlő mértékben oszlik meg a két fél között.

Főlölesleges volna itt apróbb ténybeli tévedéseit elősorolni (hogy Szeged helyett Debrecenbe lokalizálja az 1849-es nemzetiségi törvényt, vagy a múlt század eleji Nyíregyházát kizárólag szlováklakta városnak tekinti), fontosabb fölemlíteni azokat a mozzanatokat, ahol szemléletét nem érezzük kellőképpen differenciáltnak. Hiányoljuk némelykor a magyar oldal szemléletében a megfelelő „beleérző képességet”. Nem veszi például kellő mértékben figyelembe a magyar középnemesség sajátos — polgári — szerepvállalásából következő ellentmondásokat. Úgy tetszik, nem derítette föl magának elég tüzetesen a magyar liberalizmus ideológiájának alapelveit, hogy milyen következményei voltak a nemzetiségi jogot csak egyéni jognak tekintő felfogásuknak. Megállapítja ugyan — Hurbanról szólván —, hogy az európai liberalizmus gondolköre idegen maradt a szlovák mozgalom vezetői számára, véleményünk szerint nem hatol elég mélyre az okok vizsgálatában. A pánszlávizmus megközelítésében is termékenyebb lett volna a differenciáltabb, többoldalú elemzés, hiszen a liberális magyar nemesség szemében a szlovákok például nem mint szlovákok jelentettek fenyegetést, hanem mint a reakciós cári abszolutizmus föltételezett jövőbeni szövetségesei (más kérdés, hogy vélekedésüknek milyen volt a valóságban az alapja). Egyszerűsítésnek érezzük azt a megállapítását, miszerint Štúr és Hurban nyugatellenessége abból következett, hogy a nyugat-európai polgárság mindent lenézett, ami szláv volt (és Herder és olyan szlávbarát francia tudósok a múlt század derekán, mint Cyprien Robert vagy Ernest Charrière?).

(*Mitológia felé?*) Tanulságos szemügyre venni, mik a szlovákságot jellemző vonások Mináč fölfogásában. Nem lehet vállrándítással elintézni a szlovák jelleg meghatározására tett kísérletét. A sajátos vonások megrajzolásának igénye önmagában nem jelent sem irracionalizmust, sem tudománytalanságot. Ott kezdődik az ingoványos talaj, amikor a nemzeti jellegzetességeket történelmen kívüli vonásoknak tekinti egy szemlélet s abszolutizálja azokat. S Mináč nem mentes ettől a hibától, az általa lajstromba szedett szlovák tulajdonságok némelykor a nemzeti mitológiába nyúlnak át. Érdeme, hogy rendszerbe szedte őket, hogy fölrajzolta az azonosságtudat tartalmait. Nem kellő distanciával azonban. Gyakran nem tudjuk, közvetíteni akarja-e a kollektív tudattartalom egyik vagy másik elemét leírva őket, vagy pedig maga is azonosul velük.

A szlovákok specifikus tulajdonságainak számos eleme nem először Mináčnál fordul elő. Némelyik vonás egészen Herderig visszavezethető. Közvetlen előzményként Alexander Matuška esszéire kell utalnunk, egyik kiindulópontja például — az a gondolat, hogy a szlovákság tárgya, s nem alanya a történelemnek — tőle származik. Mináč érvelésében a szlovákok, az erdők, a hegyek lakói nem alakították, csak „eltűrték” a történelmet. Mindenekelőtt igyekeztek megkapaszkodni, fő törekvésük volt: megmaradni. Nem romboltak soha, építettek mindig, a pusztítások után (mely a betolakodók, az idegenek műve volt mindig) újra fölhúzták kunyhóikat, daccal és alázattal. Együtt éltek a természettel (lásd Rousseau és Herder), kitartottak végig ugyanazon a földön, és hűségesek maradtak önmagukhoz. Kunyhóiban laktak és nem palotákban, még nemeseik is inkább csak hétszilvafások voltak, akik szalmatető alatt tartották a kutyabőrt. A következtetés: aligha van még egy ennyire plebejus nép, mint a szlovák. Rokonszenves kép, mint amilyeneket magunkról szoktunk festeni. De mintha korunkhoz idomítottan a szláv mesianizmus vonásai csillannának meg benne.

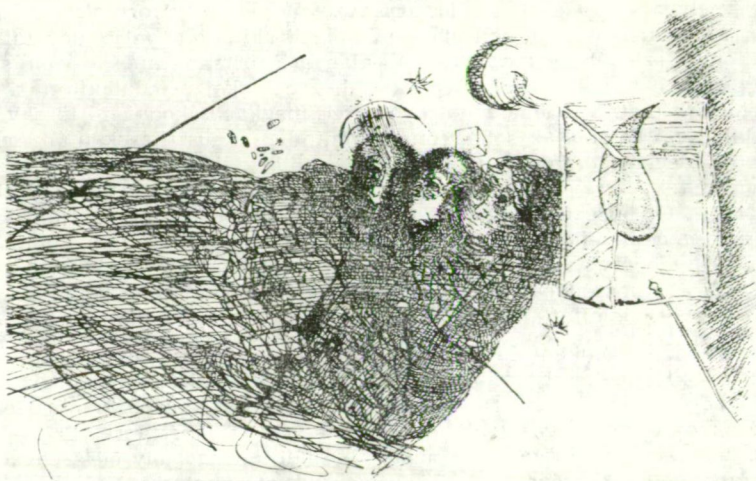
Úgy érezzük, helyenként Mináč történelmi esszéi mítosz teremtésére vállalkoznak. Azon a ponton például, amikor fetisizálni próbálja azt a tényt, hogy egy kisebb nép, népcsoport számára szigorúbbak a meghatározottságok béklyói (Kossuth azt mondaná: az exigenciák), szűkebb a mozgás és a cselekvés tere. Ez pedig szöges ellentétben áll a szlovák provincializmust és korlátozottságot oly éles szavakkal ostorozó Mináč gondolatmenetével. Azzal a Mináčéval, aki pontosan látja a múlt századi nacionalista hullám örvénylésének törvényszerűségeit. Hogy a szláv nacionalizmus

nem volt kevésbé veszélyes a többinél, csak legfönnebb kevesebb esélyt kapott a kibontakozásra.

(Összefüggések — kapcsolataink.) A három esszé fölfoghatjuk egy út három stációjának is. Az első esszé némelykor elfogult szemléletétől a Jozef Miloslav Hurban összegyűjtött pereiben egy jóval összetettebb képhez jutott el Mináč. Ezzel közelebb került a magyar vitapartnerekhez is. Talán még a tárgyválasztás is ebbe az irányba mozdította, hiszen az élete vége felé nézeteiben egyre inkább megcsontosodó Hurban tragédiája kritikusabb elemzésre indít, mint a 48-as mozgalom (a fölívelő szakasz is része volt, nemcsak a fegyveres fellépések) megörökítésének szándéka. A szlovák horizont az utolsó esszében helyenként már közép-európaivá tágul, a magyarok már nem a szlovák politika balvégzete, hanem szintén kegyetlen dilemmák szorításában órlódnak. Kossuthról pedig Hurbannak azokat a szavait idézi, amelyekben a kor egyik legnagyobb államférfiának mondja. Mináč esszéinek számunkra legfontosabb tanulsága: jobban kellene ismernünk a szlovákok történelmét. Nem utolsósorban közös érdekeink miatt. Ezért várjuk fordítását, megjelentetésüket magyarul. Elfo-gultságai nem adhatnak fölmentést az általa kimondott igazságok nekünk néha keserű ízeinek megismerése alól. Abban bizonyára nincs vita közöttünk, hogy a hallgatásnál jobb a párbeszéd. Ehhez pedig a Jozef Miloslav Hurban összegyűjtött pe-reit föltétlenül alkalmasnak tartjuk.

A nemzet csak más nemzetekkel együtt létezhet, olvastuk a Parázsfúvásban, a különbözőség az együttélésben érvényesülhet igazán. Szlovákok és magyarok hosszú évszázadokat töltöttek egy államkeretben, megélve jót és rosszat, harcolva egymás mellett és egymás ellen. Együtt élünk ma is; szomszédként és nemzetiségként: Szlo-vákiában magyarok, nálunk pedig szlovákok. Több mint tíz esztendeje föderatív köz-társaságban a szlovákság többsége. Befejezésül azt kívánjuk, hogy Vladimír Mináč-nak 1848 Magyarországról mondott keserű sóhaját — „A nemzetek csak addig igaz-ságosak, amíg az elnyomás birodalmából a szabadság fényére jutnak” — jelenbeni és jövőbeli közös történelmük végérvényesen megcáfolja.

KAROL ONDREICKA RAJZA

Találkozásaim Vojtech Kondróttal

Öt évvel ezelőtt Weöres Sándor — tisztelgő verseskönyvemet viszonzandó — megajándékozott válogatott költeményeinek szlovák kötetével. „Ha lengyelül tudsz, a szlovákot is kell, hogy értsd” — mondta, amikor a kis zöld könyvecskét átnyújtotta. A lengyel segítségével valóban rögtön „azonosítottam” a címet: *Znamenja* — Jelek. Zavartan belelapoztam. Megállapodtam valamelyik oldalon. Eléggé balsikerűen, mert a verscímre pillantva elillant a nyelvtudásom. Fogalmam se volt, mit jelenthet a *Zariakovanie*. Szerencsére az első sor nyomban visszarántott a magabiztosság mellvédje mögé:

Čiribiri, čiribiri,

Tehát a *Varázskénekről* van szó. Hogy is hangzanak az első szakasz további sorai szlovákul?

slama tmy —
dnes budem spat'
s hviezdami.

(zabszalma
négy csillag közt
hálunk ma).

Hm. A ritmus, a forma, úgy tetszik, hűségesen követi az eredeti versét. Erre már érdemes odafigyelni. És bizonyára a tartalomból is átmertődött valami, hiszen a *slama* lengyelül *sloma* — (amiből még a szlávul nem tudó is sejtheti, hogy magyarul: szalma); a *tmy*-ről fogalmam sincs, mit jelenthet. Alapalakja minden bizonynyal *tma*, de nem valószínű, hogy zabot jelentene, hiszen a zab lengyelül: *owies*. Az alapszókinszben meg lehetetlen, hogy ekkora eltérés legyen. Vagy mégis? Kniezsa professzor úr szelleme előtt most szégyellhetem magam, mert a *dnes* megfejtéséhez hiába hívom segítségül ószláv „tudásomat”. De vigasztalóul máris ott a *budem spat'*: ehhez mégcsak lengyel diploma se kell, a tíz év nem tudom hány száz orosz órája is elég. Tényleg, a „g”-ből „h” lesz; a lengyel *gwiazda* *hviezdára* szlovákosodik... „A fordítás jó — sommázom szerénytelen magabiztossággal — de otthon majd még alaposabban megnézem.” Otthon — hogy ne legyek ígéretszegő — valóban kinyitom a könyvet, csak a fordítókra vagyok kíváncsi. Az összes verset egyetlen ember ültette át szlovákra: *Vojtech Kondrót*. Sohase hallottam a nevét. Most már a teljesítmény iránti tiszteletből mégiscsak átfutom a kötetet. Néhány oldallal a szlovák *Varázskéneken* túl ismerős címrész: *Piesne z hry Na Conxy Pan*. Böngészem az első szakaszt — bennem parázslik a magyar dallam —, s rövidesen már olvasva ízlelgetem. A végén már majdhogynem gyönyörűséggel:

Žil som v tej rúre bez okien a dveri,
padajúc dolu hlavou noc a deň
vždy rýchlejšie — však nadarmo som veril,
že predsa sa len k pravde dostanem.

Tetszik, hogy a hangulati hűséget megőrizve tartalmilag bátran változtatott az első soron. Persze Weöresnél ez eredetileg a második szakasz. És szinte sajnálom, hogy Kondrót a húsból csak három strófát „szlovákított”. Talán csak ennek a háromnak a fordításával volt megelégedve?

Megtudom azonban, hogy van még bőven ideje a többi tizenhétre is, mert — (1975-ben) — még alig lépte túl a krisztusi kort. (1940-ben született). Nevét barátaim hozták szóba, amikor elmondták, hogy interjút készített Illyés Gyulával. A beszél-

getés fölé egy készülő Illyés-válogatás emelte a „lélek épületét”. Most már komolyabban érdeklődöm iránta. Fordítói pályafutását szlovákiai magyar költők népszerűsítésével kezdte. 1968-ban *Most cez Dunaj* (Híd a Dunán) címen adta ki antológiájukat. Három év múlva Kassáknak *A ló meghal, a madarak kirepülnek* (Kôň zomrie, vtáky sa rozletia) című poémáját jelentette meg. Rá egy évre jött a Weöres-válogatás. Ezt Babits *Ostrov a more* (A sziget és a tenger) címmel kiadott versei követték 1975-ben, akkor, amikor éppen az Illyés-köteten dolgozott, amely végül is 1977-ben (valójában 1978-ban) látott napvilágot. Kondrót eddig öt kötet magyar verset szálaltatott meg anyanyelvén. Önálló verseskönyve ugyanennyi jelent meg. Az utolsó 1976-ban: *Podobnost' krajín* (A tájak hasonlósága). Nemcsak a külhoni és a hazai földek, hanem a lélek és a szellem tájainak hasonlóságáról is szó van Kondrótnál. Nem húzódozik ennek felmutatásától, vállalásától. Én, aki világeletemben hadilábon álltam a számtannal, egészen megdöbbsentem, amikor megtudtam, hogy hivatását tekintve: matematikatanár.

Az Ady-évforduló alkalmából rendezett költőtálalkozózn ismerkedtünk meg. A nagy mellébeszélések termében ültünk. Később, aki tehetete, kimenekült a folyosóra. Mi Vojtóval még a teremben váltottuk az első mondatokat. Egymásnak Wlachowský Karcsi mutatott be minket. Ilyenkor az ember valami köszönetfélével kezdené. Azért, hogy — a fordítás végvári vitézeként — olyan szép hűséggel szolgálja a magyar költészetet. De az udvariasan kerek gondolatokat keréketörő dadogásom. Majd tevőlegesen mondom köszönetet — azzal, hogy a fordítás gályapadjában a szlovák evezőt is a kezembe fogom. (Nyelvkönyv hamar akad, s nem is rossz. De a szótár! Eddig azt hittem, hogy a nagy lengyel—magyar szótárnál nincs rosszabb. Most meg kell követnem, mert az 1973-as nagy szlovák—magyar, magyar—szlovák szótár több kifejezéshosszal gyöngébb. Holott közös érdekünk lenne egy minden igényt kielégítő *slovník*.)

Egy évvel később szlovák és cseh írók csoportja kerekedett fel pár napos magyarországi körútra. Az időt becsületesen megosztották Budapest és az ország között: azaz Kecskemétre és Szegedre is ellátogattak, mivel elsősorban két folyóirat munkája érdekelte őket — a *Forrásé* és a *Tiszatájé*. Szomszédaink a fiatal magyar írók korábbi látogatását viszonozták. Pesti tartózkodásuk során az írószövetség találkozózt szervezett egykori vendégeikkel, magyar író- és költőtársaikkal. Már a meghívó invitáló időpontja előtt bekeveredtem az írószövetség klubjába. Szerencsémre Kondrót is hamarabb odatévedt. Kezében Illyés *Ťažká zem* (Nehéz föld) címen kiadott kötetét — a szellem lepecsételhetetlen ütlevét tartotta. Belelapozok, de már nem gépies illendőségből, őszinte mohósággal. Megvillan egy magyar szövegű vers: *Újévi ablak*. Másik 'szárnya *Novoročné okno*. Látvány, tartalom, fájdalmas zene — egyetlen hiteles keretben.

Vojtó, vagyis Béla, máris ismerteti következő tervét, mely már nem is terv, hiszen elindult a megvalósulás útján: Fiatal magyar költők antológiája — nemzedékemé. Én amiatt dühöngök, hogy a találkozóra milyen kevés „fiatal magyar író” jött el, Vojtó neveket, verscímekeket sorjáztat. Megígéri, hogy az Illyés-kötetet Pozsonyból postázza majd. Az egyetlen nála levő példányt elviszi Kecskemétre, Szegedre.

Tíz nap múlva valóban megérkezik a könyv. Ugyanúgy örülök neki, mint kísérőlevele utolsó sorainak: „... az a magyar utunk nagyon jó, szép, ép és érdekes volt. És ez fontos, vagy a legfontosabb!”

A szép kiállítású kötetet most már kedvemre forgathatom. A „Költészet barátainak köre” rangos sorozatban jelent meg. A versciklusokat a fordító-válogató Vojtech Kondrót *Előszava* vezeti be. Illyés költészetének jellemzése mellett prózaibb, mindazonáltal líránk szlovákiai népszerűsítésének elevevényébe vágó, fontos dolgokról is szól: „... mindenekelőtt a költészetben tapasztalható valamiféle fordítói vákuum. A két világháború közötti korszak nagy fordítói — Valentín Beniák (aki a közel-múltban hunyt el), Ján Smrek, Emil Boleslav Lukáč (ő pedig még fordít és sokat!) — után a közép- vagy a fiatalabb nemzedékben nincs költő, aki rendszeresebben foglalkoznék a jelenlegi magyar költészet közvetítésével. Éppen ezért saját fordítói munkásságommal törekszem arra, hogy a jelenlegi magyar költészetről kialakított

elképzelések minél jobban megközelíthessék a *valóságot* — hogy tehát a szlovák olvasó olyannak ismerje meg, amilyen valójában is.”

A versek már nem hoznak úgy zavarba, mint néhány évvel ezelőtt. Negyedszázad borzolódik meg bennem a *Megy az eke* (Pluh sa šinie) szlovák sorait olvasva. Az általános iskola valamelyik osztályában kívülről meg kellett tanulnunk. Emlékszem, a vers végén volt egy rajz is. Az ekének feszülő parasztember örökre belém-vésődött — a verssorokkal együtt. Most *Vera Gergel'ová* grafikáját nézem. Komor, fegyverszerű, földet hódító eke a barázdák hullámszó horizontján.

A *Szekszárd felé* (Cestou do Szekszárdú) vonatzakatolások ritmusára figyelek — szlovákul. Arra, hogy nem siklasztja-e ki a fordító; nem vált-e rosszul ritmikailag; nem kell-e akár csak egyetlen helyen is valami bántó kényszerrímet bevetnie; s nem fárad-e ki tartalmilag a szlovák vers. De a költemény szlovákul is töretlen ívű, tartalmilag ép, művészi egész. „És ez fontos, vagy a legfontosabb” — idézhetném most is Vojtót. A *Költők egymás közt* (Básnici medzi sebou) szlovákokhoz, magyarokhoz egyformán szól. Mindenesetre Kondrót fordításán nem múlik — megszívlelhető az intelem. És az álarc felöltésének kényszerét idéző *Mohács* (Moháč) is mindannyiunk számára egyértelmű — következményeivel együtt.

A versek között töredékesen föl villannak előttem a hazai lapokban meg a különféle alkalmakkor, különféle klubokban lezajlott, műfordítással kapcsolatos anyagi és szakmai viták. Nem tudom, Szlovákiában folyt-e hasonló disputa (oly hangosan és visszhangosan és mégis oly visszhangtalanul, mint nálunk). A műfordítás örök szóváltás, *eszmecsere*, a *nyelv* biblikus alázatú hatnapos újrateremtése — minden egyes alkalommal. Kondrót így — a magasban — a mi műfordításvitánkhoz is hozzászólt. Öt súlyos, elmozdíthatatlan és cáfolthatatlan mondattal-gondolattal: az öt magyar verseskötettel. „És ez fontos...”

ÖSSZEÁLLÍTÁSUNK SZLOVÁK SZERZŐI

PETER JAROS a középnemzedék sikeres prózaírója, 1940-ben született a líptói Híbbén. Első kötete 1963-ban látott napvilágot, azóta többé-kevésbé rendszeresen jelennek meg elbeszélései és kisregényei. Több írását magyarul is olvashattuk szlovákiai magyar lapokban. Jelenleg Pozsonyban él.

OL'GA FELDEKOVÁ 1943-ban született Túrócszentmártonban, Pozsonyban végezte el az egyetem bölcsészkarát. Folyóiratokban publikált novellákat a hetvenes évek első felében. 1976-ban jelent meg *St'ahovanie na mieste* (Költözés helyben) címmel első kötete, az itt közölt elbeszélést innen választottuk.

L'UBOMÍR FELDEK az ötvenes évek végén föllépő „nagyszombati iskolának” nevezett költőcsoport egyik vezető egyénisége. Zsolnán született 1936-ban, hosszabb ideje Pozsonyban él. Első kötete 1961-ben látott napvilágot *Jediny slany domov* (Egyetlen sós otthon) címmel. A jelenlegi szlovák költészet arculatát meghatározó egyéniség, műfordítói munkássága is jelentős.

JÁN STACHO 1936-ban született Nagyszombatban, költészete a szülővárosa nevével jelzett új lírai áramlat fontos fejezete. 1961-ben jelentette meg első verseskötetét, a hatvanas években kiadott kötetekkel a szlovák líra élvonalában biztosított magának helyet. Saját költészetének fontos kiegészítője műfordítói tevékenysége.

JOZEF MIHALKOVIC a vágvölgyi Nagykosztolányban született 1935-ben. 1961-ben megjelent első kötetéért Ivan Krasko-díjat kapott. Ő is a szlovák lírai világkép megújítói közé tartozik, költészete a „nagyszombati iskola” törekvései jegyében bontakozott ki.

STEFAN STRÁZAY 1940-ben született a mátyusföldi Igrámban. Egyetemi tanulmányai után pedagógus, majd szerkesztő. Első kötetét 1966-ban jelentette meg, melyért Ivan Krasko-díjat kapott. A hetvenes években megjelent kötetekkel egyre fontosabb helyet foglal el napjaink szlovák költészetében.

VOJTECH KONDRÓT Cseklészen született 1940-ben. Szencen járt középiskolába, gyermek-kora óta ismeri nyelvünket. Jelenleg Pozsonyivánkán számtantanár egy szakközépiskolában. 1965-ben jelent meg első verseskötete, 1968-ban pedig a szlovákiai magyar költőket szlovákul bemutató antológiája.

Rousseau: Értekezések és filozófiai levelek

A francia felvilágosodás legnagyobbjai közül kettőnek, Voltaire-nek és Rousseau-nak az éve volt az 1978-as; mindkettőjük halálának 200. évfordulójára emlékezett a világ. Tudományos fórumokon is együtt emlékeztek meg róluk, arról pedig rég gondoskodik az iskolai oktatás, hogy az enciklopédisták egy-két vezéralakjával együtt az ő nevük jelképezze a francia felvilágosodás századát. S ez most mindenképp így tűnik korszerűnek; ma olyan tudományos divat uralkodik, mely a korábnál szélesebb értelmű felvilágosodásfogalommal dolgozik, ezen pedig közös nevezőre lehet hozni a XVIII. század nagy polgári szellemi mozgalmának legszélsőbb pólusait is.

Fél évszázada még egészen más felfogás dominált: a felvilágosodást, szűkebben véve, a kor racionalizmusával azonosították; s az ész és érzelm szembeállításával a kor érzelmességét, sőt érzelmekultuszát kivonták hatásköre alól, s irracionális erőnek véelve a romantika előzményének tekintették, magának a romantikus mozgalomnak bontakozását pedig többnyire Rousseau fellépésétől számították. A felvilágosodás századának dichotomikus szemlélete legkövetkezetesebben azoknál érvényesült, akik a század belső ellentéteiből periodizációs következtetéseket is levontak, s a racionalisztikus felvilágosodást a század első felére korlátozták (ma inkább a rokokó fél-századának neveznék), második felének első évtizedeit pedig a preromantika korának nevezték el, önálló művelődéstörténeti és stíluskorszakot konstruálva belőle. De még akik ily radikális konzekvenciáig nem is mentek el, azok is az egymást követő preromantikus hullámok egyikének tekintették Rousseau életművét és tagadhatatlanul nagy kisugárzását, az úgynevezett rousseauizmust.

Talán az értékelésnek ez a szélsőséges ingadozása s az a tény, hogy nemcsak különböző tudományos iskolák, de gyökeresen eltérő tartalmú politikai mozgalmak is igyekeztek kisajátítani maguknak Rousseau ambivalens egyéniségét és életművét, lehet a magyarázata annak, hogy a mostani jubileumi évben láthatólag Rousseau járt jobban a magyar könyvpiacra. Nem azért, mert cikkem írása időpontjáig a Gyorsuló idő sorozat ígért Voltaire-kötete még meg sem jelent; hisz a sorozat megjelent Rousseau-kötete, ha adatközlő céloknak meg is felel bizonyos mértékig, a XX. század pszichológiai imperializmusának megfelelően a Rousseau és kora közötti közösség vagy ellentét régi kérdését a pszichiátria síkján óhajta megoldani, a legtöbb problémát szerzőnk üldözési mániájára vezetve vissza. Ami a hazai megemlékezés mérlegét Rousseau javára billenti, az az Európa könyvkiadó Magyar Helikon sorozatában megjelent tanulmánykötet, Rousseau értekezéseinek és filozófiai leveleinek válogatott gyűjteménye. A szépíró és irodalmi műveiben is jelentősen gondolkodó Rousseau-t volt alkalma több kiadványból megismernie az elmúlt néhány évtized magyar olvasóközönségének; itt megjelent tanulmányai azonban jórészt ismeretlenek voltak a nem szakmai és franciául nem olvasó közönségünk előtt. De a már korábban lefordítottak is, többnyire avult és élvezhetetlen fordításokban, úgyszólván elérhetetlenek voltak. Nagy adósságunkat róttá le tehát a könyvkiadásunk, hisz Rousseau-nak, a gondolkodónak a hatása — bár ez elválaszthatatlan a még tanulmányai-

ban is jelentkező szuggesztív írásművészetétől — ma valószínűleg elevenebb, mint a szépiróé.

A kötet anyagának megismerése után ugyan óhatatlanul hiányérzet is jelentkezik az emberben: a cím által körülhatárolt műfajokban született Rousseau-művekből sokkal bővebb válogatást is szívesen fogadtunk volna, így értekezései közül a nyelv keletkezéséről szólót, mely sok vonatkozásban eltér az egyenlőtlenség eredetéről szóló értekezés nyelvkeletkezés-felfogásától, és igen érdekes társadalomelmélete szempontjából is. De értekező prózájának olyan társadalomelméleti művei, mint a korzikai és a lengyel alkotmánytervezet (ez utóbbi erősen hatott a korabeli Magyarországon), szintén tovább váratnak hazai megismertetésükre.

Viszont tény az, hogy a publikált írásokban is sokoldalúan tükröződik Rousseau világfelfogása. Olvashatjuk híres első discours-jait, melyekben kora civilizatorikus és technicista fejlődéshitét fordítja ellenkezőjébe, hogy a primitívizmussal kacérkodó történelmi pesszimizmusának rögtön ellene mondjon, amikor a lisszaboni földrengés által optimizmusában megrendített Voltaire-rel szemben megvédi az isteni gondviselést és a leibnizi theodiceát a lehetséges világok legjobbjáról. Olvashatjuk Sophie Vollandhoz írott erkölcsi leveleit, melyek szentimentalizmusának mágikus varázsa a testi beteljesülésről lemondó szerelem ápolásának önkínzó és öntisztító-felemelő forrásából táplálkozik; s mindjárt tisztában vagyunk a Nouvelle Heloïse Julie-jának nemzedékeket rabul ejtő hatásmechanizmusával. Egyre megértőbb meglepődéssel kerülhetünk önkéntelenül is a hatása alá annak a gondolatmenetnek, mely a d'Alembertnek írott levélben megejtő rabulisztikával védi szűkebb hazáját, Genfét, a színház bevezetésének erkölcsromboló ártalmaitól. Meg sem kísérelhetjük, hogy kivonjuk magunkat nagy állam- és társadalomelméleti művének, a Társadalmi szerződésnek félelmetes logikájú érvelése bűvköréből, még akkor sem, ha jól tudjuk, hogy ez az első discours-jainak emberképével sok vonatkozásban leszámoló tanulmány nemcsak végérvényesen a földi szférában domesztikálta az államot, transzcendens helyett immanens elméleti alapozást adva neki, hanem egycsapásra megalapozta az abszolút népszuverenitásra épülő abszolút demokrácia Rousseau által is csak kételyekkel megvalósíthatónak hitt elvét s az ugyancsak a népfelsgre önmagukat alapozó szélsőségesen totalitárius rendszereket egyaránt. Végül az egyházi és világi hatalom üldözésével szembe forduló írónak a természetes vallás és morál elveit védő polémiáit, kora kikezdett, de még hatalommal bíró és ütni-ártani is képes vallásos tekintélyvelvi rendszerével való bátor szembe fordulását is rokonszenvennel kísérhetjük, egyetértve vele a világnézeti tolerancia szükségességében még akkor is, ha jól tudjuk, hogy a Rousseau gondolatrendszerében benne rejlő ellentmondásos tendenciák egyik-másika gyakran éppen nem toleráns politikai gyakorlat elvi alátámasztásául szolgált.

Ha viszont feltesszük magunknak azt a kérdést: ez a válogatás melyik Rousseau-képet igazolja jobban, az ötven évvel ezelőtti, mely szembe fordította a felvilágosodással, vagy a máit, mely egyik legnagyobb képviselőjének tekinti, nem tudunk egyértelműen dönteni. Mindenekelőtt meg kell vallani, hogy azzal a felfogással, mely a teljes ember felszabadulási harcának egyik legnagyobb korszakát, a felvilágosodást a racionalizmusra szűkíti, nem lehet egyetérteni. De az emberi teljességért folytatott küzdelem sikerére néha veszélyesebb volt a felvilágosodásnak az az empirista-szenzualista oldala, mely nemcsak az érzékek felszabadításával, de gyakran az életeszmény érzéki oldalának abszolutizálásával, az emberi boldogság- vágy élvezetvallási alapon való kielégítésével járt együtt. Ezzel a degradált embereszmennyel jogosan fordult szembe az enciklopedisták vezéralakja, Diderot is, amikor lexikoncikkében az epikureizmus szellemi oldalát hangsúlyozta s így az antik hedonizmus e nagy iskoláját élesen elhatárolta az érzéki élvezet vallásának korabeli híveitől. A technicista végtelen fejlődéshit degradált embereszmennyével szemben tehát a kor legjobbjainak egyaránt megvoltak a fenntartásaik; s a felvilágosodásnak a saját normáit egyetemesítő általános emberi természetről vallott hitét is kikezdte már a primitívizmus (primitív társadalmi és kulturális fejlődési fokok embereszmenyének és művészetének kultusza), valamint a relativizáló historizmus növekvő ha-

tása; a felvilágosodás szalonéletében mindezek előkészítették a talajt a rousseau-i kultúrkritika befogadására. Ha az önmaga tökéletességének hitében látszatra tetszelgő arisztokratikus és nagypolgári szalonvilág meglegedettsége nem rendült volna meg belülről, aligha lehetett volna olyan, szinte frenetikus sikere a kultúrkritika arcukba dobott kesztyűjének. S a hagyománymentő rousseau-i primitivizmus, mely annyira áthatja alkotmánytervezeteit is, a plutarchizmus arisztokratikusabb, spártai—lükorgoszi hagyományvonalába kapcsolódik bele, de saját korában sem gyökeres újdonság: a szakirodalom rég kimutatta, hogy a primitív közvetlen demokráciának s a francia civilizációs fejlődés elítélésének milyen előzményei hatottak igen erősen az 1720-as évek Svájcában, Muralt leveleiben (melyekre Rousseau is hivatkozik) és Haller Alpok-költészetében. A szellemi forrásaiban spártai és svájci Rousseau tehát úgy lép be a korabeli Franciaország hellenisztikus és késő római típusú hanyatló civilizációjába, hogy a fennálló tagadásának és a veszendőbe ment ősi hagyományok feltámasztásának gesztusával jól előkészített lelkek talajára hullatja „forradalmi” elméletének magvait. Mert még ez is igaznak bizonyul: Cassirer azt írja a felvilágosodás filozófiájáról írott nagy művében, hogy a polgári felszabadulás nagy mozgalma eredetileg és a saját tudatában nem utolsósorban az eredeti emberi teljesség helyreállításáért indított mozgalom volt, mely minden tudatformában igyekezett megtisztítani az ember- és társadalomeszményt a rárakódott elavult hagyományoktól s feltámasztani az eredeti emberi természetet és jogait, vagyis az igazi és örökvényűnek tekinthető hagyományokat. De a tényleges történelmi fejlődés tendenciáinak leginkább ellentmondó, közvetlen demokratikus és egyenlősítő tendenciájú hagyományokra való politikai tájékozódás, noha véglegesen elveszett történelmi helyzetek megújítására tör (Spárta, köztársasági Róma, őskereszténység) s ezért objektíve vissza akarja fordítani a történelem kerekét, néhány évezred óta minden európai forradalmi mozgalom ideológiája volt s paradox módon a nagy francia polgári forradalom legradikálisabb tendenciájának, a jakobinizmusnak is alapvetésül szolgálhatott.

Közös Rousseau és a francia felvilágosodás többi nagy képviselője között az isteni jóságba és az eredeti emberi romlatlanságba vetett hitük is, mely élesen szembeállítja őket az egyházak dogmájával az eredendő bűnről. De míg a többiek meg vannak győződve az ember felvilágosíthatóságáról és nevelhetőségéről, s hitük szerint elég az emberbe belénevelt tévhiteket eloszlatni ahhoz, hogy saját természetes hajlamaikra hallgatva, boldogságvágyukat a társaságban élő ember bölcsességével mérsékelve, a technicista luxussal mérsékelt érvényesítésével fokozatosan ésszerűvé és emberivé változtassák világukat, addig Rousseau egészen más felfogásra jut. Szerinte az ember eredetileg társadalmon kívüli, magányos és ezért amorális lény volt, jón és rosszon innen. A természetestől eltérő és történelmi szükségyszerűséggel feltámadó igényei és szenvedélyei tették társadalmi lénnyé, ez azonban, ha sok vonatkozásban gazdagította is, végső fokon eltorzította, majd eredeti természetéből teljesen kiforgatta, elidegenítette. Míg tehát Mandeville és utódai ugyanezt a folyamatot, árnyoldalaival együtt is, alapjában véve pozitív, az embert társadalmivá tevő folyamatként ábrázolják, Rousseau-nál az eredeti természettől elvívó elidegenedési folyamat inkább a veszteségek sorozataként kerül ábrázolásra. Betetőző foka mutatja leginkább különbségét a korai és XVIII. századi társadalomelméletektől: míg azok a természetjog elidegeníthetetlen elemének tekintették és igenelték a magántulajdont, Rousseau ezt tekintette a torz fejlődés csúcsának, az igazságtalan társadalom kialakulása végső feltételének s ezzel előkészítette azokat az elméleteket, melyek csak egy fokkal, de a logika szillogisztikus szabályainak teljes figyelembe vételével mentek túl rajta, mikor nem elégedtek meg sem a jog előtti teljes egyenlőség, sem a népszuverenitásban való elvi részvétel fikciójával, sem az egyenlősítési tendenciákkal, hanem a minden rossz forrásának, a magántulajdonnak a felszámolására, ki-sajátítására törek: a különböző jellegű szocialisztikus mozgalmakat.

Ha tehát újra feltesszük a kérdést: mi volt inkább Rousseau, a felvilágosodás egyik vezére vagy ellensége, ilyen ellentmondásokra kell bukkannunk: hit az emberi született jóságban, de abban is, hogy az ember a társadalomban és a történe-

leben végletesen pervertálódott, ezért csak a jelenlegi társadalmon kívül lehet eszményi emberré nevelni, az egész társadalmat pedig csak a társadalmi szerződés eszményével lehet gyökeresen átalakítani, hogy a társadalom átalakítása, a rossz egyéni és csoportérdekek alávetése a közakaratnak vezessen az egyének tömeges ideális átalakulásához is. Aligha volt olyan felvilágosult, aki az egyednek a népszuverenitásban résztvevő oldalát annyira dominánsan fölébe emelte volna partikuláris érdekeit képviselő oldalának, aki az igazi szabadságnak annyira kizárólag a közakaratnak megfelelő választást tekintette volna. A tolerancia bajnoka volt együttal annak a véstes maximának a felfedezője és kimondója is, hogy aki nem óhajt az ily módon felfogott szabadság értelmében cselekedni, azt rá kell kényszeríteni a szabadságra. Hogy maga Rousseau, az egyéni szabadság kálvinista hagyományainak őrzője hogyan reagált volna arra, amikor ezt a maximát a gyakorlatba átültetve, a jakobinus forradalmárok az enciklopedista nemzedékek még élő alakjait, majd egy mást is a halálba vagy guillotin alá kergették, nem tudhatjuk; de hogy e maximát a gyakorlatban így is lehetett értelmezni s nem csupán ezen egyetlen alkalommal az utókor világtörténelme folyamán, az köztudott.

A citoyen ily radikális fölerendelése az egyednek, Marx szóhasználatával a burzoának szükségszerű elszakadást jelent a reális történelmi-társadalmi fejlődési tendenciáktól s etikai idealizmushoz vezet, melynek következetes folytatója a kanti kötelességetika, mely a hajlamoktól, emberi szenvedélyektől éppúgy nem vár semmi jót, mint Rousseau, akinek emberét ezek a mozgatóerők hajtották be a társadalmiság csapdájába. Az emberi nembeliségről folytatott vitája Diderot enciklopédia-cikkével tehát társadalom és ember, egyediség és egyetemes emberség régi vitáit folytatja a plutarchizmus és a platonizmus spártai és athéni ágának, természetjognak s minden különbözőségük ellenére is oly rokon hobbesi és rousseau-i abszolút érvényű társadalmi szerződésnek, kálvinizmusnak és arminianizmusnak tendenciáit továbbadva az utókornak, ahol a neohumanista típusú herderi nembeliséggel a kanti történetfelfogás elidegenedett egyedének, valamint az abszolút és kiteljesedő emberiségének ellentétpárjával kerül összekötözésbe, s ahol Herder az egyéni kiteljesedésvágyának is engedő nembeliségkoncepcióját Kant következetes rousseau-ista álláspontja vitatja. S ha bizonyos fokig történelmietlen és következetlen dolog is Rousseau-n számon kérni az államnacionalizmus alapvetését, hisz a mai értelemben vett államnacionalizmust legalább annyira képviseli az enciklopédia felfogása is, Rousseau-nál pedig szó sincs a nacionalizmus korára oly jellemző elvről, államiság és etnikum azonosításának szinte vallásos igényéről, azáltal, hogy etnikai szempontokat teljesen figyelmen kívül hagyva, kizárólag az egy államiságon belül szerveződött társadalom és az egyén viszonyára fordította minden figyelmét, s az egyént föltétlenül alávette a társadalomnak, mégis előkészítője volt az államnacionalizmusnak. Tőle és elvi utódaitól nem lehetne olyan megértést várni etnikai csoportok iránt, érdekeik és kultúrájuk iránt, mint a németes típusú kulturális-nyelvi nacionalizmus képviselőitől (Herder, a korai romantikusok).

Színház elleni vitája Voltaire genfi színházalapítási terve ellen irányul, tehát itt valóban ütköznek érdekei a felvilágosultak táboráéval. De ha alaposabban megvizsgáljuk, érvei, melyeknek annyira örülhettek a színházi kultúra fejlődését provinciális szemléletből ellenző erők mindenütt (például a Jenőy Kálmán-ok ellenségei), végső soron nem állnak ellentétben a felvilágosodás alapmeggyőződésével, mely Schiller tanulmányában meg is fogalmazódott a színházról mint megteremtendő morális intézményről. A színház jelen állapotát zseniálisan bírálja s minden didaktikus művészetszemlélet alapelvét mondja ki, amikor a színházi illúzión gyakorol bírálatot: csak egy lépés hiányzik, hogy kimondja az illúziórombolás, a Verfremdungseffekt brechti tételét.

Istene sem az észérveken keresztül szól hozzá, hanem az érzelmek közvetlenségén keresztül, vallásossága tehát kétségtelenül egyik előfutára a schleiermacheri-kerkegaardinak. S ez az érzelmesség dicsőül meg (s szublimálódik a freudi értelemben) a testileg be nem teljesült szerelem éldelgéseiben és ihlető hatásában. De ha belegondolunk, hogy ez a szerelem egy olyan társasági hölgygel kapcsolta össze, aki-

nek házassága és két gyereke volt, de közös barátukat, a szeretőjét nem akarta megcsalni Rousseau-val, nagyon is világossá válik, hogy ennek a szentimentalizmusnak a gyökerei a társasági életben vannak, végső soron a társasági játékszabályok előtt való nyomorúságos meghódolás kap itt poétikus „megdicsőülést”. S ha belegondolunk, hogy az érzelmeket kultiváló, látszólag irracionális erővel kacérkodó Rousseau milyen félelmetes racionalizmussal építi ki a társadalmi szerződés érvrendszerét, hogy századára jellemző módon a lakosság és terület számarányának megfelelően mintegy matematikai modelljét ajánlja az egyes társadalmak számára kívánatos államformának, akkor is láthatjuk, mily nehéz Rousseau viszonyítása kora felvilágosodásához.

Ludassy Mária kitűnő és elgondolkodtató utószava, akárcsak korábbi tanulmányai, inkább a dichotomikus felfogás felé hajlanak. Kérdés, vajon a korábbi tudományos divathoz való kötődésről van-e szó nála, vagy már az előbb-utóbb szinte szükségszerűen az ellenkező irányba kilengő tudományos divatinga előrejelzéséről. Mindenesetre az a tény, hogy érveihez az idézeteket többnyire olyan Rousseau-művekből merítette, melyek e könyvben nem olvashatóak, azt a gyanút kelti, hogy kötetünk tanulmányai alapján némileg bonyolultabb és összetettebb Rousseau-képet is ki lehetett volna alakítani. (*Magyar Helikon*, 1978.)

CSETRI LAJOS

A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni

BENKŐ SAMU BESZÉLGETÉSEI KÓS KÁROLLYAL

Megszoktuk rohanó korunkban a riportkönyveket s interjúköteteket, köztük az igazán jókat is. Benkő Samu beszélgetései Kós Károllal azonban másfélék. Itt nem az idővel és hellyel való takarékoskodás határozza meg a tömörebb formát, s nem is a divatos dokumentumigény kielégítése készlet dialógusra. Soha nem siet ez a szép kicsi könyv, és úgy hiteles, hogy semmi köze a divatos dokumentumrealizmus-hoz, bár a diskurzusok mindig mintaszerűen tömörek és dokumentumokban sincsen hiány. Benkő Samunak azonban ez a könyve is, akár a *Bolyai János vallomásai* és a *Murokország*, a műfaj mércéjével alig vagy egyáltalában nem mérhető, szokatlan és eredeti írás. *A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni*ben maga Kós Károly szól hozzánk, eltéveszthetetlenül Kós Károlyul, de egy nagy történész évszázadokra nyíló értékrendje szerint. Benkő Samu Kós Károlya úgy diskurál, olyan természetesen, mint ahogyan egykor író barátaival tehette volt, mikor kártyapartijuknál gíbicelt, és egyszerű, nyugodt mondatai olyan súlyos sorsgondokat görgetnek, mint Bolyai János zaklatott följegyzései az *Údutanhoz*. Magatartás megtestesítője Kós Károly, magatartása, amit Benkő szeret és vállal; magatartása, amit olyanként mutat meg, hogy azt nem lehet nem vállalni. Ezért azután valamiképpen vallomások ezek a diskurzusok, s nyilván nem csak Kós Károlyé és Benkő Samué.

Észrevette már Huszár Sándor s megdicsérte a *Hét*-ben azt a pompás képet, ahogyan Benkő Samu Kós Károllal volt beszélgetéseinek könyvét indítja: „A városháza táján egy kétkerekű kordén hajtott mélyen magába merülve. Egyik kezében a gyep-lőt fogta, másikban korbácsot tartott, s azzal tempósan legyezgette, vagy inkább simogatta egyenletesen poroszkáló lovát. Az idő már hűvös lehetett, mert posztóból

készült barna útiköpenyt viselt. A késő őszi napsugár meg-megcsillogott bozontos bajusza ezüst szálain.” Datálja is az élményt: úgy 1943 táján láthatta így Kolozsvárt Benkő Kós Károlyt, s megmagyarázza, hogy a kép azért kiváló, „mert együtt tartalmazza a Kós-jelenség két alapvető vonását: a meglepőt és a természetest”. Csakhogy ez a (tán tényleg a „regényes” Kós Károlyt felvillantó) kép folytatódik, s azonnal azt a Kós Károlyt látjuk, akit 1945 nyarán Móricz-kollégisták hívtak, hogy segítsen rendbehozni Mátyás király szülőházát, amit éppen akkor foglaltak el kollégiumnak. „Jött szívesen. A kapualjban vártuk, s alig fogott kezét velünk, már pattogtak ajkáról a kemény tömönatok, melyek a tennivalókat sorjázták. A restaurálási tervek készítésekor — mondotta — ő mindenre gondolt, csak éppen arra nem, hogy ebből a középkori polgárházból valaha diáktothon lesz. Valójában nem is alkalmas erre, de ellakhatunk benne egy darabig, ha a legszükségesebb munkát elvégezzük.” Nekünk, akik itt Magyarországon ocsúdtunk akkortájt, s reménykedtünk (száz évvel azelőtti-nél is sóvárgottabb) népek tavaszában, meglepően és természetesen — tehát óhatatlanul — idéz ez a kép egy másik nagy magyart, akinek bozontos bajusza ezüst szálain ekkortájt már úgyszintén meg-megcsillogott az őszi napsugár. Igen, Veres Péterre emlékeztet ez a Kós Károly, s a diskurzusokban most már mindig a „sültrealistát” halljuk, nem a regényes alakot. A való élet pontos érzékelőjét és hív értékelőjét, korszerűség és hagyomány ellentéte fölött az itt-lét evidenciáját keresőt, aki tudja jól, hogy „az idővel nem lehet kibabrálni, mint ahogy általában nem lehet a természettel. Felborultak az emberek közötti régi kapcsolatok, és teljességgel megváltozóban van az ember és a természet közötti viszony. Ennek így be kellett következnie. Most már csak az a kérdés, hogy okosan tájékozódunk-e és tudunk-e új, a réginél jobb kapcsolatot teremteni emberekül egymás között és a természettel. Az életformában kell megtalálni az emberit”. Vagy ahogyan a dolgok helyükre tevéséről mondotta Benkőnek a könyvművészet ürügyén: „A művészetekben már régóta nagy változások vannak. Felforgatnak mindent. Ez nem lenne baj. De az már baj, hogy a dolgokat nem tudják a helyükre tenni. Itt van például a könyvművészet — hát tudni kell, hogy vannak változhatatlan dolgok. A könyvgrafikában például az, hogy a könyvet azért csinálják, hogy olvassák. Ennek a pusztá ténynek a könyvcsinálás egész folyamatát alá kell rendelni.” Az első délelőtti beszélgetés grafikáról, könyvművészetről, saját élete példájával mutatja meg, hogyan talált rá az ehhez nélkülözhetetlen élményre az erdélyi népéletben. A második beszélgetés pedig a földművelésben mutatja meg a dolgok helyükre tevőjét. Ugyanis Kós Károly nem műparaszt-nak ment Sztánára és mégcsak nem is választott magának „falusi életformát”. „Én mindig értelmiségi életformát éltem”, válaszolja nagyon határozottan Benkő kérdésére; s csakugyan, ebből az egész Kós-életmű szempontjából fontos beszélgetésből (amit — jegyzi meg Benkő — Kós Károly „kilencvenedik születésnapjára készülve kért Ilia Mihály, a szegedi Tiszatáj akkori kiváló szerkesztője”) éppen az derül ki, hogy miként teremthet, akár igen rossz körülmények közepette, ész, munka és tudás a helyi paraszti hagyományokba simuló korszerű földművelést. „Izgatott — mondja —, hogy az uradalmakban már alkalmazott modern gazdálkodást miképpen lehetne meghonosítani a kicsi gazdaságokban is. Én kezdettől fogva modernül igyekeztem gazdálkodni, berendezkedni.” Gépeket hozatott, s a helynek megfelelő szarvasmarhákat és lovakat honosított meg. Rossz földeket vásárolt, megjavította, s aztán elcserélte, hadd terjedjen a tudás. De kicsi mintagazdasága példájával is tanított, s az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület keretében is tevékenykedett, elsősorban természetesen mint építész: „korszerű istállók, ólak, színek, állások, jászlak, silók terveit” készítette. S milyen remek realizmussal válaszol a kérdésre, hogy a földművelésnek, kertészkedésnek volt-e valami hatása írói munkásságára: „Valami csak kellett hogy legyen. Tudtam, hogyan él, miképpen gondolkozik a földműves ember. Ezt én belülről ismertem meg, megírhattam hitelesen. Ennyiben tehát volt hatása.” S aztán önkéntelenül terelődik a szó a sztánai kísérletről a modern lakótelepek tömbházaiba zsúfolt életre, és Benkő Samunak természetesen Bolyai János jut eszébe: „Az emberiség gondja-baja felett meditáló Bolyai János az *Údvtan* című utópiáját írva azt ajánlotta embertársainak, hogy mindenki, foglalkozásra való tekintet nélkül, végez-

zen napi kétórai földművelő munkát. Az ellátáson kívül test és lélek egészsége kívánna ezt így. Bolyai tanácsa talán ma időszerűbb, mint ötnegyed évszázaddal ezelőtt?

— Feltétlenül, mert a természettől való elszakadás akkor még a kezdet kezdetén tartott. De látod, a zseniális elme észrevette, hogy baj van, s hogy még nagyobb baj lehet. Jelezte a veszedelmet. Kilencven esztendővel a hátam megett csak azt mondtam, hogy minden embernek külön-külön meg kell teremtenie a harmóniát maga és a természet között.”

Ettől a megteremtett harmóniától sugárzik az *Őszi beszélgetés Erdély köveiről*. Az építész Kós Károly hosszú művészettörténeti monográfiákat pótló tömör mondatokban összegezi, miként teremtetek az itten élők önálló és teljes értékű helyi variánsokat Európa nagy építészeti stílusaiból; miként egyszerűsödött a későn ideérkező gótika a román szervesen folytatató és föltűnően időtálló autochton erdélyi formává, s miként vetette meg az építőmesterség alapját széles népi méretekben. „A nép beleélte magát. A reneszánsztól később inkább díszítőelemeket vett át, de az épület egészében maradt inkább gótikusnak.” S ugyanígy erdélyivé honosodott és egyszerűsödött később a barokk is. Már ide egyszerűsödve érkezett, „minél keletebbre jött, annál szimplább lett. És annál inkább összefonódott a korábbi stílusokkal, melyek akkorra már népi mesterek keze nyomán mindenütt elterjedtek”. Itt lassú átmenetben ötvöződtek a stílusok, s a barokk is felszívódott a népi építészetbe. És átmenet, ötvöződés, felszívódás, egymás mellett élés megtartó dinamikáját figyeli meg és becsüli Kós Károly az emberekben is. Transzilvánizmusa ifjúkori, még jóval az első világháború előtti élményeiből származik, amikor fiatalon megtanulta érteni a valódi erdélyi etnikai viszonyokat s egyformán becsülni románok, magyarok, szászok szerepét Erdély történelmében. „Visszamentem — mondja — korábbi korszakokba is, egészen Budai Nagy Antalig, a kolozsmonostori egyezményig. A három rendi nemzet mellett én megláttam a románságot is. Nekünk jóban kell lennünk. Egészen fiatalon jutottam erre a konklúzióra.” S amikor Benkő Samu a polgári és demokratikus hagyományok állítólagos honi hiányáról (a mai historiográfia egyik rögeszméjéről) faggatja, akkor is ugyanilyen történeti és empirikus éleslátással válaszol: „Hát ez egy nagy tévedés. Nekünk igenis vannak demokratikus hagyományaink. S nem is akármilyenek. Én most nem beszélek a régi erdélyi városi polgárságról, amellyel én ismerkedtem meg, az iparosokról, kisiparosokról, kereskedőkről... Nagyszerű polgárok voltak azok, jómódúak s jó szakemberek. Értelmesek.” S ugyanígy a régi falusi életnek is megvannak a maga demokratikus öngazgató hagyományai. „Itt a polgári község és az egyházközség maga intézte a dolgait. A főszolgabíró rendszerint csak az utak javítását dirigálta nekik, hogy az urak kényelmesen kocsikázhassanak... Aztán ez a kalotaszegi nagyon értelmes, művelt nép, itt minden faluban régóta van iskola. S a kolozsvári középiskolákba is be-beadták innen az apák a gyermekeket. S aztán ezek az iskolázott emberek igényelték, hogy községtanácsban és presbitériumban maguk intézzék dolgaikat.”

Benne magában is efféle igény és demokratikus hagyomány élhetett, ez készítette újra meg újra, hogy beleszóljon a közügyekbe. Utolsó beszélgetésük erről a közéleti Kós Károlyról mond el fontos adatokat, s mutatja be szívós munkáját a szörnyű háború utáni újjászületésben. „Honnan merítette az erőt — kérdi Benkő Samu —, hogy részt vegyen a romok eltakarításában, az újjáépítés munkájában?

— Hát onnan, hogy én az életet világeletemben nagyon reálisan néztem. És innen a földről néztem, a szülőföldről. Azt is tudtam, hogy az élet nem áll meg. A nép, az itt élő tovább és szüksége van az értelmes beszédre, a vele törődő okos szóra. Nekem életprogramom volt, hogy innen nem tágitok.” Ezért élte a legszebb életet, amit el tudott magának képzelni, ezért próbált meg újra meg újra makacs következetlenséggel otthont teremteni a világban, bár tudta, hogy az „valójában nem is alkalmas erre, de ellakhatunk benne egy darabig, ha a legszükségesebb munkákat elvégezzük. Mégpedig a két kezünkkel...” (*Kriterion*, 1978.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Balogh Edgár: Szárnyas oltár

Balogh Edgár tehetsége egészen különös. Merhetnénk-e például igazában szépíró-talantumnak nevezni? E fölöttébb izgalmas kérdést a *Szárnyas oltár* című, három „elbeszélést” tartalmazó kötete teszi föl. Mert Balogh Edgár még akkor is vérbeli publicista — vagy ahogy ő mondja: „közíró” —, amikor szépirodalmi igénnyel alkot. Miként publicisztikája is irodalmi szintre emelkedett, úgy szépírói működése sem nélkülözi a publicisztika jellemzőit. Valójában nehéz is lenne megmondani, hogy melyik a tehetségének leginkább megfelelő műfaj: irodalom és publicisztika összefonódására egész munkásságából hozhatunk példákat. De összekapcsolódik pályáján élet és irodalom, élet és történelem is. Az „elbeszélésekben” saját élettapasztalatai, sorsának jelentős eseményei válnak irodalommmá. De mégsem személyes élményekről, magánygyőről van szó csupán, Balogh Edgár sorsa a történelmi, társadalmi fejlődés fővonálával harmonizál.

Kikiáltó című előszavában a szerző mintegy magyarázatot ad írásaihoz. A könyv személyes vonatkozásaira is rávilágít: „Magamat írom, rákentem saját vonásaimat is egy-egy alakra.” A második „elbeszélésben” (*Szép élet*) az Elvtárs figurájában önmagát rajzolja meg. A „türelmes és szívós vitatkozó” elkészíti 40-es évekbeli közéleti tevékenységének számadását, utólag már sajnálja, hogy nem vette eléggé figyelembe „a változó és vajúdó új embert”. Rendkívül találó önjellemzés: az igazságtalanul, ártatlanul börtönben sínylődő Elvtárs még itt, a nyomorúságos életkörülmények között sem veszíti el hitét „a gorkiji humánumban”, abban, hogy az új évtized (az 50-es éveké), ami a kezdetén még, sajnos, nem sok jóval biztatott, mégis csak „több emberséget, biztosabb békét, magasabb életszínvonalat, erkölcsösebb gyakorlatot” hoz. Erről a már-már Don Quijote-i optimizmusról és fantasztikus szervezőképességről nagyon sokan írtak már — ünnepélyesen is, humorosan is. Különleges izgalmat itt az önfigyelés pontossága ad. A harmadik írásban (*Szép szó*) szintén megjelenik a szereplők között a szerző. A Publicista, a „kiborulás öregember”, aki „olykor bámulatosan tudja tárgyilagosságnak fegyelmezni magát”, aki „a modern népszolgálat” híve s az „igazságkereső polémiára” bármikor kész, maga Balogh Edgár.

Információ szempontjából is rendkívül izgalmas a kötet első írása, a *Szép halál*. „Az oltárképen vértanú glória nélkül. Magára fordítja kísérőjének gyilkos puskáját. Semmi átszellemültség, semmi fenséges. Gyermekkorom szentjei méltán hallgattak. Ez még kiált. Még él. Még nem aranylott át templomi színekbe. Nem tagadom: Kovács Katona Jenőre gondoltam, amikor megfestettem, az ő elképzelhető önfeláldozására a kolozsvári őszben. 1944. október 9. Eltűnt. Két nappal történelmünk fordulata előtt” — írja Balogh Edgár. Nos, Kovács Katona Jenő, a baloldali marxista értelmiségi alakja köré odarajzolja a szerző a 44-es Kolozsvár bonyolult társadalmi-politikai erőviszonyait, megismerteti az olvasót a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom egyik kevésbé föltárt fejezetével. Hézagpótló írás, mely arra is figyelmeztet, hogy ideje lenne már végre teljes egészében föltérképezni ellenállási mozgalmunkat. Nemzeti önismeretünk lenne árnyaltabb ezzel. Balogh Edgár tucatnyi monologizáló figura fölvonultatásával érzékelteti a helyzet bonyolultságát. Aki a legvilágosabban lát s mártíromságával „a mozgalom tisztaságát” próbálja igazolni, az a fogoly. Az „elbeszélésben” megszólalók többségének a vágát fejezi ki: „...én tudom, hogy a háború után felemelkedik a nép, magyar is, román is, együtt, s ha nem vakarjuk fel a régi sebeket, ha nem adunk kölcsönösen alkalmat hergелődésekre, akkor igazán béke lesz többségi nyomás és kisebbségi revans, folytonos piszkálódások és ütközések nélkül.”

Nem a *Szép halál*ban pozitívan szereplőkön múltott, hogy sok minden másként alakult. A *Szép élet*ben már egy cellában raboskodik például a volt minisztériumi osztályfőnök, a szalámigyáros, a csendőr, valamint az életre készülő diák és a társait örökösen oktató Elvtárs. Tragikus szituáció: a régi rendszer képviselői együtt

ülnek a börtönben a régi rendszer ellenségeivel. A tragédiába ugyanakkor halvány komikus szín vegyül: a rabok közé bedobott hagyma elosztása — miként a diák mondja — társadalmi problémává, közösségi jelképpé, nemzedéki kérdéssé és filozófiává alakul át. „... egymás mellett és felett ülnek tizenketten, csak egy kupac vereshagyma világlik. Lelkek tisztulnak itt, befelé ragyogva, kifelé vágyódva, aszerint, kiben mennyi még az életrevalóság. A valóság.” — mondja Balogh Edgár s közben azt is jelzi, hogy az a purgatórium, amit a bal szárnyképen ábrázolt, sokakkal ellentétben őt nem taglózta le, megerősítette inkább.

Szükség is volt persze erre a megerősödéssre. A harmadik írás, a *Szép szó* már újabb, természetesen más jellegű küzdelmek között mutatja be a Publicistát. A hatvanas évek végén, a Korunk egyik szerkesztőségi ülésén vagyunk, a téma a szülőföldhöz, a nemzetiséghez való kötődés, a „honiság”. „Itt a jobb szárnyképen amolyan végső vita egy szerkesztőség apostolai közt. Krisztustalan utolsó vacsora...” Monológokat olvashatunk itt is, többnyire egymásnak ellentmondó felszólalásokat. Az eszmék összeccsapása itt sem kevésbé izgalmas. Igaz, innen nem sugárzik olyan drámai feszültség, mint az előző két írásból. Emiatt azonban kár lenne — érték szempontjából — hátrább sorolni a *Szép szót*. A kötet harmadik „elbeszéléséből” az utóbbi egymásfél évtized romániai magyar szellemi életének vitái mintegy sűrítve ismerhetők meg. A külpolitikusi mintha valami távoli égitestről szólna. Schwarzbart szerint „Erdély a modern embernek nem más, mint Patagónia...” S természetesen kifejti véleményét a saját axiomatikus „igazságaitól” megreszgedett Öcsi is: „Komoly embert ma az egész világon egy alapkérdés foglalkoztat: mi is az ember és mi lesz az emberből? (...) s ma itt a helyi rögzítések és az állam és hasonlóknak körül forgott minden, némi elkalandozással a szép meg az okos satöbbi felé. Fizika és esztétikum sem minden, számomra az ilyen szemléleti görcsök éppen olyan viccesek, mint a népszolgálat vagy a népköltészet kurkászása.” Nem kétséges, hogy a Balogh Edgár-i állásponttal legelésebben szembenálló nézetek egyike fogalmazódik meg itt. Világos, hogy a romániai magyarság számára a tájtól, a szülőföldtől való elidegenedés ugyanolyan veszedelmes, mint a provincializmus, a vidékiesség. Szülőföldnek, országnak, kelet-európai és egyetemes nemzetközi szférának összhangban kell lennie — ez Balogh Edgárnak az „elbeszélésből” félreérthetetlenül kiolvasható meggyőződése. S tulajdonképpen ezt erősíti meg vitázárójában a főszerkesztő is: „Egyetértek Öcsivel is, amennyiben az emberi létmegtalálást meg hasonló jókat akar, a körülalazatlan szabadság sem kutya, de hát laknia valahol csak kell a szabadságnak. Keretre, szerkezetre még a hitvány anyagnak is szüksége van, nemhogy az emberi közösség meglehetne nélkülük.”

Idézőjelbe tettük az eddigiekben az *elbeszélés* szót, s nem véletlenül. Mert valóban nem elbeszélés ez a három írás — az epikai műfajtypus felől nézve legalábbis. Az alapanyag — az utolsó írás kivételével — alkalmas lenne igazi elbeszélés megírására is. Az elsőben, a *Szép halál*ban fordultatos cselekménysorozat, többszöri helyzetváltozás lehetne, a *Szép élet* pedig egy mély filozófiai töltésű, fojtogató atmoszférájú novella lehetőségét rejtí magában. Balogh Edgár azonban a monológ technikáját választja. Föl-fölbukkan ugyan ezekben a monológokban az esszéista, a publicista módszere, stílusa (néhányik monológ kisesszének is beillene), ám egészében véve mégis szépirodalmi megformálásról van szó. (A kitűnő lengyel tudós, Markiewicz szerint egyébként az epika sajátos jegye éppen az „ábrázoló funkciójú monológikus szöveg”.) Ha poétikai szempontból nem is elbeszélések Balogh Edgár írásai, az epikus mű jellemzőit nem lehet tőlük elvitatni. Egyezünk hát meg abban: a *Szárnyas oltár* — amennyiben elbeszélésen az epikus közlés alapformáját értjük — mégis csak elbeszéléseket tartalmaz.

Balogh Edgár eszmerendszerének, munkásságának három alappilléret mutatja meg a *Szárnyas oltár*. Az egyik a *Szép halál* üzenete: az ember nem térhet ki a tette kötelező valóság, a történelem elől. A *Szép élet* szerzője a bezárkózó dogmatizmussal szemben lép föl, a népfrontos összefogás gondolatát fogalmazza meg: „... a látszólag legellentétesebb ideológiai mezben is keresni kell és meg lehet találni a

hasznos munkatársat közös feladatokra.” A Szép szó pedig a „honiság” — korábban már említett — eszméjét állítja középpontba.

Áhitattal és méltósággal ír Balogh Edgár, de nem irodalmi író. Ezernyi gond és baj izgatja, az írás számára nem játék, nem fényűzés. Nem áldozat nélküli ez az írói ambíció. Ám erre az áldozatra mindannyiunknak szükségünk van. (*Szépirodalmi*, 1978.)

OLASZ SÁNDOR

SAMU KATALIN RAJZA

KÉPZŐMŰVÉSZET

MŰTEREMLÁTOGATÁS

Samu

Katalinnál

Mielőtt valaki fölfedezné, hogy család van a dologban, megmondom magam: nem is voltunk a műteremben. A susáni csipkés elejű házra is nehezen találtunk rá, mert az új címet fejből nem tudják még megmondani Vásárhelyen. Nagy szerencsénk, hogy csak a kapunak rontottak a kutyák, ahol először csöngettünk, és nem nekünk. Nem jött ki senki, tehát nincs itthon. Álljunk meg! Hátha rossz az útbaigazítás. Ha viszont rossz, ki tudná megmondani a jót? Mostanában költözött. Semmi baj, csak a közönséges észjárást kell elővennünk. Ha új lakó az utcában, és ráadásul olyan „bó-lond” mesterséget űz nő létére, mint a szobrászat, akkor eligazít az első ember. Mondja is: menjenek tovább, a kétablakos, sárga végű házba. Otthon találják. Úgy is lett.

Amíg ezt végiggondolja az ember, nem győzi öltögetni a kérdéseket.

— Miért nem a műteremben? Szép, tágas, és lakás is van hozzá.

— Több baja van: műteremnek kicsi, fűteni nagy. Csak mintázni lehet benne, kis darabokat faragni. És nincsen hozzá kert.

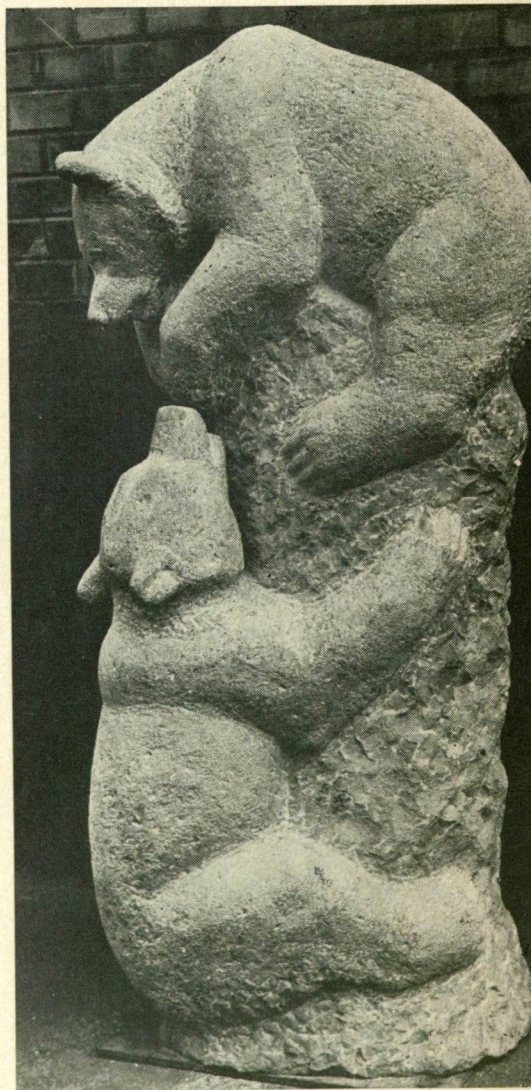
— Salátának, babnak?

— A köveknek. Nekem köveim vannak, és a köveknek, meg az elkészült munkáimnak is hely kell. Isten tudja, hányszor kerülgeti a szobrász a követ, mire meg-látja, mi van benne, mit lehet kifaragni belőle. A műterem előtti faragóteret be-kerítettem, de nagy fölfordulás lett belőle. Pedig elmentem a tanácshoz, megkérdeztem. Szóbeli engedélyt adtak rá, azt mondták, írásos nem is kell hozzá. Másik ember jött a tanácshoz, az meg azt mondta, vagy leszedetem, vagy szétszedik őket. Ha nem bontom le, én fizetem a munkát is, meg a büntetést is. Lebontottam, de sokszoros

SAMU KATALIN
MUNKÁI

árat fizettem érte: mindenki bejárhatott, három nagy gipszszobrot darabokra tördeltek a gyerekek, és szét is hordták. Volt egy kőszobor is, puha kőből, téglával simára dörzsölték, füleit leverték, szemeit kivésték. Újra kellett faragnom. Ezután jött a java: egyik gyűlésről hozták a hírt, valaki fölszólalt, milyen anyagok a művészek, minden szobrot széjjelhagynak, hadd rongálják a gyerekek. Még azt is az én rovásomra írták, hogy az én szobraim darabjaival szórták tele a parkot. Ha valaki eljön, és megkérdezi, mi történt, biztosan belátja, a körülmények váltak lehetetlenné számomra, de könnyebb volt a fölülről jövő ráolvasás. Mi mást tehettem volna, elhatároztam, veszek egy kertes házat, ahol a munkámban nem zavar senki.

Sok bajjal jár a kertes ház is, sokszázados hagyomány szerint építették, ember, állat hajlékának, és nem gondoltak rá, hogy szobrász lakja majd. Idő kell, amíg minden megtalálja benne a helyét. Aki azonban úgy fordítja a szót, hogy azért is kellett a csipkés ház, mert Susánt nehéz elhagyni, talán az se téved nagyot. Csak egy ugrás ide a Mátyás utca, ahol az előző ház volt.

Miután tisztázódott, hogy a benti házat fűteni drága, ezeröttszáz forintot is kitesz egy hónapban, csak megkérdezem, mennyit keres egy szobrász Vásárhelyen, ha Samu Katalinnak hívják?

— Két-háromezer forintot legföljebb. Havonta.

— Megrendelései?

— Vannak. Most is a zsűrit vártam, futottam is, amikor a csöngőt megnyomta. Mára ígérték, hogy jönnek. Maszekok is járnak, de nem szeretem őket. Be akarnak csapni. Volt egy a múltkor, azt mondja az egyik szobromra, húsz forintot sem ér. Úgy kívágtam, mint a huzat. Nem gorombán, nem veszekedtem, csak azt mondtam neki: nézze, uram, ha magának ennyit ér, legjobb, ha békén hagy. Úgy képzelte, én neki adom húsz forintért, ő meg eladja kétezerért. Förtelem, hogy mik vannak a műkereskedelemben! Győzködik velem egy másik, hogy sokszorozítsam ezt a figurát, és áruljuk ötszáz forintért. Alaptag vagyok, szövetségi tag is, kapok munkaelosztást.

— Tehát megél a szobrászathból?

— Meg.

(Többszöri kérésére beszélgetésünk egy részét most elhallgatom. Pár évvel ezelőtti anyagi helyzetéről volt szó. Álljon itt helyette rövidke összefoglalás.)

— Voltak rendkívül nehéz időszakok is. A családban egymás után haltak el azok, akik igen kedvesek voltak nekem, édesanyám is beteg volt. A kiadások megduplázódtak, más mellékes munkát is kellett vállalnom, a tanításon kívül is, de semmiképpen nem akartam szobraimát értékük alatt eladni, és a „piac” diktálása szerint dolgozni. Már elmúlt az anyagi szorítás. Egy hasznom azonban ebből is lett, sok embert megismertem közben.

Fényképeket mutat. Minden eddigi jelentősebb munkájáról van képe. Csikók, kutyák, medvebocok — játszótereken, óvodák előtt, iskolák kapujában állnak. Gyerekszobor Öcsödön, lányszobor Mindszenten, könyvvel, de több az állatfigura, mint az ember. Erre rá kell kérdezni.

— Én szobrász nem akartam lenni. A tanárok rábeszéltek, a család meg le akart beszélni róla. Ha annyira a kezem után akarok megélni, menjek el a majolikába, írókázónak! Kimondjam, ne mondjam? Szépen mondom inkább: előítélettel voltak a pálya iránt. Nem stabil, nincs állandó kereset, nem rendes embernek való. Nem mondták ki szóval soha, de érezni lehetett, szélhámosok pályájának gondolták. Úgy lehet itt majd csak érvényesülni, mint a színészeknél. Úgy gondolták, minden sógor-koma-jóbarát alapon megy. Jó, hogy éreztették velem, mert ezt az utat azóta se járom. Vagy garancia a munka, vagy nem, de semmi összeköttetés, semmi lepénzelés. Néha hallani olyat, hogy na, építész úr, jó barátom, szerezz valami munkát nekem, és tiéd a húsz vagy harminc százalék. Nem tudom elképzelni, hogy én valaha is kimondjam ezt a számon, de ne húzzunk át erre az oldalra, maradjunk inkább ott, ahonnet a kérdés indult: tanyán nőttem föl, tanyai embernek pedig az állat valóságos családtag. Hamarabb megfigyelhettem az állatot. Ember a pusztán ritkán volt olyan közel hozzám, mint a borjú, a kutya, vagy a ló. Az embert egyébként is zavarja, ha tudja, hogy le akarom rajzolni. Mindent úgy kell ellesnem. Az állat ellen-

ben nem tudja, mit csinállok vele. Másrészt viszont engem is zavart, ha valaki megnézte, milyen lett a rajz. A főiskolán is zavart, amikor társaim beleszóltak a munkámba, csípős megjegyzéseik tüskéje mostanáig bennem maradt. Elég ebből annyi, hogy az állatot én legalább tizenöt évvel hamarabb ismertem meg — már ami a művészi megismerést illeti.

— Minden szobrán minden állat: kölyök. Játék van bennük, de nem föltétlenül úgy, hogy játék közben „kapta el” őket a szobrász, inkább a maga játékos kedvét faragta beléjük. Ellenben az ember szobra, még ha gyerekemberről van is szó, komoly.

— Más az ember, ott nem lehet. A kisgyereknél talán igen. Most van egy terem, gyerek ül a fán, alatta a kutya. A gyerek és az állat kapcsolatát szeretném érzékeltetni vele.

— Az első szoborbeli kiskutyáról mit mondana most, sok év után?

— Összesen három kiállításról zsüriztek ki, és ez az első, amit megvett a Nemzeti Galéria.

— Elkeseredett, amikor félretette a zsüri?

— Nem.

— Hősies a válasz, de nem hiszem.

— Pedig igaz. Borsos Miklós tanított minket, és a szobrászaton kívül sok mindenre fölkészített. Az életben buktatók is lehetnek, de ha tudjuk, hogy jó úton járunk, ne tértítsen le bennünket semmi. A dicséret is lehet buktató, a karriervadászat is, és az elmarasztalás is. Ha cikket ír egy újságíró, ha jön a tévériport vagy a művészettörténész, és mind mond valamit, nem szabad, hogy befolyásoljon munkánkban. Vannak, akik úgy dolgoznak, ahogy a szelek fújnak, ne utánozzuk őket, mert epigon van éppen elég. Aki megteheti, maradjon egyéniség, legyen saját hangja, és őrizze meg végig.

— Sikertől megőriznie?

— Ezt én nem tudhatom.

— Itt a szegedi csikó képe, Újszegeden van a szobor. Mikor látta?

— Három éve lehet.

— Megsimogatta?

— Nem, csak elkeseredtem. Akár anyakönyvi csikónak is nevezhetnék, mert minden gyerek beleírja a nevét. Alumíniumból van, ezüstfóliával bevonva, egy kis szög is átüti a felső réteget. Sokat árt minden belevéselt betű, előbb-utóbb megeszi az idő.

— Van itt fénykép eleven lóról is.

— Saját lovam volt, a Csuti.

— Mi célból?

— Annyi ló fölhalmozódott a gépesítéssel, hogy vágni se győzték. Nyolcvan-száz összezárvá egy karámba, egész télen csupa szalmát ettek, majdnem megfagytak. Mentem egyik ismerősömhöz, régi edényt kerestem, látom, egy nagyon értelmes fejű csikó néz ki az istállóból. Éppen csikóra volt megbízatásom, Mátraházára kellett a szobor. Eljöhetek máskor is, hogy rajzolgassam? Odajártam, de a végén már a farakás tetejére kellett fölmásznom, mert mindig utánam jött. Volt iskolatársam mondta, eladó, vedd meg. Mit eszik egy ilyen ló? Naponta egy összemarék kukorica és két kéve leveles szár elég. Megvettem szegényt, ne várja, amíg hely üresedik a vágóhídon. Hozzászoktattam a nyereghöz, tanítottam mindenre, kocsiba is fogtam. Szép szóra nagyokat futtattam. Mindig engedelmes volt. Öt esztendeig volt az enyém.

— Mi lett vele?

— Istállónk nem volt, mindennap elmenni hozzá igen nagy gond lett. Az istálló-bér száz forint, nem sok, de mindjárt többet eszik a jószág, ha más eteti. Eladtam Nagyvázsönyba, lovardába.

— Nem is látta azóta?

— Dehogynem! Megyek egy év múlva, meglát, megismer. Csontig hasító szemrehányás a szemében: miért adtam el?

— Saját vezeklés talán? Ló és a szemrehányás?

— Akinek nem volt lóva, az nem érti. Higgye el, hogy az igazat mondom. Tudja, mikor nézett még így rám? Amikor először árultam, jött egy ember, azt mondta, megveszi, de tanítsam meg szántani. Két napra fuvaros keze alá adtam, hogy szántson vele. Kikészült szegény, enni se tudott. Visszanézett, lehúzta a fülit, fölhúzta a száját, a fogát vicsgorgatta. A mérhetetlen harag és megvetés jele volt ez nála. Ha szólni tudott volna, egyetlen szavával agyonvág. Így nézett rám Nagyvázsonyban is. Békítgettem, cukrot is vittem neki, hiába. Elkértem, hadd kerüljek vele. Csutikám, szaladjunk! Azelőtt ennyi elég volt neki, most nem futott. Lelkileg volt megtörve szegény.

(Ha én lennék a szobrász, kőbe faragnám, és ezt a címet adnám neki: Vezeklés, lóháton.)

— További sorsa?

— Megvette egy osztrák a feleségének, nászajándékba, ötvenezer forintért. A teli-vérek ráartására volt benne. Egyszer egy ismerős megverte. Ülhetett az akárhányszor a kocsi, az én lovam nem húzta. Meg se mozdult. Legyökerezett a lába. Ha még megvan, most tizenhét éves.

— Melyik az igazi Csuti-szobor?

— Nincsen ilyen, de sokban benne van. Viszont több rajzom is van róla.

— Nagyon ügyetlen kérdés következik. Azt tudom, a kicsi kőből kis szobor lesz, a nagyból nagy is lehet. A csikók, kutyák, bocik kicsik, a mackók nagyobbak. Bírja ezt erővel egy nő?

— Egyre nehezebb. Eddig is nagyoltattam az állami megbízatásokat, csak az utolsó réteget faragtam, de most már oda jutottam, gépet is kellett vennem hozzá. A kisebbeket teljesen én faragom most is.

— Ez sem művészi szempont: a legnagyobb szobra?

— Álmomban él. Meghívtak Villányba, abba a kőbányába, ahol szobrokat faragnak az emberek. Itt a lehetőség! Emlékezetemben megjelentek India óriási szobrai az elefántokról, Egyiptomban pedig ott van a hatalmas Ramszesz-szobor. Ha én itt a bányában kifaraghatnék egy világnagy lovat! Nem egy kőből, mert akkora itt nincsen, de összeraknám darabokból. Hat hetem volt, az elképzelt lónak csak a fejét csináltam meg, de az is százharminc centi. Olyan volt, amikor faragtam, mintha a nagy ló mászott volna elő a sziklából.

— A folytatás?

— Le kellett mondanom róla.

— Kutya is, borjú is, csikó is volt a tanyán, de medve nem volt. Mackós Samu-szobor viszont van Szegeden, Fábiánsebestyénben, Kőszegen, Felsőszentivánon, és ha az építési kereslet nem csappan, biztosan lesz több is. Honnan a hozzá való tapasztalás?

— Jártam az állatkertet, még főiskolás koromban.

— Minden fölállított szobrával elégedett? Oda mindig azt akarta?

— Sokszor igen, néha nem. Az egyik iskola elé kértek egyet. Olyan gyerekek laknak ott, akiknek se apjuk, se anyjuk. Elhagyták őket. Először anyát gondoltam oda, gyermekével, szoborban. Meggyőztek, hogy mindenhová jó lenne, de oda semmiképpen nem. Fájdalmat okoznék vele, minden gyerek az anyjára gondolna, akiről rossz emléke van. Olyat csináljak, ami kedves, amivel játszani is lehet! Láttam az állatkertben egy mackót, hordót adtak be neki, azon mászkált. Én gömböt tettem alá, de két szobrot faragtam belőle. Odámennek, simogatják őket, fölmásznak rájuk.

— Látom a fényképen, ha farag, beköti a száját, mint ápolónő a szülészetben.

— Ártalmas mesterség a mienk, sok por lehet már az én tudómban. Van persze, aki ötször annyit nyel, mégisincs baja.

— Ha veszélyes és nagyon nehéz, akkor mi a jó benne?

— Az eredmény.

— Vásárhely?

— Nekem jó. Csönd van, lehet dolgozni.

— Sok szobra van állatról is, emberről is. Melyiket szereti jobban csinálni?

— Ebben is, abban is a karaktert keresem. Ha megragad, ha érdekeset találok benne, megmintázom. Két egyforma nincsen emberben sem, állatban sem. Kimondottan élvezem, hogy egy pocsk malac, amiben más csak azt nézi, lesz-e belőle jó hízó, lehet sunyi, lehet rafinált, lehet értelmes, kedves, és formailag szép.

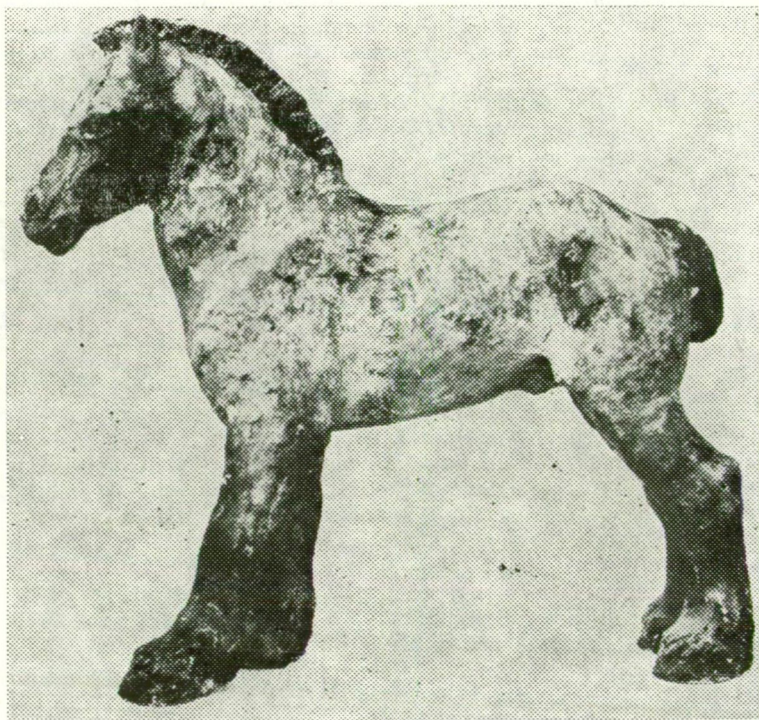
— Mondta, nem szobrász akart lenni. Mi inkább?

— Állattenyésztő agronómus.

— A pályamódosítás?

— Elsős gimnazistaként második díjat nyertem egy lószoborral. Fölfigyeltek rám a tanárok, biztattak. Tápai Antal szegedi szakkörébe kerültem, egy évig tanultam ott, tehetségkutatók jöttek, főiskolára hívtak. Álmodni se mertem, hogy én valaha is oda jutok. Ha nem állnak mellém, ha nem biztatnak, nem is vágok neki.

HORVÁTH DEZSŐ

SAMU KATALIN: CSIKÓ

Köszöntő

A TEMESVÁRI ÁLLAMI MAGYAR SZÍNHÁZ 25. ÉVFORDULÓJÁRA

Huszonöt esztendő, negyedszázad, tetemes idő, emberöltőnyi; egy befejezett életműnek is foglalata lehet, ha Petőfire gondolunk például. A huszonhatodik nyarán ő már megszentelte vérével a fehéregyházi sikot — azzal bennünket is, hogy örökségét meg ne csúfoljuk a méltatlanságban.

Az évfordulók természete, hogy nemcsak emlékeztetnek: kérdenek is. Valósággal kihallgatásra rendelnek elő bennünket. Arról faggatnak: vajon e színház tagjai elmondhatják-e vigaszunkat, miszerint az indulás reggeli óráinak útját, lábunk nyomát nem fűjták be a feledés porkahavai?

Mert látszólagosan a legmúlandóbb jelenséggel léptünk jegyességre: a Szóval, amelyről elmondatott, hogy

Isten, amely redőiben őrzi az emberi nem történetét az első naptól fogva, s minden nép történetét annak nyelvében, olyan bizonyossággal, s oly cáfolatlanul, hogy zavarba ejti a járatlanokat és tudósokat egyaránt.

Zavarba ejti — és tovaröppen a szárnyas istenség, de csak azért, hogy cáfolatot vigyen háztól házig, lélektől lélekig; nem, nem igaz Terentius atyánkfíának szállóigéje: verba volant, scripta manent. A Szó, az ige — ha bölcsőringató, ha álomból elmét ébresztő és eszméltető, akár az anyag, a világmindenség csillagközete, soha el nem vész; morális energiává nemesedik bennünk és a mi utódainkban. Fejtartást diktál: gerincegyenesítő. Erre pedig nagy szükségünk van.

A mi mindennapi egyenes tartásunkat, emberi méltóságunkat add meg nekünk ma — édes Anyanyelvünk. Mert nem mi választottunk téged. Te választottál bennünket.

Így válhatott szellemi örökségünkkel mindez, amit egy Ady és Petőfi zsenije fémlélez. Jelezne csupán?

Fejtartásra is kötelez.

Sajátosságunk méltóságának megőrzésére.

A költő mellett ki az vajon, akinek e virrasztásból nagyobb rész jutna? A színész föltétlenül. Ha mozdulunk: ő mozdul bennünk, a lelkiismeretünkre bízott örökség. József Attila Duna-parti tűnődéseiben az ősök üzenete: megszólítanak, mert ők — mi vagyunk már, és gyenge létünkre így vagyunk erősek.

Ezek a falak huszonöt esztendő szavait őrzik.

Thália templomának falaiba építettük be magunk, Kőműves Kelemen-i áldozattal. A mindig szólni kész műzsák kegyelméből, a becsvágy kegyetlenségével.

Mert haló porainkat is elhíntenők a széksorok előtt, csak meghallgatásra méltóak lehessünk.

Mert önök nélkül elmaradna a mi mindenesti feltámadásunk; Önök nélkül, kedves közönségünk, némaságra ítélt, elásott kottajegyek lennénk, a haszontalanság ábrái.

A szólás örömeivel és ez alkalommal kinek mondjunk hát köszönetet mindennek-előtt, ha nem a mi közönségünknek? Ezerfejű kritikusunknak és mecénásunknak.

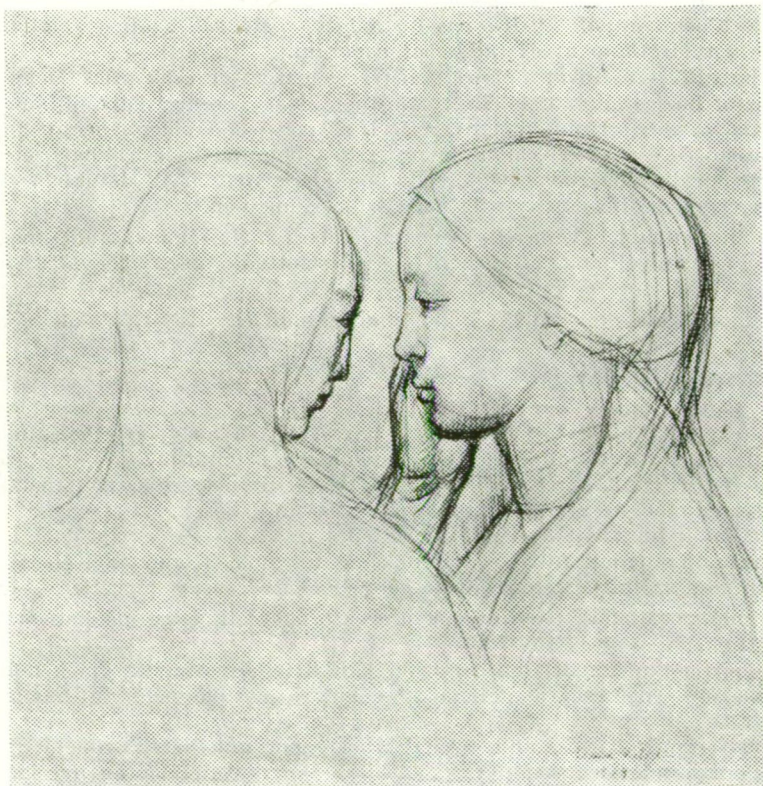

A következő negyedszázad érdekében kihez fordulhatnánk felkaroló mozdulatért, ha nem Önökhöz? Mindazokhoz, akik életük legdrágább anyagából, az idő végváznaiból kölcsönöztek mindéig nekünk alkalmat a megszólaláshoz, a kínban, verejtékben és örömben fogant örök emberi játékhöz.

Legyen ezután is velünk. A kölcsönidő dolgában maradjanak velünk együtt bizakodó hitelezőink. A magunk részéről soha el nem múló — mert hisz egy nemzeti-ségi kollektivitásban élő — szavainkkal törlesztjük ezután is az adósságunkat.

Maradjanak velünk, mert boldog a művész, aki meghallgatásra talál, és jaj annak, akit egyedül a pusztá hajszol a színpadra. Jaj annak, mert süket deszkavégen pengeti húrjait, a suttogást is sikollyá növesztő hangszerláda nélkül.

Maradjanak velünk és szóljanak hozzánk azzal, hogy meghallgatnak. Szóljanak hozzánk a katarzis némaságával — és újra meg újra tanúi lehetnek majd Thália csodáinak az anyanyelv arany foglalatában.

SAMU KATALIN RAJZA

Hont Ferenc (1907—1979)

Fájdalmas veszteség érte a magyar színháztudományt: meghalt Hont Ferenc. Április 4-én lett volna 72 éves. Neve számunkra, szegediek számára nemcsak a rendezővel, színháztörténésszel és tudóssal forrott össze, hanem a Szegedi Szabadtéri Játékokkal is. Hányszor leírtuk, hányszor idéztük a Játékok megteremtésére irányuló első cikkének mondatait: „...modern szellemű, a passiójátékokhoz hasonló tömegszínjátszás és világsikert aratott darabok bemutatása nem köznapi, mindez jelentheti a vidéki város számára: az idegenforgalom növelését, a magas kulturális életet és bekapcsolódást a nagyvilág vérkeringésébe.” S gondoljuk csak meg: mindössze húszéves volt, amikor az idézett sorok a Dél-magyarország 1927. május 11-i számában megjelentek! Jól tudjuk azt is, mennyi ellenállást váltott ki éppen ez az írás; támogatói — kezdetben — csupán a Szegedi Fiatalok Művészeti Kolégiumában és a munkásotthonban voltak. De nem adta fel a küzdelmet, cikkezett, érvelt a jó ügy mellett. Ez a fiatalos lendület, ez a tenniakarás jellemezte egész életét. Ő valósította meg a Tragédia első szabadtéri előadását 1933-ban, a Dóm téren, elévülhetetlen érdemei vannak a színháztörténeti kutatások tudományos rangra emelésében, a magyar színháztudomány megteremtésében, s e tudomány nemzetközi elismerésének kivívásában.

Szocialista államunk nagyra becsülte kulturális szervező és tudományos tevékenységét, ezt több magas kitüntetéssel is elismerte. Hont Ferenc nem szerte az ünneplést. Nyaranta egy-egy előadás kedvéért még az utóbbi években is hazalátogatott szülővárosába, de szinte elbújt a Dóm tér hatezres nézőseregében. Nem tudjuk — már nem is fogjuk megtudni — mire gondolhatott ilyenkor az egykori kezdeményező. Meghalt. De gazdag életműve az örökké élők sorába emelte.

HORVÁTH MIHÁLY

Vaszy Viktor halálára

Nem volt még város Magyarországon, amely ennyire összeforrott volna szerezett művészeivel, mint Szeged Vaszy Viktorral. Nem volt még művész az országban, aki ennyit és ilyen eredményesen tett volna városáért, mint Vaszy Viktor. Ki tagadhatná, hogy híressé vált fanfárja, a „Szeged híros város” egy önmagát megvalósítani képes nagy művész diadaléneke? Hiszen Szeged valóban híresebb lett Vaszy Viktor által, a zeneművész, s általa a zeneművészet letörölhetetlenül rányomta bélyegét a városra, amely ezt büszke örömmel tudomásul vette.

Személyisége ritka erejével képes volt önmaga megszabni életpályáját, a sablonos művészkarrier sodrását messze elkerülve, magamagát egy helyre parancsolva tudott páratlanul sokoldalú és mélyrehatóan közéleti lenni. Amíg mások a világ operaházait járták, ő Szegeden operai világot virágoztatott fel, mindenki más előtt felismerve és követve a nemzetközi operaélet legfinomabb rezdüléseit. Amíg a hagyományos meg a modern zenedráma hívei kivont karddal rontottak egymásra, ő a legplebejusabb Verdi-örökség sziklájának vetve hátát, szinte észrevétlenül lopta be a magyar operai életbe az új műveket, hátra és előre egyforma igyekezettel tágitva zenei perspektívánkat.

Teremtő energiája messze tudott sugározni, s míg mások a saját művészi helyüket keresték, ő felnevelte felszabadulásunk utáni operaéletünk legjelentősebb nemzedékét, akik itt és a fővárosban évtizedekig büszkeségei voltak — s még lesznek is — műfajuknak.

Bámulatos, mennyi jó ügyet kezdeményezett, s ennél csak az bámulatosabb, hogy valamennyit véghez is vitt. A Szegedi Szimfonikus Zenekar megteremtése, a Zenebarátok Kórusa, s mindnyájunk féltett ügye, a Szabadtéri Játékok — melynek újjáélesztésében oroszlánrész vállalt — mind nevéhez fűződnek.

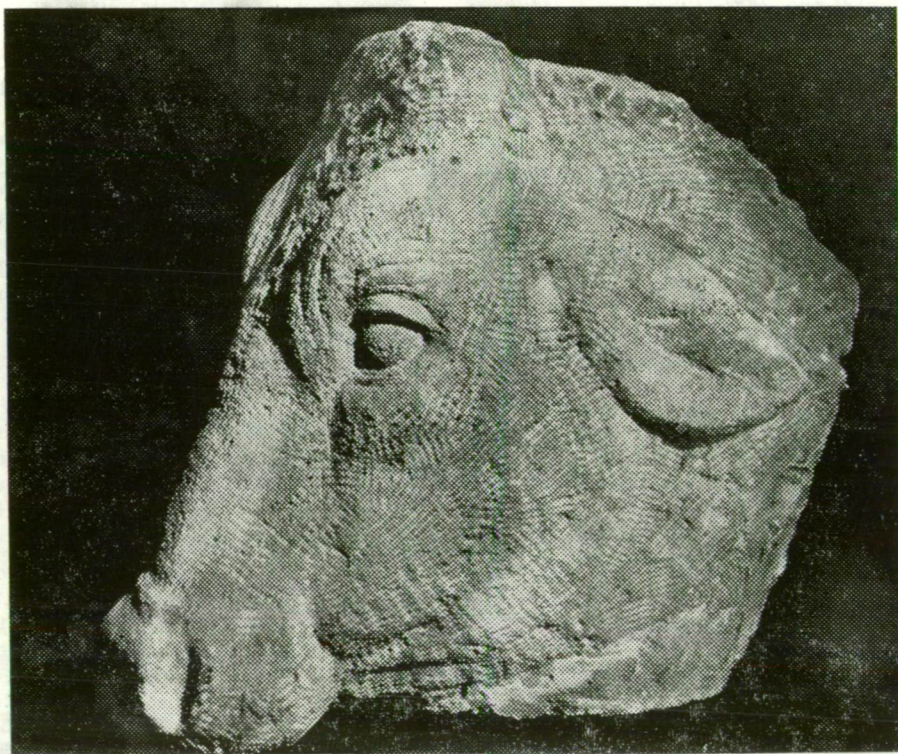
Személyes művészi részvétele volt az erő, amely mindent működésbe hozott, amely észrevétlenné tudta tenni a hiányokat, amely a siker reményét csillanította meg a legkezdetibb lépéseknél.

Ha megjelent a karmesteri dobogón, abszolút és egyértelmű központja lett az előadásnak, személye egymaga volt képes hordozni egy egész opera drámai feszültségét, tévedhetetlenül el tudta választani a lényegest a lényegtelenről, csúcspontjai felejthetetlenek. Szeged muzikusai és közönsége a nagy pilla-

natok élményét és óhajtását Vaszy Viktor karmesteri művészetének köszönhetik, ez magyarázza páratlan tekintélyét és népszerűségét. Talán Verdi mélyen egyszerű drámaisága állt hozzá legközelebb, de állíthatjuk, hogy Erkel igazi értékeit az ő átélt előadásai által ismerte meg a magyar zenei világ.

Távozása felmérhetetlen veszteség. Sikeres és gazdag pályáját Szegednek szentelte, Vaszy Viktor Szegednek volt elkötelezett nagy művésze.

PÁL TAMÁS

SAMU KATALIN MUNKÁJA